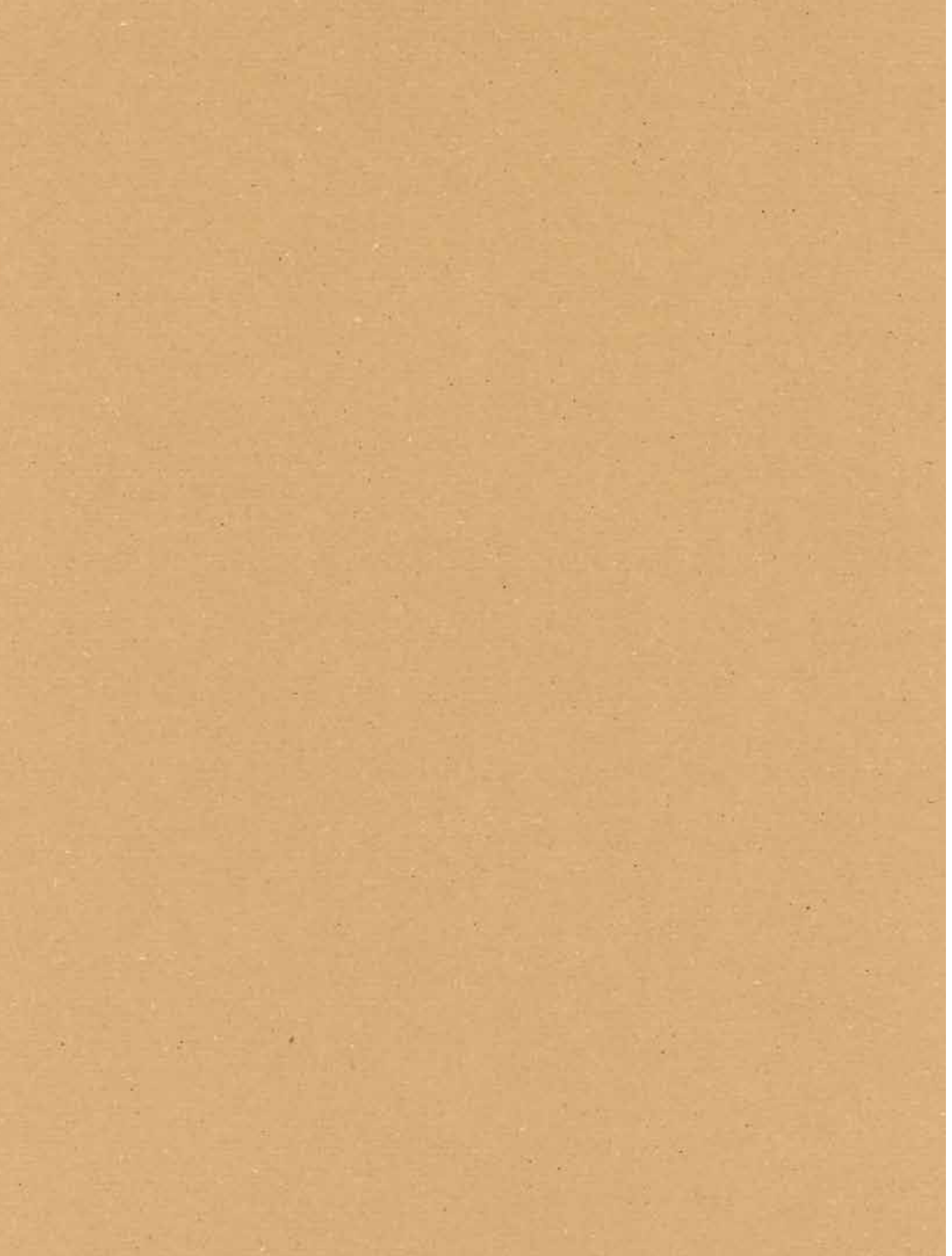

TOEKOMST NOORDERZINE

20
13

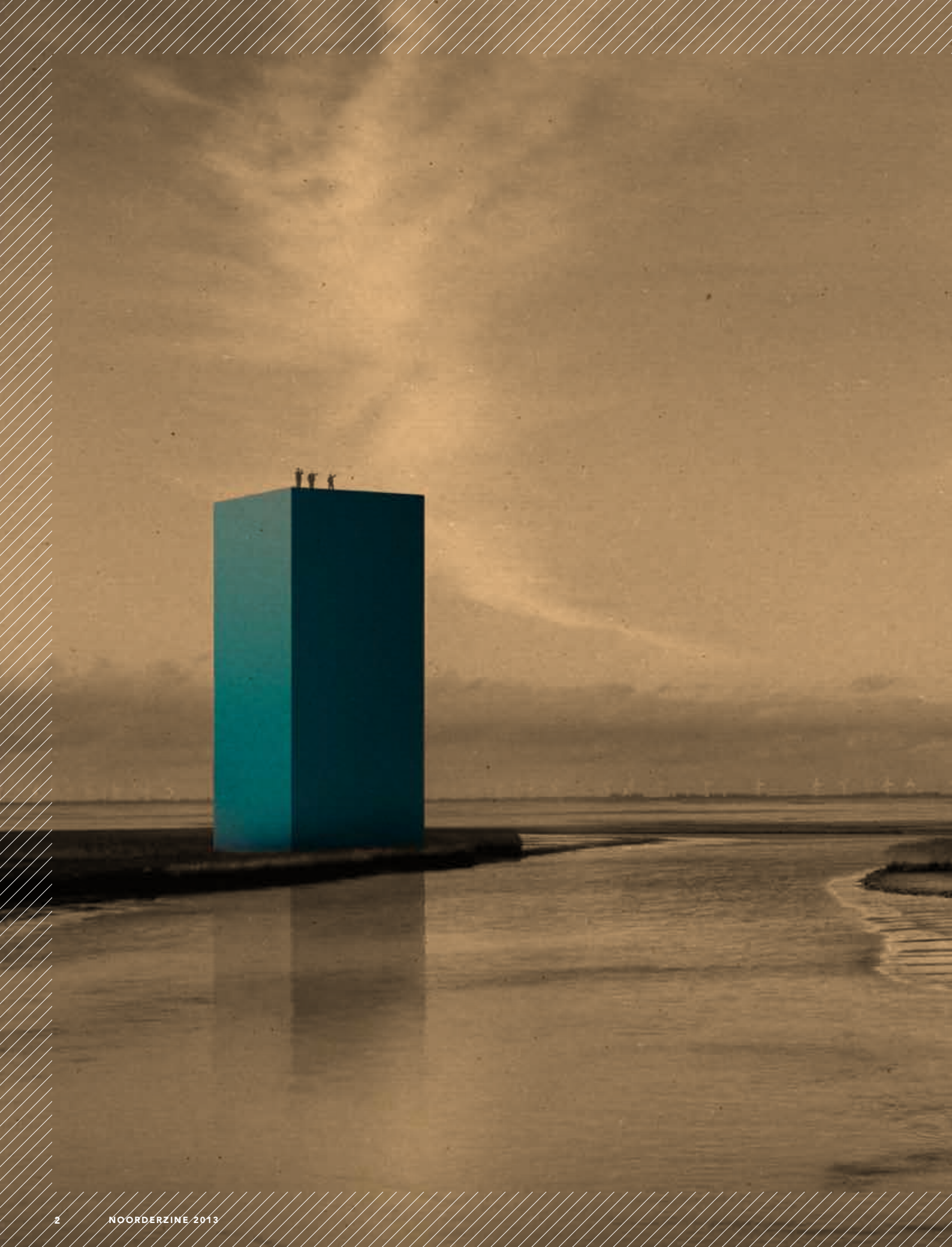
MAGAZINE MET VISIE OP DE TOEKOMST VAN NOORD-NEDERLAND
ruimtelijk-economische visie Noord-Nederland 2040: van panorama tot projecten
inspirerende prijswinnaars | persoonlijke generatie-interviews | mkb en krimp
in beeld | noorderlingen aan het woord | schetsen van concrete doorkijken

EEN CO-CREATIEVE VERKENNING VAN DE TOEKOMST VAN NOORD-NEDERLAND

Het Noorderzine is een uitgave van NOORDERVISIE 2040, een initiatief van de drie noordelijke provincies

KIJK OP EEN NOORDELIJKE TOEKOMST PANORAMA

HET NOORDEN IN 2040

EEN AANTREKKELIJKE LEEFOMGEVING, RUIMTE VOOR INNOVATIE, BRUISEND VAN ENERGIE

Een streefbeeld voor Drenthe, Fryslân en Groningen in 2040 in tien punten. Dat doen we vanuit de basiskwaliteiten waarover het Noorden nu al beschikt: recreatieve rust, leegte en ruigheid, een dark sky region, karakteristieke steden en dorpen, landschap, natuur en cultuurhistorie. Maar ook een gebied dat draait op innovatie gecombineerd met een praktische werkhouding,

unieke culturele trekpleisters en sterke steden met veel jonge mensen die naar de regio komen voor het opdoen van kennis. Al deze kwaliteiten kenmerken Noord-Nederland anno 2013 en zijn ook in 2040 van groot economisch en maatschappelijk belang.

"VOOR ALLE GENERATIES EEN GEWILD WOONGEBIED MET LEVENDIGE CULTUUR, IDENTITEIT EN KARAKTER"

NOORDERVISIE 2040 anticipeert op nieuwe dynamiek en nieuwe kansen. Wat sterk is wordt nog sterker: het rijke landschap, het gezonde leven, recreatie & toerisme en internationaal aansprekende sectoren zoals watertechnologie, agribusiness en energietechnologie. Daarbij wordt blijvend geïnvesteerd in de ruimtelijke kwaliteit, de cultuur en identiteit, clusters van bedrijvigheid, onderwijs en onderzoek in Noord-Nederland.

Deze toekomstvisie wordt uitgewerkt in de volgende tien punten:

EEN KARAKTERVOL GEBIED MET EEN STERKE EN SLIMME ECONOMIE

Het Noorden is in 2040 een innovatieve regio waar het prettig wonen, werken en recreëren centraal staan. Sterke sectoren zoals energie, en agrifood zijn verder uitgebouwd en verduurzaamd en zetten de regio internationaal op de kaart. Parels zoals slimme (sensor)systemen, materialen en watertechnologie hebben met een aantal nieuwe toepassingen hun sector verder uitgebouwd en gezorgd voor nieuwe verbindingen. Van oudsher grote sectoren zoals zorg en recreatie & toerisme dragen bij aan de leefbaarheid en aantrekkelijkheid van de regio.

MOOI WONEN

Ook in 2040 is Noord-Nederland aantrekkelijk voor bewoners, bedrijven en bezoekers. De Drenten, Friezen en Groningers wonen in vitale steden en dorpen. De veranderende economische omstandigheden en krimp in de perifere regio's zijn organisch en op sommige plaatsen met stevige ingrepen getransformeerd naar een nieuwe stabiele evenwichtstoestand. De steden zijn gegroeid en kennen een bruisende economische en culturele dynamiek. Noord-Nederland is voor alle generaties een gewild woongebied met levendige cultuur, identiteit en karakter. Gave landschappen, open ruimtes en gebieden waar stilte en duisternis nog gewoon zijn, completeren het palet.

VOLOP MOGELIJKHEDEN VOOR GEZONDE ONTSPANNING

Noord-Nederland heeft een sterke recreatief-toeristische hoofdstructuur, gefundeerd op de samenhang tussen steden, erfgoed, cultuurlandschappen, water en natuurgebieden. Gebieden en objecten die internationaal erkend zijn, zoals de Unesco locaties, zijn doelbewust hierin opgenomen. Allerlei bedrijven, onder meer openlucht- en waterrecreatie, kamperen en horeca, bieden een samenhangend en uitnodigend dienstenpakket aan. Dit richt zich deels op bezoekers uit de eigen regio en deels op publiek van (ver) daarbuiten. Speciale combinaties van recreatie, sport, kuren en revalidatie maken de regio in alle seizoenen een geliefde bestemming.

WERKEN IS LEREN

In Noord-Nederland doet iedereen mee: in 2040 is, op enige frictiewerkloosheid na, onze werkgelegenheid op het landelijke niveau. Het onderwijsaanbod sluit op alle niveaus aan op de behoefte vanuit het bedrijfsleven en de mogelijkheden voor 'een leven lang leren' worden als een grote verworvenheid beschouwd. Het MKB is een krachtige sector waar veel innovaties ontstaan. De kenniseconomie gedijt uitstekend, mede dankzij verder uitgebouwde kennisinstellingen die gezamenlijke projecten in Noord-Nederland samen met Duitsland en andere landen uitvoeren – vaak ook buiten Europa. Water-, voedings- en biotechnologie zijn daarbij belangrijke thema's. ICT maakt het voor alle inwoners mogelijk om vanuit huis en onderweg wereldwijd te werken. In het buitengebied hebben zich intussen dan ook veel kenniswerkers gevestigd. De zorg is nog steeds de grootste werkgever. Op het gebied van gezondheidsbevordering en gezond ouder worden (Healthy Ageing) zijn nieuwe concepten ontwikkeld, die ook buiten Noord-Nederland volop worden toegepast.

EVENWICHT IN DE WATERHUISHOUDING

Noord-Nederland beschikt het hele jaar door over voldoende water van de juiste kwaliteit voor de inwoners en voor landbouw, natuur en industrie. De waterveiligheid voldoet, met toepassing

"UNIVERSITEIT EN HOGESCHOLEN ONTWIKKELEN ZICH STEEDS MEER ALS INTERNATIONALE BROEDPLAATS"

van nieuwe kustverdedigingssystemen, aan de norm. De verzilting van het kustgebied en de inklinking van veengebieden met de daarmee gepaard gaande CO₂-uitstoot is gekeerd. Hierbij zijn diverse innovaties van noordelijke bedrijven toegepast, die inmiddels ook (inter)nationaal in de markt zijn gezet. Noord-Nederland is minder afhankelijk geworden van het IJsselmeerwater.

DUURZAME LANDBOUW DRAAGT DE BIO-ECONOMIE

De noordelijke agrifood sector is ook in 2040 een belangrijke en concurrerende speler op de wereldmarkt. Sterke sectoren zijn vooral zetmeel, zuivel, suiker en zaai- en pootgoed.

De productie is intensiever én duurzamer, maar tegelijkertijd wordt veel efficiënter gebruik gemaakt van meststoffen en zijn schadelijke emissies sterk beperkt. Naast voeding worden grondstoffen voor onder meer de farmaceutische en chemische industrie geleverd. De samenwerking in ketens – waarvan ook de verwerkende industrie deel uitmaakt – levert meer waarde en meer banen op. De Noord-Nederlandse economie wordt steeds meer 'biobased', met de (vezel) chemie en agribusiness als belangrijkste pijlers.

ZEKERE, SCHONE EN EFFICIËNTE ENERGIE

Noord-Nederland heeft zijn positie als Energy Valley in 2040 uitgebouwd door een geïntegreerd energiesysteem voor allerlei vormen van productie, opslag en distributie van duurzame energie. De spilpositie van het Noorden wordt internationaal erkend en levert veel banen en bedrijvigheid. De kwaliteit zit vooral in het sturen van vraag en aanbod en afstemmen van verschillende vormen van energie ('balanceren'). De Eemshaven speelt een belangrijke rol als knooppunt van energie, onder meer voor de offshore wind en de import van energie. Naast de grootschalige energietransitie, zijn op microniveau steeds meer mensen, vooral in het landelijk gebied, bereid en in staat nagenoeg zelfvoorzienend energie te produceren.

HERGEBRUIK TOT IN DE PUNTJES VOOR ELKAAR

Noord-Nederland is in 2040 dé expert in hergebruik van grondstoffen. Met upcycling en recycling wordt er steeds efficiënter omgegaan met grondstoffen. Het vermindert

bovendien onnodige transportstromen. Vergisting van reststoffen van land- en tuinbouw, horeca, huishoudens en kantoren en bedrijven levert een bijdrage aan de energievoorziening en gaat verspilling van mineralen tegen. Productie en distributie van goederen zijn nauwkeurig afgestemd op de behoefte en gebeuren 'just in time' en zeer efficiënt. Met behulp van sensortechnologie kunnen alle onderdelen van de logistieke keten, van productie tot consumptie, worden gevolgd. In alle bedrijfstakken wordt beter (her)gebruik van grondstoffen en producten gemeengoed.

INTERNATIONALE VERBINDINGEN ALS BASIS VOOR ONTWIKKELING

Noord-Nederland is via spoor, weg, water en lucht verbonden met Duitsland, Scandinavië, Oost-Europa en Rusland. Hierdoor is de samenwerking over de grens fors gegroeid. Traditionele vervoerssystemen zijn met behulp van nieuwe technologie gemoderniseerd. De bereikbaarheid van de steden is geoptimaliseerd, mede vanwege de toenemende rol voor voorzieningen (onderwijs, cultuur, detailhandel) voor de hele regio. Er zijn geen grote infrastructurele knelpunten meer en de inzet richt zich op optimalisatie. Het buitengebied blijft nog steeds goed bereikbaar door de inzet van slim OV, dat steeds meer lokaal maatwerk levert met behulp van ICT en sensoren. Fossiele brandstoffen zijn grotendeels vervangen door elektriciteit en andere energiedragers.

NIEUWE VERBINDINGEN ALS MOTOR VOOR INNOVATIE

De kenniseconomie ontwikkelt zich uitstekend, mede dankzij de uitwisseling van ideeën over grenzen heen. De universiteit en hogescholen ontwikkelen zich steeds meer als internationale broedplaats voor onderwijs en onderzoek die goed aansluiten bij de noordelijke economie. Hierdoor profiteert de regio van optimale kennisontwikkeling en tegelijk voor een goede match op de arbeidsmarkt.

Dankzij een excellente ICT-infrastructuur is tijd- en plaats-onafhankelijk werken voor velen gemeengoed. Investerings in infrastructuur concentreren zich meer op data en energie i.p.v. 'traditionele infrastructuur'. Mede door deze gekozen route heeft Noord-Nederland een solide internationale positie op weten te bouwen die samenwerking en innovatie stimuleert.

COLOFON

HET NOORDERZINE IS EEN UITGAVE VAN NOORDERVISIE 2040, EEN INITIATIEF VAN DE PROVINCIES DRENTHE, FRYSLÂN EN GRONINGEN

HOOFDREDACTIE EN CONCEPT

Alex van Oost *(Provincie Drenthe)*

REDACTIE

Haro van Dijk *(Provincie Groningen)*

Anoesjka Duinstra *(Provincie Fryslân)*

Douwe Huitema *(BWH Ontwerpers)*

Erik Meijerink *(Dizain)*

Ronald van Paassen *(Provincie Groningen)*

Nienke Smit *(Dizain)*

TEKST

John Brouwer *(Brouwer Communiqueert)*

Ingrid van der Geest *(PIT Concept & Copy)*

Marleen Lamain *(Weister Klap Advies)*

Rosa Lucassen *(Burosa)*

Pim Raaijmakers *(BMC Groep)*

Emil van der Weijden *(SME Advies)*

GRAFISCHE VORMGEVING EN ONTWERP

Dizain

BWH Ontwerpers

BESTELLEN

Het Noorderzine is los te bestellen via www.noordervisie2040.nl.

FOTOGRAFIE

Linus Harms

Tryntsje Nauta

Peter Tahl

Catrinus van der Veen

Ruben van Vliet

Maurice de Vries

Paul Zijlstra

DRUKWERK

Zalsman Groningen

OPLAGE

80

PAPIER

Binnenwerk 140 grams

Core Uncoated, oms ag

300 grams Core Uncoated

PROJECTLEIDING

Desmond de Vries *(Provincie Groningen)*

PROJECTTEAM

Wim de Bruijn *(Provincie Drenthe)*

Jan Buiten *(Provincie Groningen)*

Eddy Diekema *(Provincie Drenthe)*

Haro van Dijk *(Provincie Groningen)*

Anoesjka Duinstra *(Provincie Fryslân)*

Stephanie van der Lende *(Provincie Groningen)*

Edith Nobel *(Provincie Fryslân)*

Alex van Oost *(Provincie Drenthe)*

Ronald van Paassen *(Provincie Groningen)*

Bert Scheper *(Provincie Fryslân)*

Hans ter Welle *(Provincie Groningen)*

REDACTIEADRES

Noordervisie 2040

Postbus 610

9700 AP GRONINGEN

Website www.noordervisie2040.nl

Email info@noordervisie2040.nl

Twitter [@noordervisie](https://twitter.com/noordervisie)

Facebook [noordervisie2040](https://www.facebook.com/noordervisie2040)

LinkedIn [noordervisie2040](https://www.linkedin.com/company/noordervisie2040)

VOORWOORD

NOORDERVISIE 2040

Een nieuwe ruimtelijk-economische visie voor de drie noordelijke provincies. Dat is Noordervisie 2040. De voorloper, KoersNoord, had een looptijd van 2007 tot 2013. Sinds het verschijnen van die visie, is er veel veranderd in de samenleving.

Anno 2013 verkeren we in een hardnekkige stagnatie in de economische ontwikkeling. Een aantal opgaven is veel indringender geworden: de energietransitie, de klimaat- en wateropgave, de gevolgen van demografische ontwikkelingen. Deze ontwikkelingen en andere zijn meebepalend en richtinggevend voor onze noordelijke agenda tot 2020, met een doorkijk naar 2040.

NOORDERVISIE 2040 is een document waaraan in de afgelopen maanden vele Noorderlingen aan hebben gewerkt, geschreven, gestudeerd, gebrainstormd, getekend, gepraat en geschaafd. De samenwerking met en input uit vele organisaties en disciplines heeft geresulteerd in een wervend perspectief voor Noord-Nederland in 2040. Editie 2013 is de eerste versie van NOORDERVISIE 2040 en bevat de noordelijke ruimtelijk-economische agenda, een richtsnoer en een aanbod voor de samenwerking die wij zoeken met het Noorden, de rijksoverheid en de Europese Unie.

Met NOORDERVISIE 2040 bouwen we samen aan een welvend Noord-Nederland, waar mensen in een goede balans tussen economie en ecologie kunnen wonen, werken en leven. Noord-Nederland in 2040 betekent voor ons: een aantrekkelijke leefomgeving, ruimte voor innovatie en bruisend van energie.

Namens de colleges van Gedeputeerde Staten van Drenthe, Fryslân en Groningen, de Stuurgroep NOORDERVISIE 2040,

WILLIAM MOORLAG

— *Gedeputeerde Provincie Groningen (voorzitter)*

HANS KONST

— *Gedeputeerde Provincie Fryslân*

REIN MUNNIKSMÁ

— *Gedeputeerde Provincie Drenthe*

INHOUD

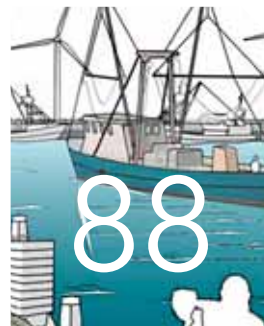
Antoinette Heijink uit Winsum (Gr.) toverde een leegstaand pand om tot tijdelijk dorpshuis

Fotograaf Linus Harms neemt ons mee langs de verschillende gezichten van krimp

Emil van der Weijden geeft de sociale innovatie van Noordervisie 2040 handen en voeten

Waddenland aan zee, de Waddenkust ontwaakt. Doorkijk naar 2040 met de Waddervisie

09 Voorwoord

14 Trends

Dit gaat er de komende 25 jaar in het Noorden veranderen

18 In de tijd

Rein Munniksma kijkt niet als Gedeputeerde maar als vader samen met zijn dochter vooruit

20 Column

Familiebedrijven voorop
Tom Bade

28 Uit het veld

Een overzicht van de winnaars van de prijsvraag Noordervisie 2040

32 Vooruitdenkers

Team Decentralisme schetst een nieuw sociaal-economisch perspectief voor het Noorden

36 Doorkijk

Gezond ouder worden in het Noorden? Juist!

38 Noorderlingen

Waddenschilder Geurt Busser laat ons anders kijken naar het noordelijk landschap

50 Column

Noordstad
Nathalie de Vries

58 In de tijd

Vader en dochter Kroes in gesprek, thuis aan de keukentafel

62 Verschilmakers

Een idee van Erik Pieterman uit Groningen voor werkervaringsprojecten op maat voor langdurig werklozen

64 Vooruitdenkers

Hoe bepaal je richting in een exponentieel veranderende toekomst? Team Het Nieuwe Noorden voert ons mee

74 Bij elkaar

De prijswinnende inwoners blikken met elkaar terug op hun leerervaringen uit de deelname aan de prijsvraag Noordervisie 2040

ONTWERP NOORDERVISIE 2040, DE RUIMTELIJK-ECONOMISCHE VISIE VAN NOORD-NEDERLAND

Panorama

Het Noorden in 2040; een wenkend perspectief

Proloog

Een veranderende wereld

Werk

Hoe verdienen we ons brood?

Ruimte

Hoe zorgen we dat het mooi blijft?

Grondslagen

Ruimtelijk fundament Noord-Nederland

Een sterk staaltje van denken in meervoud met professoren Jouke van Dijk en John Grin

Bijzonder generatieinterview tussen Simone Zwarts en haar vader Frans

Eerste prijswinnaars kantelen het paradigma van ruimtelijk ontwerp naar architectuur van een proces

'Hier kom ik weg', muzikant Daniël Lohues looft zijn plek van herkomst

78 Noorderlingen
Creatief ondernemer Daan Levy uit Fryslân verklaart het Noorden zijn liefde

114 Verschilmakers
Lokale rijkdom vrijmaken voor de eigen gemeenschap. Carst Ivo Meijer uit Grootegast laat zien hoe

132 Doorkijk
Eigen energie; er is een kentering gaande - in het klein nog - maar met in potentie grote gevolgen

80 Column
Heldere contrasten Yttje Feddes

116 Al doende leren
Rosa Lucassen deelt haar persoonlijke veldervaringen uit het proces van Noordvisie 2040

134 In de tijd
Welmoed Konst vertelt haar vader Hans, Gedeputeerde bij de provincie Fryslân, hoe ze wil leven in 2040

94 In beeld
Fotograaf Tryntsje Nauta geeft het MKB een gezicht met een serie portretten op locatie

124 Column
Doorschuiven of doorpakken Marjan Minnesma

138 Verschilmakers
Iena Pals uit Emmen biedt met haar idee een handvat voor de sociale minima in de krimpgebieden

104 Column
De potentie van verval Lara Almarcegui

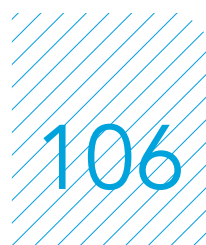
130 Verschilmakers
Marieke Berghuis uit Zuidwolde (Gr.) wil met haar idee de jeugd spelenderwijs techniek laten ontdekken

140 Vooruitdenkers
Het team Anderlicht benadert de toekomst van het Noorden op geheel eigen wijze, onderzoekend en vol poëzie

vastgesteld door de Gedeputeerde Staten van Drenthe, Fryslân en Groningen op 18 juni 2013

Water
Hoe houden we droge voeten en tegelijk voldoende water?

Voedsel
Hoe maken we ons voedsel?

Energie
Hoe zorgen we voor een duurzaam energiesysteem?

Strategische Agenda
8 Uitnodigingen voor actie

Open brief
Aan het Noorden

HET NOORDEN IN EEN VERANDERENDE WERELD

Noord-Nederland is geen eiland: wereldwijde trends en ontwikkelingen hebben een enorme impact op heden en toekomst van Drenthe, Fryslân en Groningen. Dit varieert van de economische crisis van nu, de op handen zijnde transitie, de globaliserende wereld die steeds makkelijker bereikbaar wordt en ook de vraag welke rol hierbij voor de overheid is weggelegd. De grote veranderingen in de wereld doen zich ook voor in Noord-Nederland. Dat zorgt voor grote opgaven. Tegelijkertijd bieden deze mondiale trends en ontwikkelingen ook kansen voor welvaart en welzijn van de Noorderlingen.

GROEI VAN DE BEVOLKING EN DE ROL VAN STERKE STEDEN

Tot 2040 blijft de Nederlandse bevolking groeien. Deze groei vindt met name plaats in verstedelijkte regio's. In krimpregio's daalt het aantal jongeren en wonen relatief meer ouderen. Hierdoor daalt het potentiële arbeidsaanbod, terwijl onder andere de zorgvraag toeneemt. Deze trend heeft een grote impact op gezondheidszorg, arbeidsmarkt en wonen in grote delen van het landelijk gebied van Noord-Nederland. Veel bedrijven zullen niet meer de goede medewerkers kunnen vinden, ook dreigt sociale isolatie van de mensen die achterblijven in krimpgebieden. De steden zullen nog sterker de centra vormen waar bedrijvigheid en voorzieningen zich concentreren. Leegstand van woningen valt op dit moment nog mee: in het Noorden staan ongeveer dertigduizend woningen leeg, wat met 4% van de totale woningvoorraad nog lager is dan het landelijk gemiddelde van 4,7%. Wel zijn de woningprijzen de laatste jaren het hardst gedaald in Noord-Nederland.

ECONOMISCHE CRISIS EN DE GEVOLGEN VOOR HET NOORDEN

De economische stagnatie van de laatste jaren is van invloed op de welvaart in Noord-Nederland. De werkloosheid in het Noorden is hoger dan het Nederlands gemiddelde. Het verschil ten opzichte van het landelijk gemiddelde is wel kleiner geworden. Ook is het aantal bedrijfssluitingen fors opgelopen.

In Fryslân was in 2012 het aantal sluitingen 60% hoger dan in 2011, in Drenthe en Groningen steeg dit met respectievelijk 31% en 17%. Ook de leegstand van kantoren panden loopt op. Op de stad Groningen na, daalt in Noord-Nederland de vraag naar kantoorruimte. Omdat kantoren ruim beschikbaar zijn, dalen ook de prijzen. Indien de economie zich niet herstelt, zal de bedrijvigheid blijven dalen en de werkloosheid voorlopig blijven stijgen. Op termijn zal bovendien de daling van de beroepsbevolking een probleem worden: naast de huidige mismatch op kwaliteit, kunnen ook absolute tekorten ontstaan op de arbeidsmarkt.

GROTE TRANSITIE OP KOMST

De komende decennia dringen zich verschillende systeemcrises en veranderingen op: transitie worden voorzien op het terrein van onder meer financiën, zorg, voeding, water, klimaat en energie. De gevolgen hiervan zijn mondiaal en hebben hun weerslag in het leven en de directe leefomgeving van mensen. Zonder maatregelen ontstaan grotere risico's op overstromingen, ontkomen we niet aan een transitie naar een duurzamer energiesysteem en zal het huidige zorgstelsel met de financiële situatie en demografische veranderingen op termijn fundamenteel anders worden. Ook zullen er ongetwijfeld grote technologische vernieuwingen komen. Veelgenoemde doorbraaktechnologieën van de toekomst zijn nanotechnologie en biotechnologie.

[In het artikel 'verandering is de enige zekerheid' op pagina 14 gaan we dieper in op de trends en ontwikkelingen in Noord-Nederland](#)

INVULLING GEVEN AAN GEDEELDE BELANGEN

KANSEN VOOR HET NOORDEN

Een aantal van deze mondiale trends bieden kansen voor Drenthe, Fryslân en Groningen. Zo zal de omslag naar een zekere, schone, betaalbare en efficiënte energievoorziening zorgen voor veel nieuwe banen en bedrijven in het Noorden. Hetzelfde geldt voor voedsel en grondstoffen. Noord-Nederland beschikt over de expertise en over de ruimte om een leidende positie in te nemen in de biobased economy. Een derde grote kans wordt geboden door de mondiale aanpak van bescherming tegen water ('droge voeten') en de toenemende vraag naar schoon drinkwater. Ook op dit terrein heeft het Noorden de goede papieren.

Tegelijk met de transities ontstaan nieuwe verbanden. Daar waar grote bedrijven en multinationals steeds groter worden en mondiaal oplossingen zoeken, ontstaan er vaak lokaal of regionaal krachten die de 'menselijke maat' als uitgangspunt hebben. Zo zie je naast elkaar grootschalige energieopwekking en lokale energiebedrijven, maar ook intensieve landbouw en de opkomst van groentetuintjes en slowfood. Allemaal ontwikkelingen die ook in het Noorden zijn beslag krijgen.

Het Noorden kan bogen op een langdurige intensieve samenwerking tussen de drie provincies. Achtereenvolgende gezamenlijke langjarige programma's hebben de kwaliteit van de economie, de netwerken en leefkwaliteit in Noord-Nederland verbeterd. NOORDERVISIE 2040 is ontstaan vanuit interactieve ontwikkeling, want goede samenwerking met de maatschappij en de provincies leidt tot meer kwaliteit en kracht. Dat is goed voor de economie, voor de ruimtelijke kwaliteit en voor de sociale samenhang in het Noorden.

NOORDERVISIE 2040 is een expliciete uitnodiging van Drenthe, Fryslân en Groningen aan bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden. De provincies nodigen uit samen te bouwen aan het ontwikkelingslandschap van de toekomst, waarin ruimte is voor bedrijvigheid en praktijkgerichte innovatie, voor een aantrekkelijke leefomgeving en een arbeidsmarkt waar

iedereen meedoet. Het belang van noordelijke samenwerking zal de komende decennia alleen maar toenemen. De maatschappelijke opgaven worden groter en stellen andere eisen aan de overheid. Daarbij staat een eensgezind Noord-Nederland sterker ten opzichte van Den Haag, Brussel en de partners in Duitsland en Noord- en Oost-Europa.

VAN 'ZORGEN VOOR' NAAR 'ZORGEN DAT'

De provinciale overheid vormt de schakel tussen lokaal en (inter)nationaal bestuur en heeft hiermee een belangrijke intermediaire functie. Het takenpakket en de rol van de provincie zijn sterk aan het veranderen. Wat blijft is dat de overheid wordt geacht het publiek belang te dienen, kaders te stellen en op te komen voor die mensen en die waarden die het op eigen kracht niet redden. Steeds vaker zullen burgers en bedrijven vragen om ruimte waarbinnen ze zelf initiatieven kunnen ontplooien. Belangrijke meerwaarde van de provinciale overheid zit in het aanreiken van visie, inspiratie en ruimte om nieuwe ontwikkelingen op gang te brengen. Daarnaast zal ook financieel participeren in maatschappelijke investeringen een belangrijke taak blijven van de provincies.

EEN GEZAMENLIJK PRODUCT VAN OVERHEID, BEWONERS, BEDRIJVEN EN ORGANISATIES

NOORDERVISIE 2040 is geen product van de provincies alleen. Bij de totstandkoming is dankbaar gebruik gemaakt van de ideeën van bewoners, maatschappelijke organisaties, bedrijven en lokale bestuurders. De prijsvraag voor NOORDERVISIE 2040 heeft hierin een belangrijke rol in gespeeld. In dit Noorderzine geven we de prijswinnaars (inwoners en deskundigen) een podium voor het presenteren van hun visie op de ideale toekomst van het Noorden. De interactieve totstandkoming van NOORDERVISIE 2040 smaakt naar meer: ook bij de realisatie van de geformuleerde ambities, zal continu worden gezocht naar partnerschappen tussen overheden, ondernemers, onderwijs, maatschappelijke organisaties en individuele en groepen bewoners.

VERANDERING IS DE ENIGE ZEKERHEID

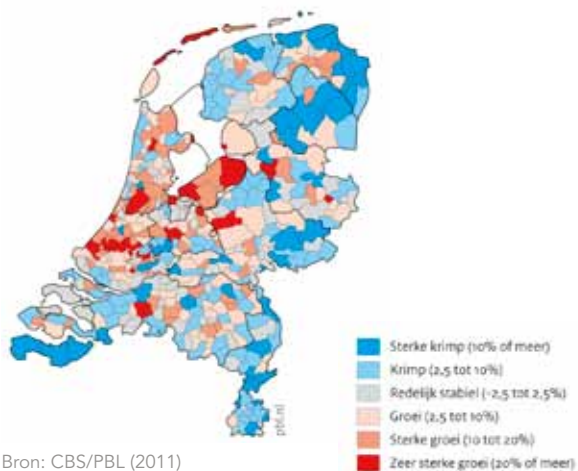
Het Noorden zal in de periode tot 2040 ongetwijfeld zijn eigen karakter behouden. Maar het staat vast dat er ook veel zal veranderen. Helaas is er geen glazen bol waar we even in kunnen kijken. Of een tijdmachine waarmee we een bezoekje aan 2040 kunnen brengen. Maar we kunnen wel goed onderbouwde voorspellingen doen, aan de hand van trends en ontwikkelingen die nu al zichtbaar zijn. Dit gaat er de komende 25 jaar in het Noorden veranderen.

KLEINERE BEVOLKING

In 2040 wonen er minder mensen in Noord-Nederland dan nu. Het sterftcijfer ligt de komende tijd hoger dan het geboortecijfer, waardoor de bevolking krimpt. Ook de samenstelling van de bevolking verandert hierdoor. Meer ouderen, minder jongeren. De beroepsbevolking neemt af: er zijn minder mensen die kunnen werken. Maar niet overal daalt de bevolking. De steden zullen blijven trekken doordat er meer voorzieningen zijn en meer ontplooiingskansen. Naar verwachting zullen de grotere steden in Noord-Nederland vooralsnog dan ook blijven groeien (vooral Groningen). In de omgeving zal de krimp wel optreden.

"DE BEROEPSBEVOLKING NEEMT AF: ER ZIJN MINDER MENSEN DIE KUNNEN WERKEN"

Bevolkingsontwikkeling 2010-2040 per gemeente

Bron: CBS/PBL (2011)

MINDER WONINGEN, MINDER SCHOLEN

Als er minder mensen in het Noorden wonen, is er ook minder behoefte aan woningen. Er kan leegstand ontstaan. Woningen die minder gewild zijn (te klein, te oud, te weinig voorzieningen) zullen moeten worden afgebroken. Doordat er minder kinderen geboren worden, zijn er ook minder scholen nodig.

OBS Op 'e Feanhoop

DICHT DOOR KRIMP

Alles hebben ze eraan gedaan om meer leerlingen te krijgen. Ouders, leerkrachten en leerlingen van de Friese basisschool Op 'e Feanhoop hebben flyers verspreid, de media gezocht, extra peuterochtenden gehouden

en jonge gezinnen benaderd. Het mocht niet baten. Zomer 2013 sluit de school, na bijna 100 jaar, de deuren vanwege het geringe leerlingaantal.

Bron: Kennisnetwerk Krimp Noord-Nederland

MEER BEHOEFTE AAN ZORG

"DANKZIJ SLIMME TECHNOLOGIEËN ZULLEN OUDEREN LANGER ZELFSTANDIG KUNNEN BLIJVEN"

Doordat er steeds meer ouderen in het Noorden wonen, neemt de vraag naar zorg toe. Zorg is in de nabije toekomst dan ook een van de grootste groeisectoren. Er komen meer banen in de zorg en ook komen er meer voorzieningen voor ouderen. Dankzij slimme technologieën zullen ouderen langer zelfstandig kunnen blijven. Domatica en digitale zelfhulp nemen toe. Innovaties in de zorg zullen steeds beter lonen, ook als exportproduct.

> Lees meer hierover in 'Gezond Oud' op pagina 36

LIFELINES

In 2006 is in Noord-Nederland een groot-schalig bevolkingsonderzoek van start gegaan: LifeLines. In dit onderzoek worden 165.000 (gezonde én zieke) deelnemers uit drie generaties gedurende ten minste dertig jaar gevolgd om inzicht te krijgen in de factoren die van belang zijn bij het ontstaan en verloop van chronische ziekten.

NIEUWE WERKVORMEN

Werken krijgt een ander gezicht. Organisaties beschikken steeds vaker over een schil van flexibel op te roepen krachten, zoals zzp'ers (zelfstandigen zonder personeel). Rondom een vraagstuk worden experts tijdelijk betrokken. Ook bieden steeds meer organisaties kleine kantoren en flexwerkplekken aan. Men werkt mobiel, thuis en in toenemende mate op 'thirdplaces' (bij klanten, in internetcafés en op locaties met werkplekken). Wonen en werken loopt steeds meer door elkaar. Bedrijfsgebouwen worden kleiner, het traditionele woon-werkverkeer neemt af.

DECENTRALISME

Meerdere inzendingen in de prijsvraag Noordervisie 2040 gingen in op nieuwe werkvormen en de nieuwe kansen die hiermee voor het Noorden ontstaan. Het team Decentralisme schetste een heel nieuw sociaal-economisch perspectief voor het platteland en won hiermee de derde prijs.

> Lees meer hierover op pagina 32

DAADKRACHT

Onder de noemer DAADkracht brengen Rob Hendriks en Peter Kiers partijen bij elkaar die zich verbonden voelen door de noodzaak tot het heruitvinden van hun beroepspraktijk in een veranderende wereld. Hieruit ontstaat project-gewijze samenwerking rond actuele maatschappelijke thema's. In het gezamenlijke werk worden nieuwe sporen verkend die praktische bouwstenen opleveren voor het versterken van de sociale-, economische- en ruimtelijke ontwikkeling van Noord-Nederland in een nieuwe tijd.

DAAD

Kantoorpand van DAAD in Beilen

ZELF ENERGIE OPWEKKEN

In de komende jaren gaan we veel efficiënter om met energie, grondstoffen en natuurlijke hulpbronnen. We worden minder afhankelijk van leveranciers van gas en water. steeds meer mensen wekken hun energie zelf op, bijvoorbeeld met zonnepanelen. Dat is niet alleen duurzamer, maar ook goedkoper. Woningen en gebouwen wekken straks meer energie op dan ze gebruiken. Deze omwenteling heeft grote gevolgen. Sociaal, ecologisch en economisch.

"STEEDS MEER MENSEN WEKKEN ZELF HUN ENERGIE OP"

> Lees meer hierover in 'Eigen Energie' op pagina 132

GRUNNEGER POWER

Grunneger Power is een uit burgerinitiatief voortgekomen energie-coöperatie voor de stad Groningen en ommeland. Inwoners en organisaties worden geholpen hun eigen duurzame energie op te wekken, individueel, maar vooral ook in samenwerking. Iedere twee werkdagen wordt er in Groningen door Grunneger Power een dak vol zonnepanelen gelegd.

GRUNNEGER POWER

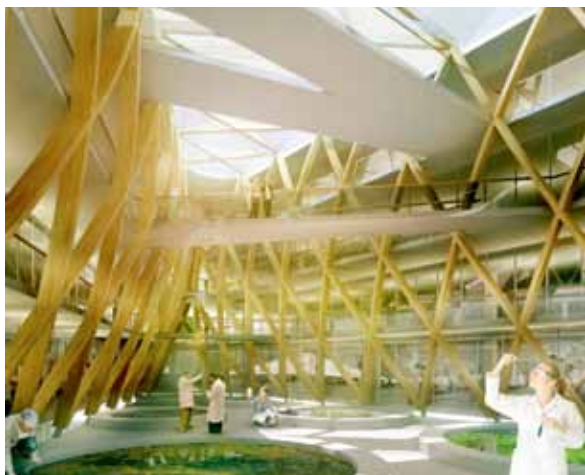

AANGENAMER KLIMAAT

Ook het klimaat gaat veranderen. Voor het natte Nederland vormt klimaatverandering een centrale uitdaging op weg naar 2040. Zeespiegelstijging, verzilting, nattere periodes en periodes van grotere droogte zijn enkele voorbeelden van verandering. Ook voor Noord-Nederland heeft dit grote betekenis. Denk aan de veiligheid van het kustgebied en het geschikt houden van landbouwgronden. Ook de temperaturen stijgen. We krijgen meer warme zomers, wat effecten heeft op de toeristische potenties van Noord-Nederland.

"MEER WARME ZOMERS HEEFT EFFECT OP DE TOERISTISCHE POTENTIES VAN NOORD-NEDERLAND"

> Lees meer hierover in 'Aan de kust' op pagina 88

Ontwerp van TWA Architecten voor de nieuwbouw van watercampus Wetsus. Realisatie in 2014

WETSUS

De naam Wetsus is een samenstelling van het Friese woord voor water: "wetter" en het Engelse woord "sustainable" dat duurzaam betekent. Wetsus is een technologisch onderzoeksinstituut dat allerlei slimme technieken met water onderzoekt. Nieuwe methodes om bijvoorbeeld zeewater te ontzouten, veilig drinkwater te maken, afvalwater te zuiveren en om energie en grondstoffen uit water te winnen. Binnen het in Leeuwarden gevestigde Wetsuswerken zeven kennisinstellingen samen: Wetsus, Kiwa Water Research en de universiteiten Groningen, Delft, Eindhoven, Twente en Wageningen. Daarbij werken wetenschappers vanuit verschillende disciplines samen.

AUTORIJDEN ZONDER BESTUURDER

In 2040 staan er minder files, dankzij satelliet gestuurd verkeer. Daarbij neemt een satelliet de besturing over van de chauffeur. Even het adres intoetsen en hop, de auto zoekt snel en veilig naar de plaats van bestemming. Dit is minder vervuilend, veiliger en sneller. De reistijden worden korter. Noord-Nederland is sneller bereikbaar.

De auto's zijn in 2040 overigens geheel recyclebaar. En of ze veel brandstof verbruiken? Net als onze huizen gaan de auto's hun eigen energie opwekken. Overigens wordt de auto in veel Westerse landen minder populair. Het autogebruik daalt of stabiliseert. Jongeren trekken meer naar de stad, waar de auto een minder praktisch vervoermiddel is. De fiets, als snel en goedkoop vervoersmiddel dat het milieu niet belast, wordt steeds vaker gebruikt. In het buitenland wordt de fiets steeds meer als unieke troef van Nederland gezien.

VLIEGEN WORDT MAKKELIJKER

In de 21e eeuw vormen vliegvelden de belangrijkste verkeersknooppunten. Het personenverkeer door de lucht neemt enorm toe. Grotere, duurzame vliegtuigen en een veel eenvoudiger manier van in- en uitstappen zorgen ervoor dat vliegen net zo makkelijk wordt als de trein nemen. Een goede regionale luchthaven is onmisbaar. Voor Noord-Nederland neemt het belang van Groningen Airport Eelde dus toe.

BESTEMMING NOORD-NEDERLAND

Sinds april 2013 beschikt Groningen Airport Eelde (GAE) over haar felbegeerde 2500 meter lange start- en landingsbaan. Dat biedt kansen voor Noord-Nederland als bestemming voor internationale bezoekers. Met bijvoorbeeld UNESCO-werelderfgoed Waddenzee, de stad Groningen en het TT-circuit heeft Noord-Nederland voldoende in huis om meer buitenlandse toeristen aan te trekken. Ook voor internationaal georiënteerde bedrijven en kennisinstellingen kan Noord-Nederland als bestemming interessant zijn.

INVLOED NIEUWE MEDIA

Nieuwe media worden steeds meer benut om invloed uit te oefenen op de samenleving. Het wordt eenvoudiger om snel je mening kenbaar te maken. Via blogs en sociale netwerken weten gelijkgestemden elkaar snel en effectief te vinden. De mening van grote groepen mensen wordt beter zichtbaar in het publieke debat. Beslissers moeten hier meer rekening mee gaan houden.

"VIA BLOGS EN SOCIALE NETWERKEN ELKAAR SNEL VINDEN"

VERANDEREND TOERISME

Het toerisme zal in de komende decennia steeds verder groeien. Vooral oudere, rijke, gezonde mensen gaan vaker op reis, de zogenaamde 'whoppers' (wealthy-healthyolderpeople). Zij hebben andere wensen dan de huidige toeristen. Ze zoeken rust en ontspanning in een comfortabele omgeving. Toeristische locaties buiten de bekende centra zullen steeds aantrekkelijker worden. Dit biedt kansen voor Noord-Nederland (in samenhang met het aangenamer wordend klimaat).

WINKELN VANUIT HUIS

Internetwinkelen zal verder toenemen, met de daarbij behorende slimme bevoorrading. Op termijn kan 3D-printing een deel van het transport vervangen. De binnensteden zullen hier gevolgen van ondervinden. De verwachting is dat 30% van de winkelruimtes leeg komt te staan.

KLEINERE ROL VOOR OVERHEID

Het geloof in de maakbaarheid van de samenleving neemt af. Het inzicht groeit dat veel problemen niet kunnen worden opgelost door de overheid. De staat kan niet langer de primaire verantwoordelijkheid dragen voor gezondheidszorg, onderwijs, werkgelegenheid en sociale zekerheid. Bevoegdheden worden zo decentraal mogelijk neergelegd. Er ontstaat een nieuwe wisselwerking tussen overheid, het maatschappelijk middenveld en de private sector om maatschappelijke opgaven aan te pakken. Mensen vragen daarbij om een open en transparant bestuur, dat effectief opereert en waarde creëert.

GLOBALISERING EN GLOCALISERING

Economisch raken we wereldwijd steeds meer met elkaar verweven. Noord-Nederland wordt nog meer afhankelijk van grotere verbanden, zoals de EU. Azië dringt op alle manieren ons leven binnen, andersom lonkt ook Europa naar Azië. Tegelijkertijd met deze toenemende 'globalisering' groeit de behoefte aan de terugkeer van de menselijke maat. Het vertrouwen in grote, anonieme instituties neemt af. We worden zelf producent van bijvoorbeeld energie of financieren andere vormen van duurzame ontwikkelingen mee in coöperaties. Ook krijgen we weer meer aandacht voor lokale culturele verschillen ('glocalisering'). We willen ons weer onderdeel voelen van een gemeenschap, kleinschalig en overzichtelijk, waarin iedereen zijn steentje bijdraagt.

VERSCHILMAKERS

De groep prijswinnende inwoners van de prijsvraag Noordervisie 2040, de verschilmakers, personifiëren de menselijke maat. Ieder van hen laat op unieke wijze zien hoe zij handen en voeten geven aan de behoefte om je weer onderdeel te voelen van een gemeenschap met gedeelde waarden.

> Lees meer hierover via 'Open Oproep' op pagina 28

Prijswinnaars op podium tijdens Event Noorderstorm 2040

Of we hiermee een goede schets hebben gegeven van de belangrijkste veranderingen in de komende 5 jaar, blijft afwachten. Want ontwikkelingen die we nu zien, kunnen in belang afnemen, terwijl toekomstige ontwikkelingen een grote vlucht kunnen nemen. Het blijft voor een deel koffiedik kijken. 2040 zal anders zijn dan 2013, op welke manier dan ook. Verandering is de enige zekerheid.

Femke Munnikma in gesprek met haar vader Rein Munnikma, Gedeputeerde provincie Drenthe

“IK WIL VAN BETEKENIS ZIJN VOOR ANDEREN”

Opgewekt komt gedeputeerde Rein Munnikma het provinciehuis van Drenthe binnenlopen. Hij heeft net zijn dochter Femke opgehaald van het station. Femke is 27 jaar en al jarenlang het huis uit. Maar vandaag is ze weer een beetje ‘thuis’.

Eerst gaan vader en dochter in gesprek over ‘Noordervisie 2040’ en vervolgens rijden ze naar Annen. In dit Drentse dorp groeide Femke op en ging ze naar school. Vanavond geeft Femke op die school een presentatie over pesten. Als onderzoeker aan de Rijksuniversiteit Groningen is dit namelijk een van Femkes projecten.

Eenmaal binnen op zijn kantoor besluit Rein dat Femke aan het hoofd van de besprektafel hoort. Het gesprek gaat immers vooral over haar visie op leven in het Noorden in 2040. Zijn hoofdvraag voor dit interview luidt: hoe wil Femke leven in 2040? **Femke:** “2040? Dat is nog een eind weg! Even rekenen, ik ben nu 27 jaar. Er komt nog 27 jaar bij, dan ben ik in 2040 dus 54 jaar. Jeetje, dat is best ver vooruitkijken, maar ik denk dat je mij in 2040 nog in het Noorden kunt vinden. Op dit moment woon ik in het centrum van Groningen, of fietsafstand van alle voorzieningen. Behalve de stad wil ik ook de natuur dichtbij hebben. Daarom vind ik het belangrijk dat de natuur rondom de stad behouden blijft.”

SOCIAAL DORP OF SPOOKDORP?

Rein: “Wij als ouders hebben er bewust voor gekozen om jou, je broer en je zus in Annen te laten opgroeien. Annen staat bekend als een saamhorig dorp. Hoe kijk je daarop terug?”

Femke: “Annen heb ik ervaren als een hecht, maar niet te betuttelend dorp. Er was een open sfeer. Voor mij een fijne plek om op te groeien, mede doordat Annen is omringd door bossen. De vraag is of zo’n dorp van 3600 inwoners er in 2040 nog is. Mijn vriend komt uit het Groningse dorpje Kommerzijl. In een dorp in de buurt wonen nog maar 500 mensen en staat de helft van de huizen te koop. Dat zijn wel dingen waar ik mij zorgen om maak: wordt Annen een spookdorp? Dat verwacht ik niet.”

TOEKOMST IN HET NOORDEN

Rein: “Denk je dat het Noorden jou in de toekomst werk in je vakgebied kan bieden?” **Femke:** “Ik wil graag in het Noorden blijven wonen, als ik hier kan blijven werken. Voorwaarde is dat ik met mijn werk van betekenis kan zijn voor anderen. Ik werk sinds kort op de universiteit aan een landelijk project over pesten op scholen. Dat is een klus waarbij ik het gevoel heb dat ik met wezenlijke dingen bezig ben. En het heeft mij ook laten zien dat ik als socioloog op allerlei manieren een bijdrage kan leveren. We zijn hier in het Noorden met diverse projecten bezig op het gebied van duurzaamheid, Healthy Ageing en toerisme. Wie weet kan ik in de toekomst daar als socioloog ook iets mee doen. Ik zie hier genoeg uitdaging en mogelijkheden.”

DINGEN DOEN

Rein: “Zie je voor jezelf ook een mogelijkheid om een bestuursfunctie te vervullen in het Noorden?” **Femke:** “Hmmm, ik vind veel onderwerpen wel interessant, maar ik heb helemaal niets met procedures en regeltjes. Misschien is mijn generatie wel wat lui om zich daarin te verdiepen.” **Rein:** “Door te leven met drie opgroeiende kinderen die regelmatig vrienden mee naar huis nemen, heb ik een aardig beeld gekregen van jouw generatie. Ik denk dat jullie niet lui zijn. Maar jullie houden niet van regeltjes en oeverloos praten. Jullie willen dingen doen, van betekenis zijn.” **Femke:** “Ja, precies. We willen op een tastbare manier een bijdrage leveren.”

FAMILIEBEDRIJVEN VOOROP

'De noordelijke Vereniging van Familiebedrijven viert volgende maand haar honderdjarige bestaan. Namens de drie Commissarissen der Koning komt CdK Jorritsma, de jubilaris de noordelijke Erepensing voor Duurzaam Ondernemen uitreiken op een bijeenkomst die wordt gehouden op landgoed Oranjewoud', aldus een persbericht... dat ik zojuist zelf opstelde.

TOM BADE
— *Directeur eigenaar van Triple E, een kenniscentrum op het gebied van natuur en economie*

Want dit alles is fictief en helaas nog ver weg. Familiebedrijven zijn niet 'in': netwerkbedrijven, beursgenoteerde ondernemingen, financials, zzp'ers en andere hippe, voor de economie weinig relevante vormen van 'ondernemerschap' trekken veel meer de aandacht. RTL Z zal nooit de hele dag aandacht schenken aan familiebedrijven: het hart van de reële economie. Maar dat geldt evenzo voor provinciale en gemeentelijke bestuurders. Open een provinciale nota over het economisch beleid en daar komt de term 'familiebedrijf' niet in voor.

Voor alle duidelijkheid: zzp'ers zijn in de strikte zin des woords geen ondernemingen, het is loslopende arbeid. Ondernemingen hebben personeel, kapitaal, voorraden en investeren in technologie. Met twintigduizend zzp'ers zet je geen volkswagen in elkaar. En beursgenoteerde ondernemingen zijn in de strikte zin des woords geen private ondernemingen, maar collectieven. De directie bestaat uit te duur betaalde passanten die geen enkele risico lopen. Een directeur van een beursgenoteerd bedrijf is geen ondernemer, tenzij hij/zij het zelf heeft opgericht, en dat is zelden aan de orde.

Familiebedrijven zijn echte ondernemingen... duurzame ondernemingen. Duurzame ontwikkeling is 'de ontwikkeling die aansluit op de behoeften van het heden zonder het vermogen van toekomstige generaties om in hun eigen behoeften te voorzien in gevaar te brengen', aldus de definitie van de VN-commissie Brundtland uit 1987. Het gaat dan dus om ver vooruit kijken. Dat is ook iets waar zzp'ers en beursgenoteerde

ondernemingen niet echt mee bezig zijn. Het bedrijf staat niet in dienst van het nageslacht, maar van bijvoorbeeld aandeelhouders, en die worden zelden gekenmerkt door lange termijnvisie.

We hoeven niet negatief te zijn over de economie van het Noorden, want daar zijn familiebedrijven juist sterk vertegenwoordigd. Dat is niet erg, als we maar vooral ook niet luisteren naar Den Haag als het gaat om voorwaarts economisch beleid. Het ligt trouwens ook aan de familiebedrijven zelf. Die willen vaak ook weinig opvallen, niet zelden omdat velen ook nog eens gelegen zijn in de traditioneel kerkelijke delen van ons land en daar wordt borstklopperij niet echt op prijs gesteld. Dus terwijl Den Haag zich doodstaart op koopkrachtplaatjes, drie procentnormen en wat niet al en het westen te lijden krijgt onder het verval van de irreële economie, moeten de bestuurders eropuit om familiebedrijven te bezoeken, handelsmissies te organiseren, lokale technologiefondsen op te richten, maar vooral *familiebedrijven promoten*.

En wat ze vooral niet moeten doen is zich doodstaren op 'corridors', 'gebiedsontwikkeling', 'main ports', 'valleys' en andere lege ruimtelijke concepten die door stedenbouwkundigen, architecten en planologen zijn aangeleverd. Ondergetekende kan voor het Noorden in volle overtuiging nog een 'fish valley', 'potatoe valley', 'dairy valley', 'ship corridor', 'food cluster' en 'sport port' bij elkaar lullen (graag voor veel geld), maar het slaat natuurlijk allemaal nergens op. Dat kan ik overal, ook in Twente.

KIJK OP EEN NOORDELIJKE TOEKOMST **WERK**

STRATEGISCHE AGENDA 2020

HUMAN CAPITAL AGENDA NOORD-NEDERLAND

Ambitie: vóór 2020 de onderwijs-participatie en werkgelegenheid in het Noorden op het landelijk gemiddelde te brengen

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

De drie provincies streven naar een arbeidsmarkt waar bedrijven beschikken over de goede werknemers en zoveel mogelijk mensen kunnen meedoen in een betaalde baan. Een opgave is om, met een fors krimpende beroepsbevolking, voldoende goed geschoolde vakkrachten op te leiden voor het noordelijk bedrijfsleven en werkzoekenden aan een baan te helpen. Onder meer de SER Noord-Nederland heeft de arbeidsmarkt van het Noorden in kaart gebracht en ideeën ontwikkeld om de concurrentiepositie te verbeteren en de arbeidsparticipatie te vergroten.

ECONOMISCH OFFENSIEF NOORD-NEDERLAND

Ambitie: vóór 2020 minimaal drie R&D kernen in het Noorden en twee 'parels' uitgebouwd tot sectoren van betekenis

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

In Noordervisie 2040 wordt gepleit voor structuurversterking van de robuuste sectoren en een investeringsprogramma voor nieuwe parels. De structuurversterking richt zich op de gehele bedrijfskolom van de grote sectoren. In eerste instantie zijn dat energie en agrifood. Met name op het vlak van de innovatie vanuit de grote en kleine bedrijven liggen hier kansen voor de regio voor versterking. Het investeringsprogramma richt zich ook op nieuwe en veelbelovende parels: initiatieven die de potentie hebben voor opschaling en export vanuit het Noorden naar andere delen van Nederland en de wereld. Het gaat hier onder meer om healthy ageing, slimme (sensor)systemen en materialen, watertechnologie en recreatie & toerisme.

De volledige Strategische Agenda vindt u achterin het Noorderzine op pagina 144-147.

HOE VE ONS BR

Sterk
toepassings-
gericht
MKB

IJle
structuur met
laagopgeleide
beroeps-
bevolking

Kansen voor
crossovers tussen
sectoren met
synergie

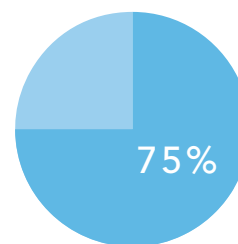
WERKLOOSHEID

7,2%
+ 0,8%
t.o.v. Nederland (2012)

HOGER OPGELEIDEN

29,5%
- 3%
t.o.v. Nederland (2012)

MKB

75% van beroepsbevolking
werkt in MKB

650

BEDRIJVEN
INNOVATIEVE
KOPLOPER

58%
volgers en niet-innovatieven

RDIENEN WE OOD?

In de komende decennia zal de bevolking van Noord-Nederland als geheel niet of nauwelijks dalen. In het stedelijke gebied groeit het aantal inwoners naar verwachting, in de meer perifere gebieden wordt een verdere afname van het aantal inwoners voorspeld. Daarnaast krijgt Noord-Nederland te maken met een combinatie van vergrijzing en ontgroening: het aantal 65-plussers stijgt in 2040 naar bijna 30% van de totale bevolking (nu: 17%), terwijl het aandeel jongeren licht gaat dalen.

Op het terrein van de noordelijke arbeidsmarkt zijn er twee zorgpunten: de dalende beroepsbevolking en het grote aantal mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt. De ontwikkeling van de beroepsbevolking tot en met 2025 zal de werkgevers in het Noorden mogelijk grote moeite bezorgen met het vervullen van hun vacatures. Daarnaast zal geïnvesteerd moeten worden in de kwaliteit van de beroepsbevolking: de mensen die nu aan de kant staan hebben onvoldoende kennis en vaardigheden om aan de vraag van werkgevers te voldoen. De werkloosheid in Noord-Nederland is nog steeds gemiddeld hoger (werkloosheidspercentage 2012 Noord-Nederland 7,2%, Nederland 6,4%) en het opleidingsniveau lager (percentage hoger en wetenschappelijk opgeleiden Noord-Nederland 29,5 %, Nederland 32,5%).

Het MKB is sterk vertegenwoordigd: 75% van de actieve beroepsbevolking in Noord-Nederland werkt in vestigingen met minder dan 200 werknemers. De kennis in het MKB

is toepassingsgericht: innovatie in het Noorden is vaak innovatie in de praktijk. Uit onderzoek van Syntens/EIM blijkt dat 5% van de bedrijven in de noordelijke industrie en dienstverlening kan worden getypeerd als innovatieve koploper. Dat zijn ongeveer 650 bedrijven. 17% van de bedrijven is ontwikkelaar en nog eens 15% van de bedrijven past innovaties toe (gezamenlijk: 37%). Het merendeel van het noordelijk bedrijfsleven behoort tot de zogeheten volgers en niet-innovatieven.

Investeren in grote en innovatieve sectoren leidt tot een sterke economie en meer werkgelegenheid. De sectoren agrifood en energie spelen hierin een belangrijke rol. Het Noorden kent al veel bedrijvigheid in deze sectoren. Versterking is echter nodig op het terrein van onderzoek en innovatie. Uit onderzoek blijkt dat het noordelijk bedrijfsleven verantwoordelijk is voor 38% van de uitgaven voor Research & Development in Noord-Nederland. Met een nationaal percentage van 48% valt hier dus winst te boeken. De overige R&D-uitgaven worden gedaan in de publieke sector, door instellingen voor hoger onderwijs en researchinstututen. Daarnaast zijn recreatie & toerisme en de zorgsector grote werkgevers in Noord-Nederland.

Belangrijke bestaande R&D-kernen in het Noorden zijn FrieslandCampina en Avebe (agrifood) en het GasLab van KEMA-DNV (energie). Hiermee heeft het Noorden vanuit de industrie al belangrijke onderzoeks- en innovatiecentra in handen binnen de grote

sectoren. Ook op andere terreinen heeft het Noorden koplopers op innovatiegebied, zoals Philips Drachten, Fokker Hoogeveen en Pâques in Balk. Daarnaast sluiten onderwijsinstellingen in toenemende mate aan bij de grote maatschappelijke thema's en tegelijkertijd grote sectoren in het Noorden (zoals energie, healthy aging en water).

VERWACHTING

De verwachting is dat we nog een gematigde groei voor de boeg hebben. Zonder ingrijpen zullen ondernemers steeds meer moeite krijgen met het vinden van geschikt personeel. De huidige werkloosheid verandert dat slechts ten dele: de mensen die beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt sluiten vaak niet aan op de vraag van werkgevers. De daling van de potentiële beroepsbevolking is slechts in zeer beperkte mate te beïnvloeden. Waar we wél invloed op hebben, is de kwaliteit van het arbeidsaanbod en de arbeidsparticipatie. Ook het stimuleren van 'echte' technische opleidingen zal de aansluiting op de arbeidsmarkt in het Noorden verbeteren. Het is daarom van belang in het onderwijs de aansluiting met de sterke sectoren en maatschappelijke thema's te intensiveren. Beter onderwijs, een 'leven lang leren', meer mensen die meedoen op de arbeidsmarkt: investeren in de arbeidsmarkt en het onderwijs is investeren in economie en welzijn.

OPGAVEN

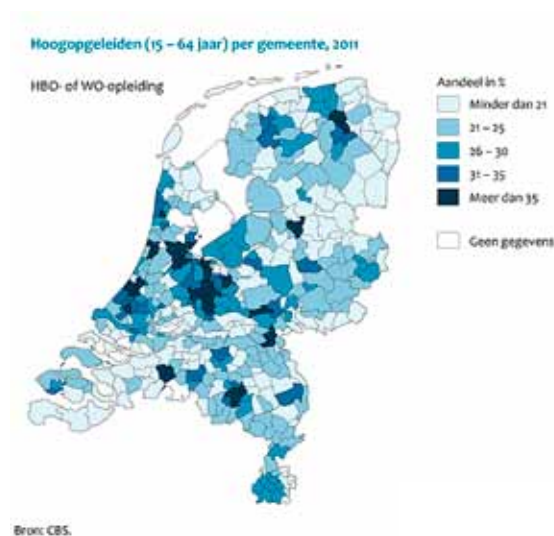
Investeren in de beroepsbevolking

Om de welvaart van Noord-Nederland op peil te houden, is het van belang te investeren in de huidige en toekomstige beroepsbevolking. In de Strategische Agenda wordt een Human Capital Agenda voor Noord-Nederland voorgesteld. De ambitie in deze agenda moet zijn dat Noord-Nederland koploper wordt op het terrein van arbeidsparticipatie. Met alle betrokkenen er voor zorgen dat mensen dusdanig worden opgeleid en ondersteund, dat ondernemers kunnen beschikken over voldoende en kwalitatief goed personeel. Dit lukt niet zonder de bedrijven in het Noorden. Zij hebben een belangrijke rol in opleiden van jongeren en het beschikbaar stellen van stageplaatsen en leerwerkbanen. Op deze manier wordt heel het Noorden een kweekvijver van talent.

Investeren in robuuste sectoren

Agrifood en energie (goed voor respectievelijk 8,1 en 3,9% van de noordelijke werkgelegenheid) zijn relatief grote sectoren met een innovatief karakter met sterk groei-potentieel. Ze hebben elk een netto toevoegde waarde van 1,5 miljard euro. Investeren in deze sectoren, en dan vooral R&D faciliteiten, draagt bij aan werkgelegenheid en innovaties op lange termijn. Om de kracht van deze

"HEEL HET NOORDEN KWEKVIJVER VAN TALENT"

sectoren op lange termijn te vergroten, is het van belang om meer van dit type R&D naar de regio te krijgen. Daarnaast is het van belang om te blijven investeren in de collectieve R&D-kernen en -projecten, zoals dat nu bijvoorbeeld gebeurt in Energy Academy Europe. Het zorgen voor ketenversterking en goede vestigingsvoorwaarden draagt hier ook aan bij.

Investeren in de 'nieuwe' parels en traditioneel aanwezige sectoren

Het investeren in robuustheid geldt vanzelfsprekend ook bij groei van de 'nieuwe' parels en sectoren die traditioneel belangrijk zijn voor de werkgelegenheid in het Noorden: watertechnologie, slimme (sensor)systemen & materialen, chemie, zorg en dan in het bijzonder healthy aging en recreatie & toerisme. De koppeling met nieuwe en bestaande bedrijvigheid en het creëren van crossovers tussen de verschillende sectoren is hiervoor van belang voor onze economie.

Sleutelpositie MKB

Het MKB heeft de sleutel in handen om kennis, innovatie en toepasbaarheid te combineren tot een route voor economische ontwikkeling. Voorwaarde voor succes is dat de relaties tussen MKB-ondernemers enerzijds en onderwijs- en kennisinstellingen anderzijds worden versterkt.

KWEEKVIJVER VAN TALENT

**WE DAGEN NOORDELIJKE
BEDRIJVEN UIT OM MINIMAAL**

ÉÉN

**STUDENT STRUCTUREEL
AAN ZIJN BEDRIJF TE
VERBINDEN VOOR 2020**

**"DE VISIE ERKENT
DE AARD EN HET
KARAKTER VAN
HET NOORDEN"**

Fotografie: Paul Zijlstra

REACTIE

Denkend vanuit het MKB en met een heldere keuze voor het versterken van de noordelijke arbeidsmarkt, zowel kwantitatief als kwalitatief, erkent de Noordvisie 2040 niet alleen de aard en het karakter van het Noorden, maar ook de meest prangende uitdagingen voor de komende jaren. Hierbij is het belangrijk niet alleen te kijken naar wat er is aan robuuste sectoren en innovatieve parels, maar ook naar wat er aan initiatieven in de markt opkomen. Met het zoeken naar een goede balans tussen de robuuste sectoren, de innovatieve parels en de opkomende sectoren, gericht op het leveren van een bijdrage aan de maatschappelijke uitdagingen, kan het Noorden zich klaar maken voor de komende decennia.

Door als provincies intensief samen te werken en door het samenwerken met partijen in de markt (bedrijfsleven & kennisinstellingen), heeft Noord-Nederland alles in huis om deze uitdagingen ook aan te gaan.

SER Noord-Nederland helpt hier graag aan mee.

GEERT SANDERS
— *oud-voorzitter*

R VEEN KAAS KOLLUM
De lekkerste kaas
zeber weten?

DE KORENBEURS

PRIJSVRAAG NOORDERVISIE 2040 EDITIE 2012

De drie noordelijke provincies traden begin september 2012 naar buiten met de prijsvraag Noordervisie 2040. Een open oproep mee te bouwen aan de toekomst van Noord-Nederland. Meedoen kon of als deskundige of als inwoner van het Noorden. Inschrijving gebeurde met een toekomstvisie of een innovatief idee.

Professionals uit heel Nederland verkenden een frisse kijk op de toekomst en hebben een spreidschot aan stippen op de horizon gezet. Noorderlingen kwamen met ideeën om mee aan de slag te gaan in hun eigen dagelijks leven, hier en nu.

Duidelijk werd dat het vraagstuk mensen raakt en verbindt. In totaal hebben meer dan 70 betrokken mensen, individueel of in teamverband, geïnvesteerd in het richting helpen geven aan de toekomst van het Noorden. Vrijwel alle binnengekomen inzendingen toonden een uniek en waarde(n)vol facet van het grotere toekomstbeeld.

Een vakjury bestaande uit Jouke van Dijk, Gryt van Duinen en Sybrand Tjallingi koos uit alle inzendingen drie visies en vijf ideeën voor verdere uitwerking. Die kun je terugvinden in dit Noorderzine. Laat je meevoeren in de visioenen van de vooruitdenkers. Kijk over de schouders van de verschildmakers naar wat er nu al kan.

De prijsvraag is gesloten, maar de toekomst ligt nog open. Wat doe jij?

WELKE CONCRETE IDEEËN DRAGEN

VERSCHILDMAKERS

DE TIJD WINSUM

Antoinette Heijink uit Winsum (Gr.) toverde een leegstaand pand om tot tijdelijk dorps huis, zonder steun van de gemeente.

ANDERS HERSTARTEN

Erik Pieterman uit Groningen geeft langdurige werklozen de mogelijkheid in de eigen buurt aan de slag te gaan met maatschappelijke taken, die nu in het gedrang komen door bezuinigingen.

ROBIN GOED

Carst Ivo Meijer uit Grootegast heeft een plan voor coöperatieve duurzaamheidsfinanciering waarmee lokale rijkdom vrijgemaakt wordt voor de eigen gemeenschap.

HOE ZIET HET NOORDEN ERUIT ALS WE UITGAAN VAN ONZE EIGEN KRACHT?

VOORUITDENKERS

DECENTRALISME >

Als afstandsonafhankelijk werken vanzelfsprekend wordt, ligt het platteland open voor nieuwe ontwikkelingen vooralsnog voorbehouden aan de stad. Onderzoekplatform Aantrekkelijk Afgelegen schetst aan de hand van deze stelling een nieuw sociaaleconomisch perspectief voor het Noorden.

HET NIEUWE NOORDEN >

Hoe bepaal je richting in een exponentieel veranderende toekomst? Het multidisciplinaire team van Het Nieuwe Noorden laat dat zien. Het werkt drie ambities uit als inspirerend richtsnoer voor de ontwikkeling van Noord-Nederland.

NATUURLIJK HET NOORDEN >

Het paradigma kantelen van ruimtelijk ontwerp naar architectuur van een proces. De ontwerpers van het team Natuurlijk het Noorden bieden vanuit die overtuiging een set gebiedsgerichte bouwstenen voor een noordelijke ontwikkelingsstrategie. Geen eindbeeld.

DAAR NU AL AAN BIJ?

π OP REIS

Marieke Berghuis uit Zuidwolde (Gr.) verbindt techniek en wetenschap aan de jeugd van tegenwoordig, al spelenderwijs.

3X GROEN LICHT

Iena Pals uit Emmen biedt een heel concreet handvat om energiearmoede tegen te gaan, goed voor mens en milieu.

DE TIJD WINSUM

*Een verbindende plek,
voor en door mensen*

De Tijd is een particulier initiatief zonder winstoogmerk. Doel is Winsumers die iets voor elkaar kunnen betekenen met elkaar in contact brengen. Door middel van inloop en het (laten) organiseren van inspirerende, leerzame en gezellige activiteiten. De activiteiten worden georganiseerd door Winsumers voor Winsumers. Laagdrempelig, voor een breed publiek, niet vanuit een specifieke levensbeschouwing.

In het voorjaar van 2012 opende gedurende 40 dagen De Tijd voor het eerst haar deuren in een leegstaand winkelpand in Winsum (Gr.). Een jaar later is dat met succes herhaald en is een kerngroep van 4 Winsumers opgestaan om actief invulling te blijven geven aan het initiatief.

Het innovatieve van het concept is dat het de voor mensen gebruikelijke werkwijze op een aantal punten omdraait. Zo staat niet de hulpvraag, maar de vaardigheden van mensen centraal. Dit leidt tot verrassende ontmoetingen en nieuwe initiatieven. Het concept blijkt aan te slaan en een uitwerking te hebben die verder reikt dan de 40 projectdagen.

Ook zorg- en welzijnsorganisaties en overheden tonen interesse in het particuliere initiatief. Begrijpelijk: het sluit naadloos aan bij de brede maatschappelijke ontwikkeling van burgerkracht en zelforganisatie.

"DE GEMEENSCHAP MOET MEER ZELF REGELEN, IN PLAATS VAN TE WACHTEN OP DE OVERHEID"

Antoinette is ervan overtuigd dat het bijzonder bruikbaar is voor in het bijzonder de iets grotere (centrum)dorpen in krimpregio's. Met ondersteuning vanuit de NOORDERVISIE-organisatie legde ze de basis voor lokaal vervolg en toepassing elders.

Interesse? Kijk op www.detijdwinsum.nl

PROFIEL

Antoinette Heijink (40), getrouwd, woont in Winsum (Gr.). Werkt als communicatieadviseur voor Senza, waarvan ze een van de vennoten is. Doet veel vrijwilligerswerk. Toverde een leegstaand pand om tot dorpshuis, zonder steun van de gemeente. Wil dit project een tweede ronde gunnen, waarbij ze ernaar streeft dat anderen het project overnemen.

"Mijn collega's zeiden dat ik mijn idee moest inzenden. Zelf vond ik mijn idee helemaal niet zo bijzonder, maar ik heb het toch maar gedaan. En tot mijn verbazing won ik ook nog! Mijn idee komt voort uit de gedachte dat er dingen anders moeten. De gemeenschap moet meer zelf regelen, in plaats van te wachten op de overheid. Hoe kunnen we dat voor elkaar krijgen? Wat kan ik daar zelf aan bijdragen? En wat kunnen anderen doen? Mijn idee is heel simpel en kleinschalig, ik hoop dat het in andere dorpen navolging krijgt."

VERLANGEN NAAR KLEIN- SCHALIGHEID

DECENTRALISME ALS SOCIAAL- ECONOMISCH PERSPECTIEF

We willen u graag meenemen in een denkproces. Waarin de kwaliteiten van het buitenleven verenigd worden met de globalisering. En waarin de combinatie van technologische ontwikkelingen en het slim omgaan met maatschappelijke veranderingen een nieuw sociaaleconomisch perspectief biedt.

DECENTRALISME

Want het hoeft niet ingewikkeld te zijn om condities te scheppen voor **decentralisme**, het verlangen naar meer lokale en qua omvang vatbare netwerken. Een samenlevingsvorm waarin nieuwkomers, terugkeerders, honkvasten en achterblijvers het dagelijkse leven van het platteland op een mondiale wijze naar hun hand zetten.

Ontwikkel het Noorden vanuit de mens die kansen grijpt, daar komt het op neer. De menselijke maat is voor de toekomst van het Noorden een meer dan interessante economische drager.

We stevenen in rap tempo af op een tijd waarin de digitale revolutie de keuze van een woonomgeving steeds vrijer maakt. Want de afstand tot

werkrelaties doet steeds minder ter zake. En wanneer mensen onafhankelijk van afstand kunnen werken, veranderen hun vestigingsvoorkeuren. Factoren die de keuze gaan bepalen zijn een herkenbare plek, sociaal comfort en het lokale aanbod op het gebied van diensten en voorzieningen. Bovendien zal de ondernemingsgeest die op een plek al aanwezig is en de wijze waarop deze de lokale gemeenschap versterkt, nieuwe ondernemende geesten over de streep trekken. De groep die op deze wijze geïnteresseerd is in plekken wordt steeds groter.

BEDRIJFSLEVEN

Want decentralisme vindt ook plaats in het bedrijfsleven. Grote organisaties vallen bedrijfsmatig uiteen in kleinere entiteiten, die een specialistische taak op zich nemen

"VOOR EEN BAAN IN CHINA HOEF
JE NIET MEER TE VERHUIZEN" >

die fysiek, in tijd of in taakopvatting begrensd is. Daarnaast zie je in de opbouw van bedrijven en organisaties dat deze zich in toenemende mate beperken tot een kleinere centrale kern, waaromheen een flexibele schil zit die gekenmerkt wordt door tijdelijke werkverbanden en locatieafhankelijkheid.

Een vaste baan voor één werkgever wordt op termijn uitzonderlijk, vaker zal er sprake zijn van het combineren van baantjes. In de agrarische wereld is het ondertussen al behoorlijk gebruikelijk om op zoek te gaan naar combinaties van werken binnen een boerenbedrijf met werk in sectoren als de vrijetijdseconomie, aanvullende diensten of streekgebonden markten, maar deze trend zal doorzetten. Werkenden zullen hun deskundigheid aanbieden aan meerdere bedrijven en op het uitvoerende vlak op zoek gaan naar logische combinaties.

Een consequentie is dat professionele identiteit vaak niet langer gezocht zal worden in het vertegenwoordigen van de werkgever of in het verrichten van arbeid in een fysieke werkomgeving, wat overigens samen gedefinieerd zou kunnen worden als 'het bedrijf'. De professionele identiteit van werkenden komt eerder tot uiting in de digitale werkomgeving en in de leefomgeving. De professionele status van werkenden zal op een vergelijkbare wijze minder een kwestie worden van functie en positie en zal verplaatsen richting de woonsituatie, het eigen erf.

ARBEID

De zoektocht naar gecombineerde banen leidt per se niet tot een afname in deskundigheid of kennis, maar wel tot beroepsvervaging. Arbeid wordt adaptiever en basisvaardigheden als flexibiliteit en sociaal gedrag worden belangrijker. De zoektocht zal ook

leiden tot een nieuw soort arbeider, de **banenstapelaar**. Deze werkhouding levert enerzijds een onzekere werksituatie op, anderzijds biedt het vrijheden. Een belangrijke vrijheid zit in de mogelijkheid om er voor te kiezen je te richten op werk dat zich, onafhankelijk van afstanden, online afspeelt. Deskundigheid zal steeds meer op afstand inzetbaar zijn, er is steeds minder noodzaak om een jurist, accountant, arts of ingenieur in levende lijve te spreken of bij een kwestie terplekke te consulteren. De technologische ontwikkelingen maken het in toenemende mate mogelijk om op afstand te handelen en communiceren. Voor een baan in China hoef je niet meer te verhuizen. Bij ondersteunende diensten is de evolutie niet minder groot, secretariaten worden locatieafhankelijk, reiniging, vervoer en bewaking kunnen grotendeels worden uitgevoerd door bediening en monitoring van apparatuur op afstand. Het alternatief

"DE MENSELIJKE MAAT IS VOOR DE TOEKOMST VAN HET NOORDEN EEN MEER DAN INTERESSANTE ECONOMISCHE DRAGER"

voor afstandonafhankelijk werken zal voor velen minstens zo attractief zijn en is de keuze voor nabijheid, door je in te zetten voor de lokale gemeenschap. Hier zijn meerdere uitvoerende taken gewenst. In de vrijetijdsector, in het basisonderwijs en in de zorg, bijvoorbeeld in de **streek-ok**, bij de lokale operatierobot. Maar ook in het onderhoud en in de installatie of assemblage. In lokale **manufacturen** kunnen van grondstoffen en halfproducten bestellingen worden gefabriceerd.

Daarnaast zullen wereldwijde bedrijven op zoek gaan naar lokale vertegenwoordigers en uitvoerders die het vertrouwen van hun gemeenschap genieten. Want een mondiaal opererende organisatie is anoniem, totdat deze door een buur wordt vertegenwoordigd. Marketing verhuist voor een deel van de digitale wereld naar de meer informele netwerken van de lokale gemeenschap. De ruimtelijke keuzevrijheid, die hoort bij de technologische ontwikkelingen, krijgt op deze manier een nieuwe sociale evenknie. Activiteiten binnen sociale netwerken, online en offline, richten samen het leven in een gemeenschap in. Het zijn informele netwerken, waarin professionals, semiprofessionals en vrijwilligers samenwerken en die de professionele netwerken deels zullen vervangen. Deskundigheid is niet noodzakelijkerwijs nabij, zeker zodra leken in de buurt uitvoerende taken kunnen en willen overnemen, betaald of onbetaald. Dit betekent dat het begrip werk een andere lading krijgt, maar het betekent ook dat voorzieningen anders georganiseerd gaan worden.

SOCIAAL COMFORT

Persoonlijke voorkeur, kennis en deskundigheid spelen een grote rol bij de keuze om je in te zetten voor een activiteit. Maar daarnaast zullen sociale afwegingen een rol spelen bij de keuze om betrokkenheid te tonen en bij de mate waarin burens elkaar diensten gunnen. Via deze wegen

kunnen streek- en buurtgemeenschappen als collectief, maar als onafhankelijk netwerk, een voorkeursoplossing vinden voor vervoersvraagstukken, de energievoorziening en afvalstromen. En ook als het gaat om beheer en onderhoud, zorg en kinderwerk zullen veel uitvoerende taken door lokale gemeenschappen kunnen worden opgepakt. Sociale samenhang wordt de drager van gezamenlijke voorzieningen. En grote sociale cohesie vergroot tegelijkertijd de mogelijkheden om arbeidsproductief te zijn. Want een goed functionerend lokaal netwerk is een doordachte dienstenmakelaar.

Sociaal comfort maakt dat het in een omgeving prettig werken is, online en offline. De wens om te verkeren in kleinere en herkenbare netwerken als tegenhanger voor wereldwijde vriendenkringen, werkrelaties en informatiebronnen zal in 2040 alom zijn. Het verlangen naar kleinschaligheid en eigenheid kan zowel in stedelijke omgeving als op het platteland gestalte krijgen. Mits er geen infrastructurele belemmeringen bestaan, gaan emotie en gevoel een veel grotere rol spelen bij de keuze van een woonomgeving. Noord-Nederland kan met haar grote ruimtelijke kwaliteit en sterke lokale gemeenschappen hiervan profiteren. Een slimme toekomstagenda voor Noord-Nederland kan daar uitstekend in voorzien.

PROFIEL

Onderzoekplatform
Aantrekkelijk Afgelegen
legt onverwachte verbanden
tussen maatschappelijke
ontwikkelingen.

De demografische veranderingen op het platteland en de voorspellingen met betrekking tot bevolkingsdaling worden beschouwd in het perspectief van een wereld waarin afstanden er steeds minder toe doen en waarin automatiseringstechnieken arbeid en arbeidsomstandigheden drastisch veranderen. Verstedelijking wordt gerelateerd aan de mogelijkheid om afstandonafhankelijk te werken en de hoge waardering van verschillende plattelandsgebieden wordt in verband gebracht met de toenemende focus op vrije tijd. Wat zijn de mogelijke implicaties van evoluerende werkopvattingen voor plattelandsontwikkeling, is de kernvraag van Aantrekkelijk Afgelegen.

Aantrekkelijk Afgelegen is een initiatief van: Stichting E-contact, die zich inzet voor het bevorderen van contact op afstand, contactpersoon: Martin van de Wardt-Olde Riekerink; KA Hazewinkel Ontwerp & Onderzoek, ir Karin Hazewinkel, architect.

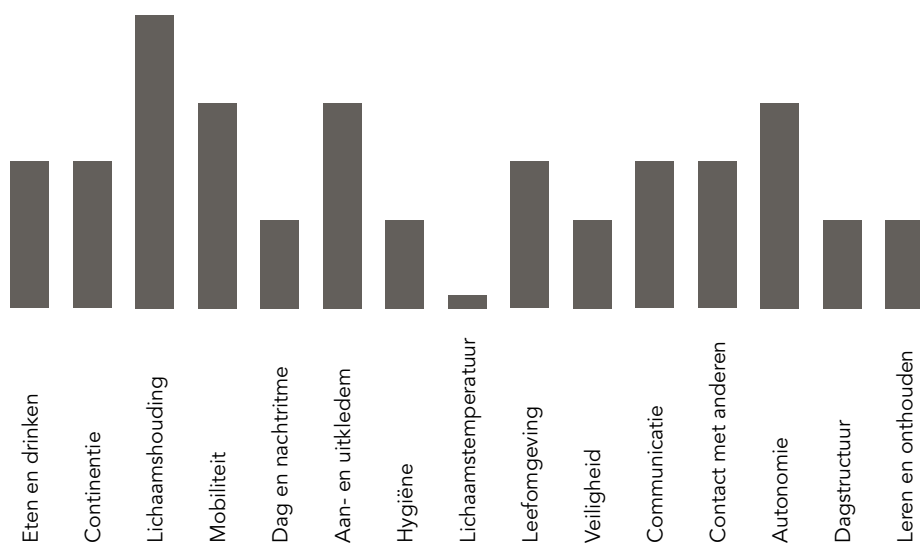
WAT IS DECENTRALISME?

Decentralisme is een samenlevingsvorm waarin nieuwkomers, terugkeerders, honkvasten en achterblijvers het dagelijkse leven van het platteland op een amondiale wijze naar hun hand kunnen zetten.

GEZOND OUD

Met de ontgroening, vergrijzing en ontvolking van het platteland staat de kwaliteit van leven in de noordelijke regio sterk onder druk. Is het nog mogelijk om in afgelegen gebieden gezond ouder te worden zonder te vereenzamen of verstoken te blijven van hulp?

Lable Care uit Leeuwarden ontwikkelt slimme software om de zorgbehoeften van mensen in kaart te brengen. Zo is bijvoorbeeld de Care Dependency Scale (CDS) een instrument waarmee op basis van 15 basisbehoeften wordt gemeten hoe zelfstandig of afhankelijk iemand is.

Duidelijk is geworden dat oplossingen niet meer top-down en sectoraal kunnen worden gezocht. Het loont veel meer vanuit de "eindgebruiker" zelf te kijken naar wat nodig is en hoe dat vervolgens cross sectoraal kan worden opgelost. Dit vraagt om een fundamentele omslag van denken voor allen die betrokken zijn bij het leefbaar houden van flinke delen van onze regio. Zorgaanbieders, vervoeraanbieders, woningcorporaties, overheidsinstanties en maatschappelijke organisaties zullen sterker dan tot nu toe het geval is elkaar moeten vinden om met de inwoners tot gezamenlijke oplossingen te komen.

WAT KUNNEN MENSEN OP LOKAAL NIVEAU VOOR ELKAAR BETEKENEN?

In buurten en wijken ontstaan allerlei initiatieven, zoals huiskamerrestaurantjes waar ouderen en hulpbehoevenden regelmatig aanschuiven voor een warme maaltijd tot persoonlijke begeleiding van burens bij doktersbezoek of het meenemen van boodschappen. En niet alleen op dit niveau van het klusjes voor elkaar doen, maar ook in bijvoorbeeld de woningbouw ontstaan verrassende concepten zoals het samenvoegen van eengezinswoningen waarbij ouderen op de begane grond wonen en bovenverdiepingen verhuurd worden aan jongeren die ook weer klusjes voor de oudere generatie beneden kunnen doen. Simpele lokale antwoorden op complexe maatschappelijke vragen.

DIGITALISERING

De grote uitdaging voor de nabije toekomst is hoe bestaande instanties en overheden hierin kunnen faciliteren. Nieuwe media en technologie (ICT, sensoren, domotica, robotisering, serious gaming) spelen hierbij een cruciale rol. Maatschappelijke digitalisering kan zorg dichtbij de burger brengen, afstanden overbruggen en mensen activeren tot participatie, beweging en langdurig zelfstandig wonen.

In Noord-Nederland wordt volop geëxperimenteerd met maatschappelijke digitalisering. Digitaal doktersbezoek op de Waddeneilanden, lesmodules via internet, nieuwe distributiesystemen in combinatie met "one stop shops" waar o.a. bankzaken, de bibliotheek en winkelvoorzieningen zijn samengebracht. Om nog maar niet te spreken over de ontwikkelingen rondom 3D-printers die straks allerlei producten binnen handbereik van eenieder zullen brengen.

Het moge duidelijk zijn dat we aan de vooravond staan van radicale veranderingen die we in de werkelijkheid van nu nog maar nauwelijks kunnen overzien.

Gezond ouder worden in het Noorden? Juist! Technologische vernieuwing en lokale oplossingen maken juist het Noorden met zijn alom geroemde ruimtelijke kwaliteit en sociale cohesie aantrekkelijk om gezond ouder te worden.

" MAAR HOE VINDEN MENSEN
ELKAAR? HOE WEET JE WIE WAT
HEEFT AAN TE BIEDEN EN WIE MET
WELKE HULPVRAAG ZIT? "

NOORDERLINGEN

DE ZON KOMT OP DE ZON GAAT ON

DER HET MEEST GEWONE WONDER

De natuur springt op bij het eerste lichten, gaat in de rust met een laatste gloed. Dat is natuurlijke, duurzame energie; het verloop van kleuren activeert een fijne motoriek van de ogen, in de hersens ontstaan miljoenen nieuwe verbindingen, braakliggende gebieden ontkiemen met nooit gedachte gedachten die je moed geven om te leven.

Op een avond vaar ik terug van Rottum naar Noordpolderzijl. De vloed zit er massief in, er loopt een trage deining over de zee, de zon gaat prachtig onder. Op de zuidelijke koers heb ik nog geschilderd op het achterdek: Schip op de stuurautomaat. Alarm van de dieptemeter

aan. Dit waarschuwt bij de Andelbult. Het schilderen is gedaan, naar het oosten. Daar komt de volle maan op, zij weerspiegelt in zee als een stadige dans van licht. Mijn ogen willen meedoen, het hart wil me rustig in de borst zakken, misschien is er nog hoop voor de mensheid. Maar de felle weerspiegeling van windturbines, kolencentrales en gasvlam van Eemshaven priemen meedogenloos uit de zee omhoog, weg rust, weg hoop.

Deze zogenaamd duurzame stopcontact energie maakt je verslaafd en moe van angst: voor de nacht, het milieu, de wereld, de toekomst, de baas, de crisis,

altijd angst. Statiegeld op glaswerk? Onzin, stukgooien en weer terug smelten! “De techniek is alleen goed in het oplossen van de problemen die ze zelf veroorzaakt.” (Jacques Ellul 1912-1994)

Met de energie van de dag heb ik ongetraind 3 elfstedentochten uitgereden en 17 jaar geprocedeerd om haar te behouden, 5 keer naar de Raad van State.

Na 46 jaar schilder ik nog met kinderlijke verwondering dit wonder van ons noordelijk landschap!

GEURT BUSSE
— *Waddenschilder*

IN BEELD

KRIMP KENT ALLERLEI GEZICHTEN

Demografische krimp is een ingrijpende en structurele verandering in de samenstelling van de bevolking. Krimp kent allerlei gezichten: ontgroening, vergrijzing, daling bevolkingsomvang, afname huishoudens, kleinere arbeidsmarkt. Steden en dorpen ontvolken, leegstaande huizen worden gesloopt, het voorzieningen niveau holt achteruit, de financiële spankracht van gemeenten daalt en tenslotte vertrekt de werkgelegenheid naar betere oorden.

Het Noorden heeft nu al te maken met krimp in het landelijk gebied en concentratie van groei in steden, waaronder Groningen en Leeuwarden. Dat wordt naar de toekomst toe een verder groeiende opgave.

Woorden als bevolkingskrimp en vergrijzing roepen vooral negatieve reacties op. Men is bang voor een negatief imago. Vanuit Noordervisie 2040 willen we echter ook kijken naar de kansen die krimp biedt.

Linus Harms maakte in opdracht van Noordervisie 2040 een persoonlijke impressie van dit vraagstuk in acht beelden. Zo neemt hij ons mee langs de verschillende gezichten van krimp.

Leegstand en dalende prijzen van onroerend goed

Ontvolking steden en dorpen

Verkrotting op het platteland

Concentratie van groei in steden

Vitaliteit platteland door zelforganisatie

Zorg op maat in het landelijk gebied

Onderwijs (nu nog) op fietsafstand

DEMOGRAFISCHE KRIMP | INGRIJPENDE
EN STRUCTURELE VERANDERING |
ONTGROENING | VERGRIJZING | DALING
BEVOLKINGSOMVANG | AFNAME
HUISHOUDENS | KLEINERE ARBEIDSMARKT
| STEDEN EN DORPEN ONTVOLKEN |
SPOOKDORP | VERKROTING | SLOOP
LEEGSTAANDE HUIZEN | MINDER
VOORZIENINGEN | ZELFORGANISATIE
| SAMENREDZAAMHEID | HELDERE
CONTRASTEN | LEEGTE | VRIJE RUIMTE

NOORDSTAD

Wat is eigenlijk het huidige ruimtelijke karakter van het Noorden? Hoe groot zijn de verschillen tussen steden en dorpen nog? Tussen stad en landelijk gebied? Allicht denkt u dat u als Noorderling best landelijk woont. Maar in werkelijkheid leeft u allang een stedelijk leven!

NATHALIE DE VRIES
— *Architect, directeur
MVRDV: internationaal
toonaangevend
architectenbureau*

Weinig dorpen zijn tegenwoordig nog zelfvoorzienend. Iedereen reist er dagelijks over steeds langere afstanden tussen verschillende plekken heen en weer voor school, werk, gezondheid en winkels, ondersteund door digitale informatiebronnen. De Noorderling is een continue reiziger in een soort superdunne stad, waar in tegenstelling tot in steden, de voorzieningen onzichtbare ruimtelijke netwerken vormen. Tussen de stadhuizen, scholen en winkelcentra bevinden zich geen straten en pleinen, maar N-wegen waarlangs al dan niet biologische streekproducten worden aangeprezen en akkers, weilanden, meertjes of bossen.

De steden in het Noorden versterken dit fenomeen door flink te uit te dijen, maar dan op de meest ruimte verslindende manier. Ze worden allemaal omgeven door bedrijventerreinen, waar aandachttrekkende halletjes en kleine kantoorgebouwen staan met zeeën van ruimte daartussen.

Is het fijn om in zo'n supperdunne stad te wonen? Wel als je een auto hebt, zoals het CPB onlangs in z'n dorpenmonitor beschreef. Hoe afgelegener het dorp, hoe rijker je moet zijn om er te kunnen overleven. Leeft iedereen ruim en in het groen? In Brabant zijn veel villaatjes te vinden, heerlijk royaal gelegen

in de bossen. Maar in het Noorden gaat de lage m2 prijs gek genoeg niet op voor nieuwe eengezinswoningen, deze staan vaak hutje mutje bij elkaar, blijkbaar is de grondpolitiek in het Noorden vooral bedrijfsvriendelijk. Dat is jammer, want dan zouden er wellicht nog veel meer mensen willen wonen.

Ook niet zo handig is dat je er bijna niet kunt komen. Ik ben geboren in een klein stadje, Appingedam, en nu woonachtig in een ander klein stadje, Schiedam. Vandaaruit kan ik met het openbaar vervoer even snel naar Parijs als naar mijn ouders in Oude Pekela, waar ik ben opgegroeid. Zij zijn op hun beurt weer even snel in Hamburg als bij mij... Ga ik met de auto worstel ik me ik me eerst langs de files bij Utrecht, Amersfoort, Zwolle.

Hoe mooi het Noorden ook is, je kunt er niet zo makkelijk komen. Maar eenmaal aangekomen ben je dus in die suburbane, bewegingsgeoriënteerde gemeenschap, die wellicht wel een beetje lijkt op de stedelijke idealen uit het begin van de vorige eeuw, de tuinsteden, of de 'broadacre city' van Frank Lloyd Wright. In het Noorden hoeft je niet te kiezen tussen stad of dorp, je leeft er allemaal in dezelfde Noordstad.

KIJK OP EEN NOORDELIJKE TOEKOMST RUIJTE

STRATEGISCHE AGENDA 2020

VERSTERKING (INTERNATIONALE) BEREIKBAARHEID

Ambitie: vóór 2020 is de hoofdinfrastructuur van het Noorden op orde en zijn forse stappen gezet in verbetering van de bereikbaarheid over weg en spoor naar Duitsland

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

In de 'routekaart' voor 2040 is een aantal gewenste investeringen in de infrastructuur van Noord-Nederland genoemd. Het betreft onder andere een betere spoorverbinding met Duitsland en de aanpak van knelpunten rondom Groningen-Assen en Leeuwarden. Het op peil houden van de OV-voorzieningen speelt hierbij ook een belangrijke rol (combinatie met krimp). Voor een goede positie van het Noorden zijn goede verbindingen met de Randstad, Duitsland en het achterland van belang voor de groei en concurrentiekracht. De luchthaven Groningen Airport Eelde wordt verder ontwikkeld tot internationale aan- en afvoerlijn.

NOORDELIJK AANVALSPLAN KRIMP EN GROEI

Ambitie: in het Noorden heeft iedereen de basisvoorzieningen in de nabijheid en zijn bovenlokale voorzieningen bereikbaar

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

De noodzaak is te komen tot een noordelijke strategie voor de woningvoorraad, voorzieningen en leefbaarheid van de perifere regio's, maar ook in de meer stedelijke centra als het gaat om herstructurering. Het betreft onder meer een regionale sturing voor de middellange termijn op de ontwikkeling van bedrijven en winkellocaties, maar ook onderwijs en ontmoetingsplekken. De aanpak voor de krimpregio's dient gecombineerd te worden met een investeringsagenda voor de stedelijke gebieden. Flexibiliteit inbouwen zal de sleutel zijn omdat de trek naar de steden nog een tijd zal doorlopen.

De volledige Strategische Agenda vindt u achterin het Noorderzine op pagina 144-147.

HOE ZOR DAT HET

LANDSCHAPPEN VAN (INTER)NATIONALE ALLURE

4 GROTE DRAGERS

- Wadden
- Kleischil
- Veengebieden
- Drents-Fries plateau

STEDEN ALS BANENMOTOR

4 STEDEN

40% van de banen

GEN WE MOOI BLIJFT?

Ruimtelijke kwaliteit vormt het Noord-Nederlandse kapitaal: essentieel voor het woon-, leef- en vestigingsklimaat en daarmee voor de ontwikkelingsmogelijkheden van de kenniseconomie, toerisme en zorg.

Noord-Nederland krijgt de komende decennia te maken met een verdere verstedelijking. De steden Groningen, Leeuwarden, Assen en Emmen zijn nu al verantwoordelijk voor ruim 40% van de banen en fungeren steeds meer als economische motor. Deze ontwikkeling draagt eraan bij dat de totale mobiliteit in het Noorden groeit. Hoewel de nu aanwezige infrastructuur in het Noorden overwegend van goede kwaliteit is, is het noodzakelijk de resterende knelpunten weg te nemen en de bereikbaarheid van het Noorden blijvend te verbeteren: internationaal, nationaal en regionaal.

De meeste economische en sociale interacties vinden plaats binnen en tussen de grote stedelijke centra: Groningen-Assen en Leeuwarden. De kenniseconomie groeit door uitwisseling van ideeën, deels virtueel en deels in fysieke verbindingen binnen het landsdeel, maar ook in verbinding met Noord-Duitsland en andere delen van Europa en de wereld. Binnen de regio zal meer integratie van onderwijs, kenniscentra, bedrijven en voorzieningen op enkele strategische knopen ontstaan. Hoogwaardige OV-systemen zijn nodig om toenemende stromen passagiers van en naar de stedelijke centra te vervoeren.

De aanwezigheid van hoogwaardige culturele en sportvoorzieningen is van toenemend belang van het woon-, werk- en leefklimaat van de stedelijke centra. Een goede ruimtelijke setting met goede verbindingen is essentieel voor dergelijke voorzieningen. Zij betekenen een flinke economische impuls en hebben tegelijk aantrekkingskracht voor mensen van buiten de regio. Voorbeelden zijn: de ambities van Leeuwarden voor Culturele Hoofdstad 2018, de TT in Assen, het (nieuwe) dierenpark in Emmen en het Eurosonic-Noorderslag festival in Groningen.

VERWACHTING

Groei en krimp zullen de komende decennia het ruimtelijk beeld in Noord-Nederland bepalen. De kwaliteit van de gebouwde omgeving zal verder onder druk komen te staan, door functieverlies, leegstand en verpaupering. Niet alleen in krimpgebieden, maar ook in de stedelijke centra. Dit vraagt om een goede programmatische afstemming van ontwikkelingen in de steden en het landelijk gebied van Noord-Nederland, zowel op het gebied van wonen, werken als voorzieningen.

Door de ontwikkeling van economie en technologie zal de mobiliteit voorlopig blijven groeien. De uitdaging voor Noord-Nederland is om deze groei te faciliteren, zonder dat deze ten koste gaat van de leefbaarheid en kwaliteit van het Noorden. De ruimtelijke kwaliteiten en de aantrekkingskracht van natuur en landschap zijn immers – ook in economisch opzicht – een belangrijke concurrentiefactor voor Noord-Nederland. Bereikbaarheid is meer >

dan de ontsluiting van het Noorden via weg, spoor en water. Ook investeringen in digitale bereikbaarheid (snelle dataverbindingen via bijvoorbeeld glasvezel) dragen in positieve zin bij aan het economisch klimaat en de leefbaarheid van Noord-Nederland. De energie-sector is vergelijkbaar: ook deze kan zich niet ontwikkelen zonder goede verbindingen via buizen, kabels en innovatieve systemen als supergrids en smartgrids.

OPGAVEN

Balans vinden tussen krimp en groei

De opgave voor de ruimte van het Noorden is het vinden van een balans in het benutten en hergebruik van ruimte door krimp in het landelijk gebied en concentratie van groei in steden. Een noordelijke aanpak kan zowel de gevolgen van krimp als van concentratie geleiden. Een integrale aanpak is daarbij op termijn wenselijk, waarbij op de ene plaats de organische ontwikkeling moet worden begeleid en op de andere plaats de schoksgewijze ontwikkelingen om forse herstructureringen vragen. De grootste ruimtevraag lijkt zich voor te zullen doen in de steden.

Verbindingen internationaal

Internationaal bevindt Noord-Nederland zich in een aantrekkelijke positie. De regio vormt een schakel tussen economische zwaartepunten in Duitsland, Scandinavië en de Randstad.

Noord-Nederland is uitgegroeid tot Energyport van Noordwest-Europa als knooppunt van productie, opslag en distributie van gas en elektriciteit. Het versterken van internationale relaties en verbindingen met achterland legt een steeds groter beslag op onze infrastructuur. Daarom is het cruciaal deze infrastructuur beter te benutten, te verbeteren en te innoveren.

Concreet is een stevige opwaardering van spoor en weg naar Duitsland noodzakelijk met het oog op de steeds nauwere samenwerking met de Oosterburen. Daarnaast dienen de luchthaven in Eelde en de havens, waaronder de Eemshaven, beter aangehaakt te worden op de internationale stromen van goederen en mensen. Tot slot zal in de komende jaren stevig worden geïnvesteerd in de energievoorziening: via een internationaal supergrid zal Noord-Nederland verbonden worden met Europa, Rusland en de rest van wereld.

Verbindingen nationaal

Op nationale schaal kent de bereikbaarheid van Noord-Nederland enkele belangrijke knelpunten. De spoorverbinding van het Noorden met de Randstad is onvoldoende snel en frequent. De verbinding van Noord-Nederland met Twente moet ook verbeterd worden. De verdere opwaardering van de vaarweg Amsterdam-Lemmer-Delfzijl (inclusief zijtakken en zeesluis) moet aangepakt worden.

Forensenstromen in Nederland

(bron: CBS, Stad en Land, 2010)

"DE UITDAGING IS OM DE MOBILITEITSGROEI NIET TEN KOSTE TE LATEN GAAN VAN LEEFBAARHEID EN KWALITEIT"

Ook al wordt een aantal knelpunten op relatief korte termijn opgelost, de investeringen van nu zijn onvoldoende om de groeiende mobiliteit te accommoderen. Extra inzet is nodig, onder meer voor Intelligente Transport Systemen (ITS), duurzame mobiliteit en leefbaarheid.

Verbindingen regionaal

Werken, wonen, zorg en onderwijs bundelen zich in en rond de steden van Noord-Nederland, in een verder landelijke omgeving. Dit zorgt voor grote geconcentreerde verkeersstromen en hoge piekbelastingen. In het Noorden wordt vooral het wegennet rond Leeuwarden en dat in de regio Groningen-Assen intensief benut (zie afbeelding). Deze druk zal de komende decennia toenemen.

Het wordt een belangrijke opgave om verbinding van het landelijk gebied met de steden op niveau te houden. In de steden is de absorptiecapaciteit van auto's beperkt. Daarom is ook aantrekkelijk en slim openbaar vervoer nodig, inclusief goede opstap- en overstappunten. Dit in combinatie met optimalisering van de fietsverbindingen en stimulering van het fietsgebruik. De ontwikkeling van slimme verkeerssystemen biedt ook kansen voor meer banen en bedrijvigheid in Noord-Nederland.

DUURZAME MOBILITEIT

WE DAGEN
NOORDERLINGEN
UIT OM IN 2020
MINIMAAL

3X

PER WEEK
MET DE FIETS
NAAR HET WERK
TE GAAN

"GROEI VERSUS
KRIMP: EEN
THEMA DAT
ALTIJD DISCUSSIE
OPROEPT"

Fotografie: Paul Zijlstra

REACTIE

Het thema krimp verdient hoge prioriteit en vraagt gerichte, proactieve beleidsturing met een uitvoeringsprogramma. We merken de effecten van bevolkingsdaling door vergrijzing en ontgroening. Leegstand van woningen vormt een reële bedreiging, naast mismatch tussen vraag en aanbod. In noordoost Groningen gaat het al om daling van het aantal huishoudens. Dit heeft niet alleen gevolgen voor woningvoorraad, voorzieningen en middenstand, maar ook voor onderwijs en werkgelegenheid. Het vraagt een gezamenlijke visie en strategie van overheden, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven. In noordelijk verband zal het beleid op elkaar afgestemd moeten worden. Daarmee is het thema terecht op de strategische agenda van Noordvisie 2040 geplaatst.

Groninger Huis, een van de 35 partijen die met overtuiging het woon- & leefbaarheidsplan Eemsdelta heeft ondertekend, vindt het belangrijk deze ontwikkeling samen met bewoners op te pakken. Door krimp ontstaan kansen om nu samen te werken aan leefbaarheid, met bewustwording van ieders verantwoordelijkheid. Niets is meer vanzelfsprekend, we moeten het met elkaar doen.

HILDE VAN REE
— *directeur bestuurder*

Pyke Kroes in gesprek met haar vader Henk Kroes, die voorheen werkte als directeur bij It Fryske Gea

"WE MOETEN ONS MEER BEWUST WORDEN VAN DE WERELD OM ONS HEEN"

Het is woensdagmorgen kwart voor negen als Pyke Kroes vanuit haar huis in het Friese Mantgum vertrekt en op de fiets stapt. Het is prachtig fietsweer: de zon schijnt en er staat een zacht briesje. Begeleid door de geur van het gras en het gekwetter van vogels fietst ze over het platteland en arriveert ze een half uurtje later in het dorpje Boazum.

Vanochtend gaat Pyke met haar vader Henk in gesprek over haar toekomstvisie op 2040. Mem, want in huize Kroes wordt Fries gesproken, heeft de koffie en koek al klaarstaan op de keukentafel. De zonovergoten keuken biedt een prachtig uitzicht over de boomgaard achter het huis. Een bijzondere plek, die inspiratie biedt om na te denken over een toekomstvisie.

Pyke en Henk hebben veel met elkaar gemeen. Dat werd al duidelijk toen Pyke nog een tiener was en Henk als directeur werkte bij natuurbeschermingsorganisatie It Fryske Gea.

Henk: "Toen jij een jaar of veertien was, zijn we samen langs alle terreinen van It Fryske Gea gefietst. Ik wilde namelijk al die terreinen eens zien, en jij wilde graag je herbarium aanvullen met bloemen die je niet rond ons huis kon vinden." **Pyke:** "Die liefde voor de natuur is sindsdien alleen maar gegroeid. In mijn werk als projectleider op het gebied van duurzaamheid probeer ik schoolkinderen de natuur te laten beleven door ze haar te laten ervaren. Bijvoorbeeld door hen in een speciale moestuinbak van een vierkante meter hun eigen groenten te laten kweken. Of door hen een dagje op pad te sturen met een beroepsvisser of een boer."

RESPECT VOOR DE NATUUR

Henk: "Probeer jij je liefde voor de natuur door te geven aan jouw drie zoons? En lukt dat? Want de generatie na jou is natuurlijk volop bezig met internet, computerspelletjes en smartphones." **Pyke:** "Wat mij zorgen baart, en dat zie ik eerlijk gezegd ook terug bij mijn eigen jongens, is dat kinderen vooral via televisie of computerspelletjes leren over de natuur. Kennis

van de natuur is belangrijk, maar het voelen, ruiken, zien, proeven en ervaren is nog veel belangrijker."

AUTONOMIE

Henk: "Ik vind het bijzonder dat ik op een plek woon die zo omringd is door natuur. Ik hoop dat ik nooit hoeft te verhuizen, maar als wij meer zorg nodig hebben, dan is het maar de vraag of er genoeg voorzieningen in dit dorp zijn. Ik zou graag mijn autonomie behouden en zelfstandig blijven wonen."

Pyke: "Volgens mij kun je heel veel oplossen door met elkaar samen te werken in je eigen dorp of buurt. Je hebt op dit moment allerlei inspirerende initiatieven, zoals www.thuisafgehaald.nl. Dit is een virtueel marktplein waar mensen die thuis wat extra's koken, dit aanbieden en verkopen aan iemand in de buurt die geen tijd of mogelijkheid heeft om te koken. Ik denk dat zulke initiatieven, mogelijk dankzij de moderne techniek, een grote rol gaan spelen in het organiseren van zorg en leefbaarheid op het platteland."

BEWUST DUURZAAM

Henk: "Ik ben opgegroeid op een boerderij waar we met respect voor de natuur leefden. De ecologische voetafdruk van mijn ouders was heel klein. Die van mijn kleinkinderen is een stuk groter. Zaken als natuur, schone lucht en schoon drinkwater lijken vanzelfsprekend, maar dat is het niet als we eindeloos grondstoffen blijven gebruiken." **Pyke:** "Duurzaamheid is een onderwerp dat ons beiden na aan het hart ligt. We moeten meer met minder gaan doen. Slimme oplossingen bedenken en ook op lokaal niveau projecten ontwikkelen, zoals moestuinen in de stad. Zulke projecten maken ons bewuster van de wereld om ons heen."

Hét Noorden bestaat niet. De eigen identiteit van Fryslân, Drenthe en Groningen verschilt daarvoor onderling te veel van elkaar. Tegelijkertijd laat de Noordervisie 2040 zien dat samenwerken in de context van het Noorden wel kan. 'De kracht van het Noorden' en 'De Menselijke Maat' zijn twee voorbeelden van verbindende begrippen die in het nadenken over de Noordervisie vanuit verschillende groepen ter tafel zijn gebracht. De transitie richting sociale innovatie wordt herkend en vraagt om concrete invulling. Hoe verder naar echte doorwerking van NV2040?

Tekst: Emil van der Weijden | Fotografie: Ruben van Vliet

LAAT HET NOORDEN ZIEN

Biografie Emil van der Weijden is senior adviseur bij SME Advies. Daar werkt hij aan het vormgeven van een duurzame Energieke Samenleving en de vernieuwingsslag om te komen tot een Energieke Overheid die daarbij kan helpen. Netwerkontwikkeling, procesbegeleiding, leren en kennisontwikkeling zijn de gebieden waar Emil zich het meest thuis voelt. Emil heeft als beleidsmedewerker, project- en programmamanager bij diverse overheden gewerkt aan het dichterbij de samenleving brengen van duurzaamheid. Bij Noordervisie 2040 begeleidde hij de prijswinnende inwoners.

DIVERSITEIT ALS TEKEN VAN KRACHT

Provincies, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties hebben geografisch, inhoudelijk of cultureel een eigen identiteit. Een specifieke eigen plek in het geheel. De kunst is om 'De kracht van het Noorden' vanuit die verschillende identiteiten zo met elkaar te verbinden, dat ambitie samen gedeeld en invulling gegeven kan worden. Behoud van eigen identiteit is hét vertrekpunt voor een succesvolle samenwerking daarin. Elke organisatie staat voor een eigen kwaliteit. Iedere organisatie handelt daar naar en heeft dus belangen die bijdragen aan het realiseren van deze kwaliteit. Om te kunnen samenwerken, dient het eigen belang dus ook te worden gediend. Samenwerking komt pas goed uit de verf als eigenbelang en gedeelde belangen worden verenigd.

Neem de noordelijke Milieufederaties. Voor én met mensen werken aan duurzame ontwikkeling is hun missie. Natuur en milieu een volwaardige plek geven in het denken en doen van overheden, bedrijven en inwoners. Zij ondersteunen en verbinden initiatieven om duurzaam gedrag aantrekkelijk te maken. Daarbij staan zij dicht bij de samenleving dan bijvoorbeeld provincie.

Het IVN, instituut voor natuureducatie en duurzaamheid, richt zich vooral op natuurbeleving en duurzaamheid bij burgers en onderwijs. Dit wordt ingevuld met activiteiten waarin leren enbeleving de kern is. Met in totaal 3000 vrijwilligers in Noord-Nederland dringt de identiteit van het IVN diep door tot in de haarvaten van de samenleving.

Twee voorbeelden van netwerkpartners met elk een eigen identiteit en rol in het maatschappelijk systeem. Net zoals overheid en bedrijfsleven daar ook hún eigen identiteit en rol hebben. Het zou vanuit deze optiek niet logisch of wenselijk zijn als partijen vanuit een NOORDERVISIE of vanuit provincies min of meer gedwongen worden werkzaamheden te bundelen. Samenwerken aan een gemeenschappelijk doel, ieder vanuit zijn eigen specifieke positie, is dan veel sterker en biedt toegevoegde waarde. De uitdaging is dus om met de verschillende identiteiten in het maatschappelijk systeem (burgers, bedrijven, NGO's en overheden) samen richting te bepalen. Dat is een teken van (eigen) kracht.

"BLIJF ALS OVERHEID STEEDS DE DIALOOG ZOEKEN
JUIST OM JE EIGEN ROL SCHERP TE KRIJGEN"

SUBSIDIE ÉN OPDRACHTEN AAN MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIES

De relatie van de overheid en maatschappelijke organisaties (NGO's) is vaak gebaseerd op een subsidierelatie. Daarin zit vaak een impliciete houding van de overheid dat zij steunen wat de NGO zelf wil. En dat je als overheid daar niet al te veel sturing aan mag of wilt geven. Dit leidt dan ook vaak tot teleurstelling omdat je als overheid wel degelijk eigen wensen hebt. Die zijn niet voldoende uitgesproken of onderling overeengekomen en worden dan niet gerealiseerd. Dit ongeacht wat de NGO's wel realiseren met de subsidies. De neiging is daarmee al snel om subsidies te vervangen door projectopdrachten. Maar daarmee worden NGO's voor een deel uitvoerder van het overheidsbeleid en verliezen zij (deels) hun zelfstandige positie in het maatschappelijk veld. Of, in het ergste geval, wordt hen gevraagd dingen te doen die losstaan van hun eigen identiteit! In het kader van de NOORDERVISIE en de beoogde onderlinge samenwerking, is het niet de keuze van of-of maar van en-en. Door als overheden opdrachten te formuleren kunnen maatschappelijke organisaties zelf, of in samenwerking, komen met een aanbod voor die opdrachten. Dit daagt de NGO's uit om vanuit hun rol en positie het beste in te brengen, zodanig dat de doelen van de NOORDERVISIE worden ingevuld. De subsidies blijven er om als overheid steun te geven aan de rol van NGO's in het maatschappelijk middenveld. Hiermee versterkt de NGO haar identiteit en houdt contact met haar achterban en doelgroepen. Door de mix van opdrachten en subsidie zal de NGO alert zijn om dit onderling te combineren waardoor de subsidie ook ten goede komt aan de ambitie van de NOORDERVISIE. Zo worden voorheen eenzijdige subsidierelaties wederkerig gemaakt.

BIEDT RUIMTE VOOR DIALOOG EN EXPERIMENTEN

De NOORDERVISIE 2040 komt voort uit een initiatief van de drie provincies. Het is een natuurlijke rol van de overheid om een meerjarenvisie te ontwikkelen. Dat dit gebeurt in overleg met de samenleving is minder vanzelfsprekend, maar past goed bij de huidige tijd. In het feit dat de overheid dit proces gestart is, ligt veelal de gedachte besloten dat de overheid ook eigenaar en sturende partij zal blijven. De vraag is of dat ook wenselijk is.

De ambitie van NOORDERVISIE 2040 moet voldoende uitdagend en stimulerend zijn, zodat partijen elkaar vinden op weg naar die gezamenlijke ambitie. De overheden zijn partijen in de realisatie, maar zeker niet de enige partijen. Als er meer partijen aan het stuur staan, bijvoorbeeld in een stuurgroep, dan krijgt het proces meer gezamenlijkheid. Blijf als overheid steeds de dialoog zoeken met je netwerkpartners, juist om je eigen rol scherp te krijgen. Zeker waar er dilemma's in rollen verstopt zitten (zoals tussen hiërarchie en netwerk) is het zaak om snel de dialoog en het experiment op te zoeken. Om zo nieuwe rollen en verhoudingen op een organische wijze tot stand te kunnen laten komen.

Voor de overheid, en dan vooral provincies en gemeenten, ligt er een kans om met de NOORDERVISIE 2040 een stap vooruit te zetten richting de 'Energieke Samenleving'. Neem de ruimte, erken de eigen waarde van partners en blijf in gesprek om die kans echt te verzilveren.

VERSCHILMAKERS

Werkervaring
op doen, maar
dan anders!

ANDERS HERSTARTEN

Anders Herstarten is een werkervaringsproject op maat voor langdurig werklozen. Doel is zelfgekozen passende werkervaring opdoen zonder tussenkomst van de bekende instanties. Vraag van langdurig werklozen en aanbod van maatschappelijk betrokken organisaties worden via een website samengebracht. Bij een match verkrijgt de werkloze van de uitkeringsinstantie voor een periode vrijstelling van de vaste procedures met behoud van uitkering. Eigen initiatief en al doende leren staat voorop.

Oosterparkwijk in Groningen wordt de plek waar dit project van start gaat. Lokale bedrijven en organisaties en langdurig werklozen verbinden zich met elkaar via meerdere werkervaringsplaatsen. Werken aan een schone buurt, organiseren van wijkactiviteiten, hulp bieden aan ouderen zijn wat mogelijke voorbeelden hiervan. Het online platform Anders Herstarten werkt hierbij als intermediair.

Het project schept ruimte voor eigen initiatief vanuit een kwetsbare groep. Grondgedachte is het in je eigen buurt aan de slag kunnen gaan met lokale urgenties; maatschappelijke taken die nu in het gedrang komen door bezuinigingen. Door vraag en aanbod op een laagdrempelige en regelluwe manier samen te brengen ontstaat ruimte voor persoonlijke aandacht en eigen invloed op het re-integratieproces.

"GRONDGEDACHTEN IS HET IN JE EIGEN BUURT AAN DE SLAG GAAN MET LOKALE URGENTIES"

Erik hoopt dat binnenkort gemotiveerde langdurige werklozen niet langer noodgedwongen achter de geraniums hoeven te zitten. Hij ziet vele voordelen als deze groep de kans krijgt om zelf de regie in handen te nemen wat betreft hun re-integratie. Vaak weten zij heel goed wat ze zouden willen doen, maar krijgen simpelweg de kans niet.

PROFIEL

Erik Pieterman (40), woont ongehuwd samen in Groningen. Werkt als verkeerskundige bij een adviesbureau. Gebruikte een direct persoonlijke ervaring als voedingsbodemp voor zijn idee. Mensen vanuit eigen regie werkervaring gunnen en daarmee perspectief bieden op terugkeer in het arbeidsproces.

"Niet de regels of de procedures staan centraal, maar de mens, die zijn eigen kracht benut. Ik heb gemerkt dat bij dit soort trajecten de uitgesleten paden worden gevolgd. Er is nauwelijks ruimte voor een persoonlijke noot. Maar wat goed is voor de ene persoon, is niet automatisch geschikt voor een ander. Er is meer ruimte nodig voor maatwerk."

Interesse? Kijk dan eens op www.andersherstarten.nl

HET NIEUWE NOORDEN

OMGAAN MET EEN EXPONENTIEEL VERANDERENDE TOEKOMST

De toekomst bestaat uit twee delen. Eén deel is de toekomst die ons overkomt en vormt een 'bril' waardoor de toekomst gezien kan worden. Het tweede deel is de maakbare toekomst die bestaat uit kansen die je binnen die ontwikkelingen wilt grijpen. Visie 'Het Nieuwe Noorden' schetst vier belangrijke maatschappelijke transitie's die op Nederland doorwerken op weg naar 2040 en schetst drie richtlijnen om hier als Noord-Nederland op in te spelen.

Technologie ontwikkelt zich als drijfveer voor onze samenleving exponentieel. Dat betekent dat veranderingen op weg naar 2040 nog vele malen talrijker zullen zijn dan wij met de afgelopen jaren met bijvoorbeeld internet en mobiele telefonie hebben gezien. Dat vraagt een andere manier van denken van ons Noorderlingen. Vier belangrijke transitie's zullen effect hebben op de kansen en uitdagingen van het Noorden.

TRANSITIE VAN KENNIS NAAR INFORMATIESAMENLEVING

Computers denken steeds sneller waardoor mensenwerk verdwijnt. Automatisering verving op veel plekken al handarbeid. Intermediairs als reisbureaus, makelaars en winkels zijn nu in een ingewikkelde fase. Ook hun functie wordt overgenomen door ICT.

Naar 2040 zullen wij steeds hoog op geleide beroepsvelden als medici, juristen door ICT ondersteund en vervangen zien worden.

DE TRANSITIE NAAR WERELDDENKEN

De E-Birth-generatie is nauwelijks nog bekend met grenzen. Terwijl hun opa en oma nog dorp en stad als kader hadden, groeien de jongste generaties op met het grensoverschrijdende Internet en de grenzenloze Europese Unie. In de tijd van hun grootouders groeiden steden rondom wegen; voor de grenzeloze wereld zijn vliegvelden steeds belangrijker knooppunten. Met de komst van grote vliegtuigen met 840 zitplaatsen, de groei van goedkope luchtvaartmaatschappijen als Easyjet en de opkomende middenklasse in nieuwe industrielanden is een verdubbeling van personenverkeer

"VERANDERINGEN OP WEG
NAAR 2040 ZULLEN NOG
VELE MALEN TALRIJKER ZIJN"

verwacht, van zakelijk verkeer tot “Couchsurfing” en WHOP-pervakanties.

LOGISTIEKE TRANSITIE

Mobiliteit zal in 2040 een radicaal andere aanblik kennen dan nu. Nu al is het goed mogelijk een auto op basis van sensoren en satellietcontact te laten rijden tussen bestemmingen. Satellietsturing geeft uren aan de dag “terug”. Daarnaast zullen internetwinkelen en de opkomst van miljarden nieuwe consumenten in Azië en Afrika tot een grote toename van mondiale handelsvolumes leiden.

Nederland vormt met haar havens, luchthavens en verbindingen met het Roergebied een centrale speler. Tegelijk worstelen Nederlandse binnensteden door internetwinkelen met overschotten aan winkelruimtes; dit zal door 3D-thuisprinten ook voor fabrieksruimtes gaan gelden. Digitale RFID-merkjes in producten zullen op korte termijn slimme logistieke bevoorrading nog verder beïnvloeden. De concepten centraal en decentraal krijgen zo door zelfsturend vervoer, thuisproductie en thuiswerken een andere lading.

ENERGIETRANSITIE

Energie zal in 2040 een totaal andere economie vormen dan vandaag. Decentrale opwek zal de norm zijn en nieuwe spelers kennen zoals uzelf. Noorderlingen zullen energieproducent zijn in plaats van energie-consument middels zonnepanelen, windmolens en compostenergie. Nieuwbouw zal de komende tijd steeds meer van volledig hernieuwbaar materiaal en energiezuinig worden opgeleverd.

OMARM DE TOEKOMST, EXPERIMENTEER EN

Wie naar het Noorden van 2040 kijkt, ziet een toekomstgerichte maatschappij waar alles mogelijk lijkt te zijn. Op weg hier naar toe hanteerde het Noorden drie richtlijnen: Omarm de Toekomst, Experimenteer en Investeer voor 2040.

OMARM DE TOEKOMST

is de meest gedurfde van de drie richtlijnen. Ze betekent voor de drie provincies zich neerleggen bij ontwikkelingen als krimp en het ruimte bieden voor voortschrijdende urbanisering. Op basis van best practices van de provincie Gelderland is in 2015 de Noordse Voorzieningenmonitor opgesteld. Hierin ontmoeten overheid en dorpsraden elkaar door het afspreken van toekomstcriteria voor het handhaven van voorzieningen en scholen. Doel was om emotionele voorzieningendiscussies voor de toekomst te voorkomen. Door de maatwerk aanpak per dorp werd een einde gemaakt aan een terugkerend probleem van krimpdifferentiatie waarbij veel krimpdorpen in eenzelfde gemeente als groeidorpen lagen. Tegenover het platteland staat de “Landstad”: de urbane regio Assen-Groningen verbonden met Leeuwarden en Drachten. Ze vormt een ruimtelijke

tegenhanger van de steeds dikkere Randstad en herbergt grootstedelijke functies voor het Noorden. Middels snelle verbindingen als Wubbo Ockels’ Superbus en goede beleidscoördinatie tussen de steden is een nieuwe impuls ontstaan, naamsbekendheid en slagkracht in regiomarketing.

EXPERIMENTEER

Tegelijk wordt sinds 2015 volop geëxperimenteerd met ruimte en economie. Reizende “Experimentoria” helpen kernen oplossingen bedenken en zich op de kaart te zetten. Taakgroepen van professionals, creatievelingen en studenten krijgen gerichte opdrachten om maatschappelijke vraagstukken via slimme interventies aan te pakken. Je vindt nu in het Noorden rustdorpen, toeristendorpen, experimentdorpen en forensendorpen. Experimentoria brengen kennis, creativiteit en innovatie samen rond maatschappelijke

vraagstukken variërend van hangjeugd tot teruglopende kampeerdersaantallen.

INVESTEER IN MOBILITEIT VAN 2040

Vele experimenten voor het oplossen van maatschappelijke uitdagingen krijgen in het Noorden van 2040 letterlijk “de ruimte”. Zo kende zij Nederlands eerste Satdrivebaan waarin satellietgedreven auto’s mogen rijden in de stedendriehoek van de Landstad. Door de ontwikkeling van bestuurderloze auto’s is in het Noorden een nieuwe trend ontstaan van Reruralisering, waarin randstedelijke forenzen door de toegenomen eenvoud van reizen weer de goedkopere en ruimtelijke dorpen intrekt. In 2040 is International Airport Landstad-EiseEisinga voor vliegmaatschappijen uit welvaartseconomieën als India een aantrekkelijker en goedkoper plaats om de 920 passagiers uit haar Airbus B680 te laden dan op het drukke Schiphol. Door

ALS ANTWOORD OP DE VIER TRANSITIES
MOET HET NOORDEN IN 2040 DRIE AMBITIES HEBBEN:

- 1 Omarm de toekomst - probeer niet tegen beter weten trends te keren
- 2 Wees liever te vroeg dan te laat voor ontwikkelingen
- 3 Trap de bal naar voren - investeer voor de latere toekomst

INVESTEER VOOR 2040

geluids- en milieuzuiniger vliegtuigen zijn omwonenden tevredener dan ooit. Eisinga Airport is uniek in de luchthavenwereld vanwege haar nabijheid tot een grote zeehaven.

INVESTEER IN ENERGIE VAN 2040

Experimenten die begin 21e eeuw in het Groningse Hoogkerk werden gedaan met smartgrids vormden de uitbouw naar het programma 'Energie van het Noorden'. Windmolens, zonnepanelen, compostenergie en andere energieopwekkers in het Noorden werken in intelligente netwerken samen met slimme wasmachines, diepvriezers en verlichting van consumenten. Minder vervuiling en lagere energiekosten waren de eerste effecten. Maar de kennisvoorsprong die het Noorden op dit gebied ontwikkelde, zorgde voor een blijvende economische impuls. Noord-Nederland loopt naast besparing voorop in productietechnieken als 'bio-basedeconomy'. De basiscondities in het Noorden zijn zeer gunstig voor de ontwikkeling van deze vorm van energie. De Eemshaven speelt een centrale rol voor het aanvoeren van grote

hoeveelheden biomassa. Ook de agrarische ondernemers werken mee aan de 'Biobased wereldproeftuin Noord-Nederland'.

INVESTEER IN ZORG VAN 2040

De toegenomen informatieontsluiting over DNA geeft inzicht in herkomst van afwijkingen en geeft kansen voor persoonlijke zorg en medicatie op maat. Had de Universiteit Groningen al begin deze eeuw een toonaangevend DNA-project in gang gezet, in 2040 is de Landstadregio mondiaal toonaangevend in de hoeveelheid DNA-onderzoeksgerelateerde instellingen en bedrijven.

Vier transities hebben het Noorden van 2040 niet op afstand gezet, maar op eigen kracht energie voor de verdere toekomst gegeven. Met durf en vooruitziende blik blijft Noord-Nederland haar rijke horizon verkennen en middels experimenten ruimte geven aan nieuwe toekomst.

PROFIEL

Uitgangspunt van het Nieuwe Noorden is dat de zich steeds sneller ontwikkelende toekomst niet alleen iets is dat je overkomt – maar dat er wel degelijk strategisch op ingespeeld kan worden.

Voor Het Nieuwe Noorden is onder leiding van adviesbureau Futureconsult een multidisciplinair team opgesteld op basis van de transitie energie, globalisering en informatica.

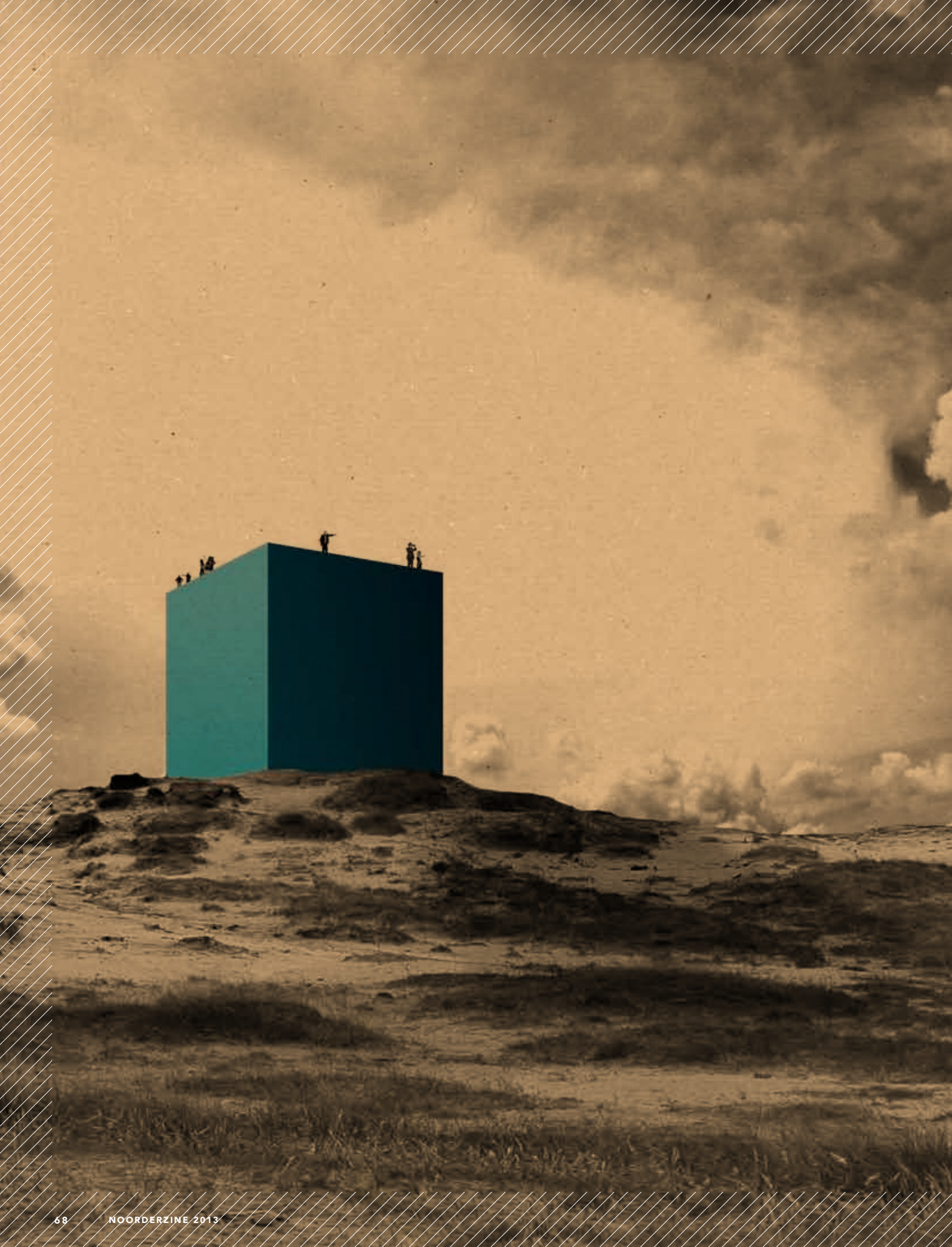
Futureconsult is gespecialiseerd in scenarioplanning voor visie- en strategieontwikkeling. Teamcaptain Wybren Meijer (1979) werkt als Senior-Adviseur voor Futureconsult. Hij werkte aan integrale toekomstvisies voor gemeenten, rijksoverheid en bedrijfsleven en schreef met Ruben Polderman de publicatie "Toekomstvisies als Wonderolie". Ook geeft hij regelmatig gastcolleges over scenarioplanning aan o.m. Nyenrode Business Universiteit. Victor de Boer (1979) werkt als onderzoeker en docent aan de Vrije Universiteit. Hij doet toegepast onderzoek naar hoe webtechnologie kan helpen bij digitale (kunst)geschiedenis. Francetta Schoe (1975) werkt als senior juridisch adviseur voor het ministerie van Veiligheid en Justitie. Zij voerde in 2010 als pilot 'Het Nieuwe Werken' in en is expert internationalisering. Louis van Swelm (1977) werkt als deskundige duurzame energie bij TAQA Energy waar hij verantwoordelijk is voor de public relations rond het Gasopslag Bergermeer project.

futureconsult

www.futureconsult.nl
meijer@futureconsult.nl

Cruquiuskade 309
Amsterdam
020 - 32 031 00
twitter: @futureconsult

KIJK OP EEN NOORDELIJKE TOEKOMST GRONDSLAGEN

RUIMTELIJK FUNDAMENT

Het landschap van het Noorden vertegenwoordigt het fysieke en culturele kapitaal, van waaruit nieuwe ontwikkelingen plaatsvinden.

Het Noorden beschikt over landschappen van internationale allure, zoals het Waddengebied. Ook op nationaal- en regionaalniveau heeft het Noorden veel te bieden: de Friese meren, de landschappen van het Drents-Fries Plateau en de kleischil (wierden, terpen). Verspreid binnen deze landschappen zijn de archeologische en cultuurhistorische parels zoals es- en terpdorpen, hunebedden, historisch waardevolle binnensteden van Groningen en Leeuwarden en bijzondere stedenbouwkundige ontginningen zoals Veenhuizen. De rijke ontginningsgeschiedenis van deze landschappen heeft een cultureel palet opgeleverd, met de identiteit en de bewoners als grootste kapitaal van het Noorden. De basisvoorwaarden voor een aantrekkelijk vestigingsklimaat zijn in overvloed aanwezig.

In deze landschappen, ons 'fysieke kapitaal', investeren we. Het versterken van de ruimtelijke kwaliteit stelt ons in staat om het vestigingsklimaat te verbeteren, toekomstige opgaven op gebiedseigen wijze ruimte te bieden en zo onze Unique Selling Points beter te vermarkten. De verbindingen tussen de belangrijkste fysieke waarden, de cultuur en identiteit, de (kennis)economie en de ontwikkelingskwaliteiten van deze landschappen leveren 'cross-overs', met hoge potentie.

"DE BASISVOORWAARDEN VOOR EEN AANTREKKELIJK VESTIGINGSKLIMAAT ZIJN IN OVERVLOED AANWEZIG"

De natuur en landschappen, steden en dorpen van het Noorden vertegenwoordigen ons fysieke en culturele kapitaal. De basiskwaliteiten worden steeds belangrijker. De recreatieve rust, de leegte en ruigheid, de kwaliteit als dark sky region, de karakteristieke steden en dorpen, de kwaliteiten van landschap, natuur en cultuurhistorie zijn het fundament voor Noord-Nederland in 2040 en hebben een groot economisch belang.

Wat sterk is wordt nog sterker: het gezonde leven, recreatie & toerisme en de internationaal aansprekende sectoren zoals de watertechnologie, agribusiness en de energietechnologie. De clustering van onderwijs- en onderzoekinstellingen, overheden, bedrijfsleven en maatschappelijke instellingen zal doorzetten en zich ontwikkelen tot internationaal aansprekende excellente centra. Dat maakt dat wij koesteren wat we hebben en zorgvuldig omgaan met de ruimte. En: we willen er de ruimtelijke en economische vruchten van plukken. Maar eerlijk is eerlijk; er zijn ook regio's in het Noorden waar het minder goed gaat en waar in noordelijk verband aan gewerkt moet worden. Dat vraagt om begeleiden en stevige ingrepen.

HET RUIMTELIJK-ECONOMISCH POTENTIEEL WILLEN WE BENUTTEN EN VERSTERKEN DOOR

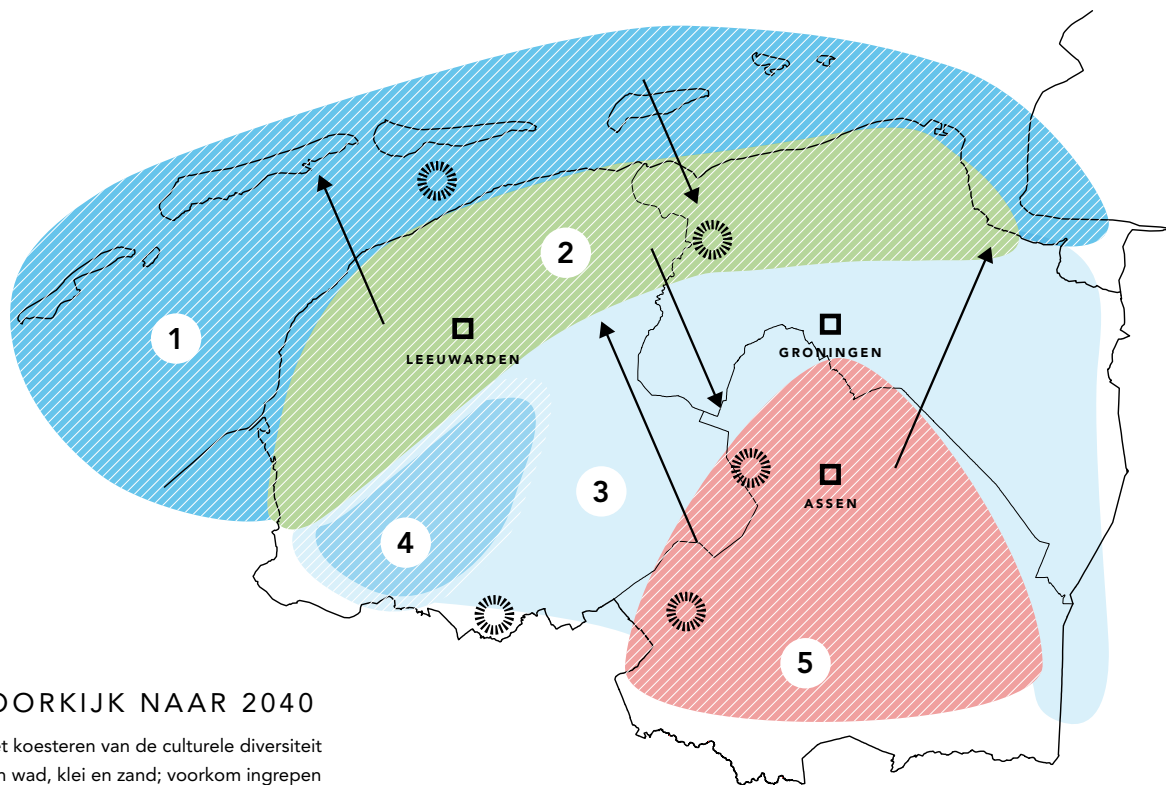
- Transformaties op gebied van water, bereikbaarheid, demografie en landbouw te begeleiden we met zorg voor onze fysieke en culturele kapitaal;
- Duurzame energie te ontwikkelen naar potentie en laadvermogen van het landschap;
- Transitie van bereikbaarheid: te upgraden waar nodig en te downgraden waar dit kwaliteit toevoegt en op niveau houden waar nodig;
- In te zetten op een nog sterker netwerk van recreatie en (cultuur)toerisme als economische motor; benut of creëer overstappunten van bos, water en bestaande routes zodat arrangementen kunnen worden ontwikkeld;
- Blijvend investeren in de vitaliteit en leefbaarheid waar het gaat om ruimtelijk/economisch zwakkere gebieden en daar ook uitnodigen tot burgerinitiatieven. Slimme verbanden leggen en uitnodigen om te experimenteren tussen ruimtelijke (kennis)ontwikkeling en sectoren zoals de watertechnologie, agribusiness, energietechnologie en erfgoed.

LANDSCHAPPEN VAN (INTER)NATIONALE ALLURE

Het Noorden beschikt over bijzondere landschappen die dé basisvoorwaarden vormen voor een aantrekkelijk vestigingsklimaat. Deze landschappen zijn niet alleen als landschap interessant, maar hebben ook een structurerende werking voor andere ontwikkelingen zoals water en landbouw.

BOETSEREN MET DE KLEISCHIL EN AANHAKEN OP HET ZAND, HET WATER EN DE STEDEN

DOORKIJK NAAR 2040

- Het koesteren van de culturele diversiteit van wad, klei en zand; voorkom ingrepen die de verschillen nivelleren.
- Investeren in en vruchten plukken van Werelderfgoedstatus en parels.
- Het versterken van de fysieke en ecologische kwaliteiten van het Waddengebied en de kleischil.
- Verbeteren van toegankelijkheid waarbij routes werken als uitnodiging voor het beleven van het landschap.
- Wadden- en kleischil aanhaken op het fysieke kapitaal van de steden; zet daarbij in op de specifieke bezoekersgroep die rust en cultuur (historie) zoekt.

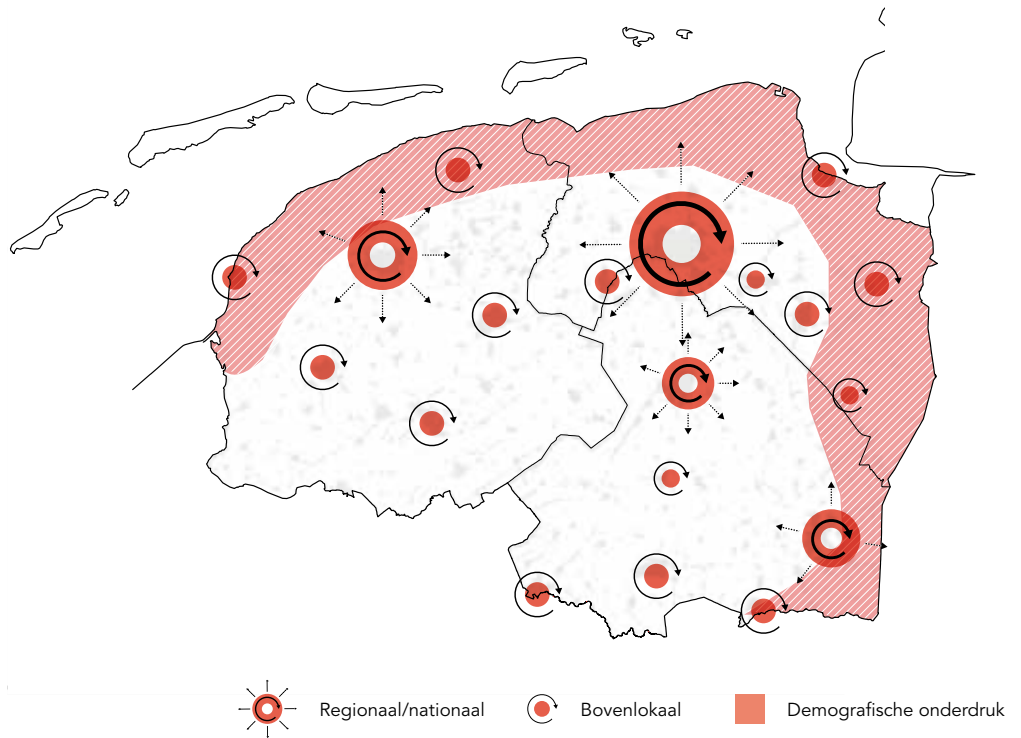
- 1 Waddengebied
- 2 Kleischil
- 3 Veengebieden
- 4 Friese meren
- 5 Drents-Fries Plateau

REKBARE STEDEN EN DORPEN

DOORKIJK NAAR 2040

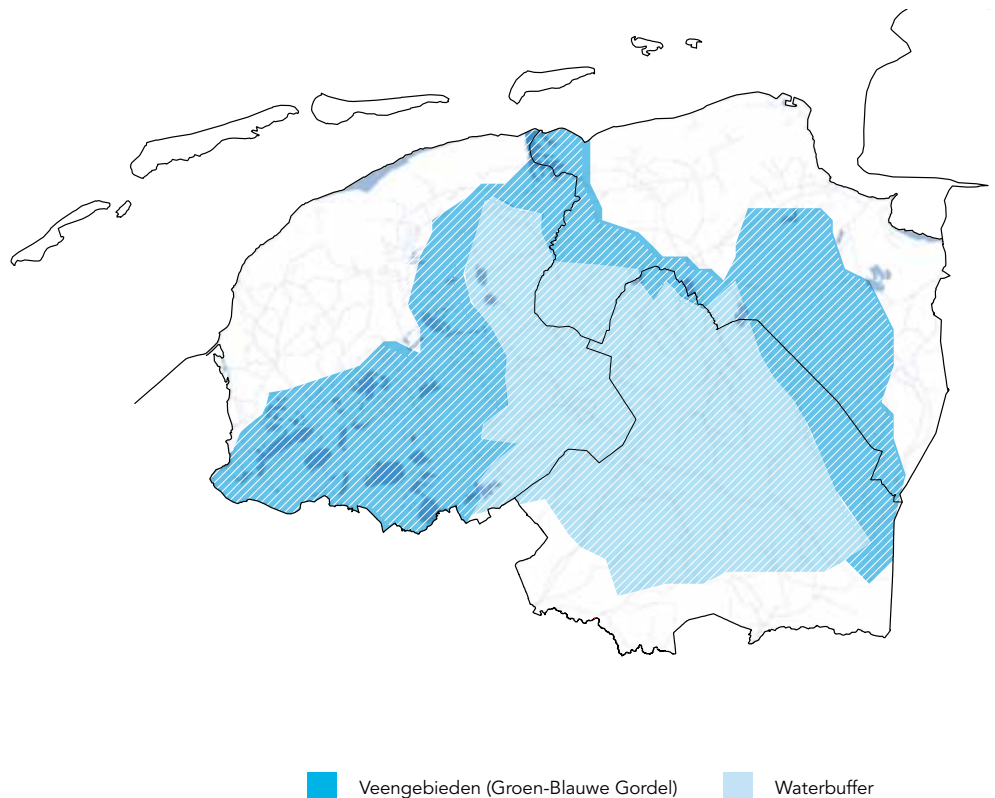
- Contrasten nemen toe, het Noorden ontwikkelt sterke stedelijke netwerken en sterke dorpsnetwerken in wisselende dichtheden en voorzieningen, die meer en meer complementair functioneren en samenwerken.
- Transitie van bereikbaarheid: upgraden waar nodig en downgraden waar dit kwaliteit toevoegt.
- Sterke werklandschappen versterken zoals de zeehavens en grootschalige industriegebieden.
- Sterke recreatie- en cultuurlandschappen versterken. Het Friese Merengebied, de Wadden en Waddeneilanden, Middag-Humsterland, de half-open landschappen van het Drents-Fries Plateau en de Hondsrug.
- Sterke contrasten rondom de steden versterken; het cultuurrijke rustgebied van terpen, wierden, dijken, meren, maren, het toeristische bosrijke karakter van het Drents-Friese plateau, de watervoorraad van de veengordel.

WATER VOOR LATER, ANTICIPEREN EN MEEBEWEGEN

DOORKIJK NAAR 2040

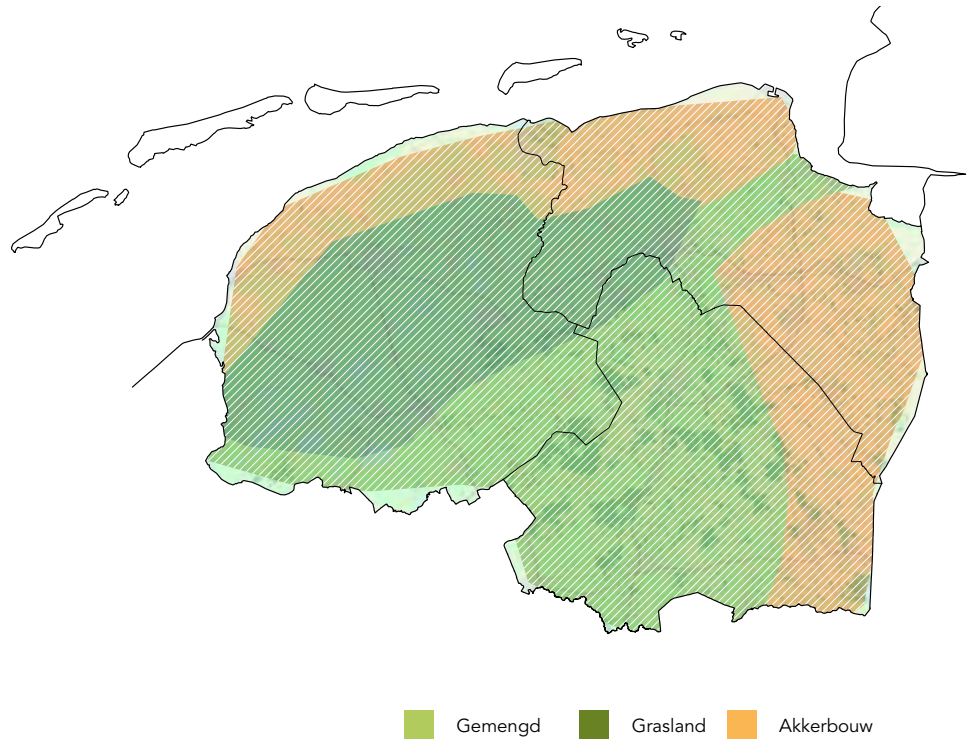
- Versterk de autonomie van het watersysteem, zodat in heel Noord-Nederland de water aan-, afvoer en berging beter is geborgd en de problemen met verzilting en inklinking van veen fors zijn afgenomen.
- Ingrijpende maatregelen, zoals waterberging, moeten bijdragen aan de landschappelijke structuur door een logische aansluiting op natuurlijke systemen en ondergrond. Bijvoorbeeld bergingen in laaggelegen gebieden en door het benadrukken en versterken van de maat en schaal en lange lijnen van de veenlandschappen.
- Optimaliseren van het huidige netwerk van waterwegen (meren en vaarwegen) voor aanvoer, afvoer, waterberging en beleving. Ook ten behoeve van het tegengaan van veenoxidatie.
- Bundeling en concentratie van de maatregelen voor het watersysteem vindt vooral plaats in de veengebieden, ook wel de 'groen- blauwe gordel' genoemd.
- Bij maatregelen wordt onderzocht welke kansen er zijn om natuurwaarden te herstellen of te ontwikkelen.

MAATWERK IN DE AGRARISCHE SECTOR

DOORKIJK NAAR 2040

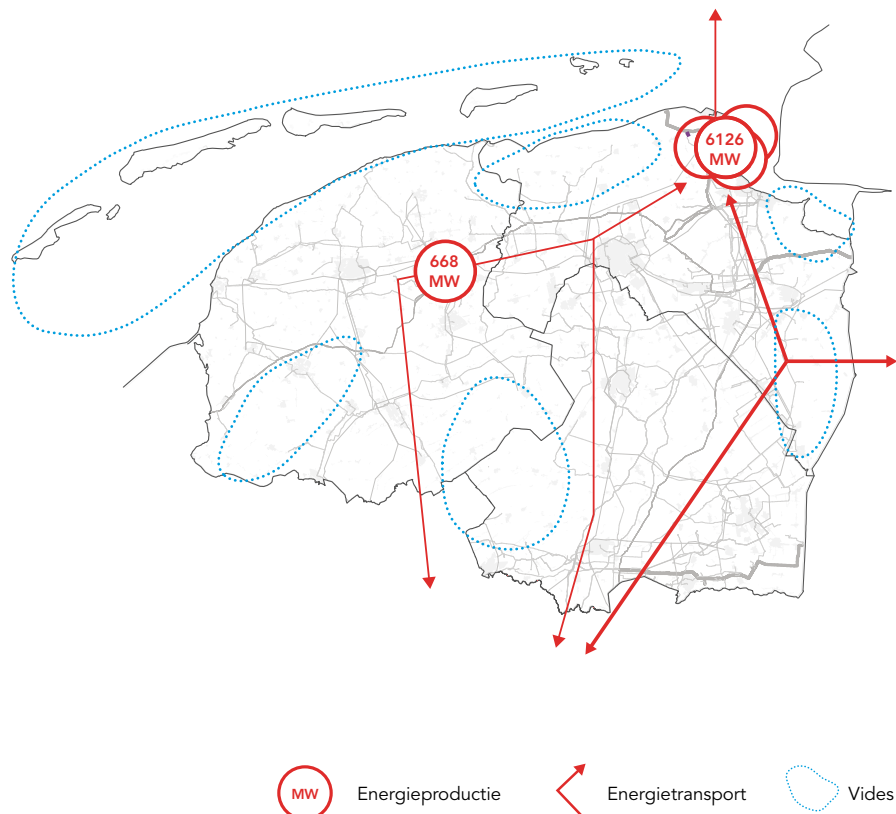
- De agrarische sector zet in op verhoging van de opbrengst per hectare, en werkt op een duurzame manier die bijdraagt aan een gezond imago van het Noorden: schone lucht, voedsel van eigen bodem en diervriendelijk.
- Samen met de sector zorgen we voor gezonde, aantrekkelijke en leefbare agrarische landschappen waar recreanten graag naar toe blijven komen.
- Schaalvergroting en verbreding in de agrarische landschappen met maatwerk begeleiden naar laadvermogen van het landschap.

VERSTERKEN CLUSTERS VAN ENERGIE

DOORKIJK NAAR 2040

- Zorgvuldig ruimtegebruik: het aanhaken aan en het optimaal benutten van bestaande energie-infrastructuur boven het aanleggen van op nieuwe.
- We ontwikkelen mee aan een (inter) nationaal smartgrid door te investeren in verbindingen met andere regio's en landen en vooral op betere sturing vraag-aanbod. Slimme energie lokaal: ontwikkelen van duurzame coöperaties en investeren in lokale smartgrids.
- Mal: Concentratie en bundeling in expliciet ontworpen, aantrekkelijke energielandschappen. De nieuwe infrastructuur en objecten dragen op excellente wijze bij aan de identiteit van het Noorden.
- Contramal: Dit zijn luwe gebieden, 'vides', waar juist wordt ingezet op donkere, leegte, natuur, watersysteem en belevingswaarde.

Prijswinnaars aan de dis in huiskamerrestaurant 'Bie Rikie'

"GEEF RUIJITE AAN INWONERS OM ZELF TE ORGANISEREN"

Bijna een half jaar geleden wonnen ze de prijsvraag Noordervisie 2040 voor inwoners. Ze hadden een bijzonder idee voor de sociale innovatie van Noord-Nederland (zie elders in dit magazine). Nu zitten ze aan de ovale tafel van het gezellige huiskamerrestaurant Bie Rikie in Assen.

"DE OVERHEID DIE PLANNEN
MAAKT OVER DE HOOFDEN VAN
DE MENSEN HEEN, DAT GEBEURDE
IN DE JAREN '70. NU IS ER EEN
NIEUWE DYNAMIEK"

Iena Pals uit Emmen, Antoinette Heijink uit Winsum (Gr.), Carst Ivo Meijer uit Grootegast en Marieke Berghuis uit Zuidwolde (Gr.). Erik Pieterman uit Groningen moet deze avond helaas verstek laten gaan. Hoe kijken ze terug op de afgelopen maanden, waarin ze hun idee met elkaar en met ondersteuning van deskundigen hebben uitgewerkt tot een concreet project? Wat hebben ze van elkaar geleerd? En wat kan NOORDERVISIE 2040 leren van hun ervaringen? Een inspirerend gesprek met vier initiatiefrijke Noorderlingen over gemeenschapszin, agendaloos ontmoeten en 'rizomatisch denken'.

Een passender locatie voor het groepsgesprek over de toekomst van het Noorden is nauwelijks denkbaar, zo blijkt gaandeweg de avond. In huiskamerrestaurant Bie Rikie ('bij Rikie') serveert gastvrouw Rikie, geboren in Appingedam, werkzaam geweest als onderwijzeres in Fryslân en alweer 19 jaar wonend in Assen, heerlijke 'noordelijke streekgerechten met een twist'. Op het menu onder andere een 'veuroafje' van toast met tapenade van Groninger metworst, Fryske sipelsop met gegratineerd waddenbroodje, een Drentse veenstekerschotel en een Fries roggebroodtoetje. Behalve vier van de vijf prijswinnaars schuiven ook Alex van Oost, de ateliermeester van NOORDERVISIE 2040 die de prijsvraag heeft bedacht, en de externe begeleiders Rosa Lucassen en Emil van der Weijden aan. De sfeer is ontspannen. De prijswinnaars, die de afgelopen maanden een paar keer bijeen

zijn geweest, hebben ontdekt dat ze veel gemeen hebben. Ze zien ontwikkelingen in de samenleving die anderen ontgaan. Hoewel ze met beide voeten in de noordelijke grond staan, durven ze te dromen over de toekomst. Op geld, status en macht zijn ze niet uit, maar ze vinden wel dat er een beweging op gang moet komen in het Noorden. De afgelopen tijd hebben ze zich in allerlei bochten gewrongen om tijd vrij te maken voor hun ideaal. De capaciteiten en vaardigheden die ze in hun werk hebben ontwikkeld, hebben ze ingezet om hun idee uit te werken. Ze herkennen elkaars drijfveren en ambities en willen van elkaar leren om hun eigen visie aan te scherpen.

ONTSTAAN

Waarom hebben ze hun idee ingezonden voor de prijsvraag, is de logische openingsvraag. De prijsvraag was voor de meesten een beslissend zetje om in actie te komen. Vroeg of laat zouden ze de stap hebben genomen om hun idee uit te werken. "Ik liep al enige tijd met mijn idee rond", zegt Antoinette. "Het ging mij niet eens zozeer om het realiseren van mijn eigen project, maar om het delen van gemeenschappelijke waarden." Bij alle prijswinnaars heeft het idee raakvlakken met hun baan. "Als bestuurslid van Dorpsbelangen Grootegast sprak ik met de lector Duurzame dorpen aan de Hanzehogeschool", legt Carst Ivo uit. Daar is mijn idee ontstaan." Iena vertelt dat het 3xgroenlicht gelukt is om een kleine pilot te starten in Anna-Paulowna >

"HET NOORDEN IS PRACHTIG, MAAR HET ONTBREEKT HIER AAN DUURZAME WERKGELEGENHEID"

(Noord-Holland). Men wil graag een grotere pilot starten in het noorden van Nederland. "Als je problemen wilt oplossen, moet je niet in hokjes denken, maar samen zoeken naar een integrale aanpak." Marieke wilde zich inzetten voor iets wat ze werkelijk belangrijk vindt. "Het Noorden is prachtig, maar het ontbreekt hier aan duurzame werkgelegenheid. Ik vind dat er meer meisjes in de techniek moeten werken." Toeval speelde bij haar plan ook een rol. "Toen een oom van mij op vakantie ging naar Denemarken heb ik hem gevraagd foto's te maken van Danfoss Universe, een technisch attractiepark. Dat heb ik in mijn plan verwerkt." Opvallend is dat de meesten wel gepusht moesten worden. "Mijn collega zei: jij hebt een visie, schrijf het op", zegt Antoinette. "Pas op de allerlaatste dag ben ik ervoor gaan zitten."

COMMUNITY'S

Nadat ze in de prijzen waren gevallen, begon het pas echt. De afgelopen maanden hebben ze hun idee uitgewerkt tot een concreet project, naast hun drukke baan en hun maatschappelijke en sociale activiteiten. Ze kregen via NOORDERVISIE 2040 ondersteuning van Emil. De voorzichtige ideeën zijn uitgegroeid tot concrete projectbeschrijvingen. Bij veel projecten is een rol weggelegd voor de lokale gemeenschap, de 'community'. De aloude gemeenschapszin dus, in Fryslân 'mienskip' genoemd

en in Groningen en Drenthe 'naoberschap'. Marieke: "Dat mis ik wel, een gemeenschap die mijn idee draagt. In tegenstelling bijvoorbeeld tot wat ik als vrijwilliger doe voor het behoud van klokken in het dorp." De prijswinnaars trekken de conclusie dat je je eigen community moet organiseren rond je idee. Alex: "Je blijft zelf de eigenaar van het idee, maar je moet een groep mensen eromheen creëren die je idee helpt uitvoeren. Dat is minder makkelijk als je idee niet direct verbonden is met een herkenbare plek of vraag, zoals bij Marieke".

DE MENS IN HET VERHAAL

In het traject hebben ze ook een paar keer contact gehad met bestuurders van de provincies en de steden. Daarbij kwam wel een kloof aan het licht. "Wij hadden als prijswinnaars net een uur met elkaar gesproken over concrete zaken, toen enkele bestuurders ons hún visie kwamen geven. Dat waren heel abstracte verhalen over het Noorden in 2040. We vroegen ons allemaal hetzelfde af: waar is de mens in het verhaal?", zegt Antoinette. "De feedback die we ontvingen, bevestigde voor ons heel duidelijk de rol die de overheid zichzelf toebedeelt", voegt Carst Ivo toe. "De inwoners worden in hun visies al snel het lijdend voorwerp. Terwijl wij juist vinden dat de overheid ruimte moet geven aan inwoners om meer zelf te organiseren."

DE ALOUDE GEMEENSCHAPSZIN, 'MIENSKIP' EN 'NOABERSCHAP'

"ALS BESTUURDER MOET JE ONTMOETING FACILITEREN EN DAN GOED LUISTEREN. ZONDER VOORAF EEN AGENDA OP TE STELLEN"

De overheid die plannen maakt over de hoofden van de mensen heen, dat gebeurde in de jaren '70. Nu is er een nieuwe dynamiek." Volgens Antoinette is de NOORDERVISIE 2040 ook een zoektocht naar de nieuwe rol van de overheid.

"Deze prijsvraag toont aan dat bestuurders inzien dat het anders moet, maar ze weten nog niet goed hoe." Carst Ivo: "Het is goed dat er een prijsvraag is opgezet. Maar als je dit als bestuurder echt belangrijk vindt, zorg je ervoor dat je bij alle bijeenkomsten aanwezig bent, dat je komt om te luisteren en dat je feedback geeft."

AGENDALOOS ONTMOETEN

Hoe kan NOORDERVISIE 2040 in de ogen van de prijswinnaars meer recht doen aan deze maatschappelijke verschuivingen? Carst Ivo: "Als bestuurder moet je ontmoeting faciliteren en dan goed luisteren. Zonder vooraf een agenda op te stellen. Agendaloze ontmoetingen leiden tot een weliswaar ongestructureerd, maar rijker beeld van de maatschappij. Hierin komt vanzelf naar boven wat er speelt, waaraan behoefte is." Belangrijk hierbij is dat inwoners en bestuurders minder in hiërarchie gaan denken, voegt Rosa toe. De overheid zou voortdurend moeten zoeken naar nieuwe aanknopingspunten. "Kijken waar de golf is en dan meesurfen." Dit wordt ook wel 'rizomatisch denken' genoemd, naar de term in de biologie voor

een ondergrondse wortelstokkenstructuur. Een rizoom is een organisme dat niet verticaal, maar horizontaal en ondergronds groeit. Rizomen groeien ongebreideld, grijpen in elkaar en gaan verbindingen aan, waardoor een sterk, nagenoeg onuitroeibaar netwerk ontstaat. "Zo kunnen ook lokale gemeenschappen de kracht van het Noorden vormen", vindt Alex.

LEAVE A LEGACY

Aan het eind van het gesprek, als de maaltijd wordt afgesloten met koffie en thee, komt de vraag op tafel wat de prijswinnaars willen meegeven aan NOORDERVISIE 2040. Rizomatisch denken en agendaloos ontmoeten zouden leidende principes zou moeten zijn in NOORDERVISIE 2040, vinden de prijswinnaars. Gelden deze principes vooral op lokaal niveau of zijn ze ook toepasbaar op het schaalniveau van Noord-Nederland? Antoinette: "Als je een experimenteerregio wilt zijn, dan moet je ontmoeting op alle niveaus faciliteren." Carst Ivo: "Als je dat in alle bestuurslagen doet, kun je kijken welke thema's terugkeren." Aan tafel is iedereen het er over eens dat je als overheid in ieder geval niet meer plannen van bovenaf kunt opleggen. Wie wil besturen, moet ruimte geven. Juist in het Noorden zou dat geen probleem moeten zijn.

LOKALE GEMEENSCHAPPEN ALS RIZOMEN

Hier ben ik geboren.

Hier kom ik vandaan.

Als ik onderweg ben,
dan weet jij ik kom eraan.

Altijd in mijn gedachten
waar ik ook ben,
hoever ook bij jou vandaan.

Hier is de ruimte
en plek voor iedereen.

Hier hoor je nog de stilte
en is de horizon dichtbij.

De bomen het water en het graan
ze dansen ieder jaar.

Ik ben vriend van het Noorden
en wij houden van elkaar.

DAAN LEVY
— *Creatief ondernemer*

HELDERE CONTRASTEN

In de jaren zestig woonden mijn opa en oma aan de rand van Leeuwarden, in wat toen nog gewoon een bejaardenflat heette. Vanuit hun woonkamer op de tweede verdieping keek je tot aan de horizon uit over de weilanden met zwart-witte koeien. Een mes-scherpe grens tussen stad en land, die veel indruk op me maakte omdat je dat bij ons in 'holland' niet zo zag.

YTTJE FEDDES
— *Landschapsarchitect,
voorzitter Kwaliteitsteam
Groningen-Assen en oud
Rijksadviseur van het
Landschap (2008-2012)*

Vijftig jaar later sta ik met het Kwaliteitsteam Groningen-Assen in het weidse Groningse land op een onverharde landweg. Die landweg heet nogal ongewoon de Stadsweg en koerst in een rechte lijn op de Martinatoren af. Het nieuwe Fietspad-Plus dat hier moet komen zal de bewoners uit het ommeland in één klap de Groningse binnenstad in lanceren. Nog steeds ervaar je in het Noorden de messcherpe contrasten tussen stad en land, ondanks witte schimmel langs de randen van de grotere dorpen en te ver uitgegroeide bedrijventichtlokaties langs de snelwegen. Het landschap als geheel is er nog, in al zijn grootsheid, weidsheid en veelzijdigheid.

Goed beschouwd hebben de drie noordelijke provincies samen bijna de hele verzameling aan nederlandse landschapstypen compleet. Van de bossen op de Hondsrug tot de geulen en platen van het Wad, van het klei-terpenlandschap tot de hoogveenontginningen, beekdalen en meren, duin en strand, lage polders en het Hoge Land.

Het koesteren van die verscheidenheid lijkt me een belangrijk punt voor de Noordervisie. Nu kun je dat voor een deel ook goed aan de bewoners overlaten.

In de Veenkoloniën is men beducht voor het verlies aan openheid en in de Friese Wouden waken bewoners juist over het behoud van het kleinschalige houtwallen-landschap.

De provinciale overheden kunnen daarom meer doen dan behoud alleen, en inzetten op innovatie en op het beter benutten van de landschappelijke rijkdom. Een goed voorbeeld van ruimtelijke innovatie is nu al de aanpak van de Nieuwe Afsluitdijk, waar regionale ambities voor duurzaamheid aanhaken bij het rijksproject voor de dijkversterking. De grote landschappelijke en culturele rijkdom van Noord-Nederland als geheel zou bovendien - als het in samenhang wordt gepresenteerd - een geweldige trekker kunnen zijn voor internationaal toerisme, dat verder gaat dan fietsen in Drenthe of zeilen in Fryslân.

En ook voor nieuwe ontwikkelingen in het landschap is het goed om over de provinciegrenzen heen te denken. Zou het bijvoorbeeld tot een andere plaatsing van windparken leiden, als we het hele Noorden als één gebied beschouwen?

KIJK OP EEN NOORDELIJKE TOEKOMST **WATER**

**VERBETEREN VAN DE
WATERVEILIGHEID,
VOLDOENDE WATER
BESCHIKBAAR**

Ambitie: vóór 2020 is een groot deel van de dijken op niveau 'Deltaprogramma' gebracht en is het robuuste natuursysteem (EHS) gereed

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

De waterveiligheid verbeteren door investeringen in de kustveiligheid, het verbeteren van de watersystemen op de schaal van Noord-Nederland en het vooralsnog blijven gebruiken van IJsselmeerwater voor de drinkwatervoorziening. Daarnaast is het vervolmaken van de EHS tot een robuust systeem met stevige verbindingen van belang. Synergie tussen water en natuur wordt geoptimaliseerd, ook in relatie tot het duurzaam economisch medegebruik van grond.

De volledige Strategische Agenda vindt u achterin het Noorderzine op pagina 144-147.

HOE HOUD DROGE VO VOLDOEN

WATERTECHNOLOGIE, EEN GROEIENDE SECTOR

110 PRIVATE
BEDRIJVEN

10 -TAL
KENNISINSTELLINGEN

8 PUBLIEKE
WATERBEDRIJVEN

3.500 BANEN

€400 MILJOEN
TOEGEVOEGDE WAARDE

+24 TECHNOSTARTERS IN
WATERTECHNOLOGIE (2004-2011)

EN WE ETEN EN TEGELIJK DE WATER?

Het Noorden heeft een relatief uitgestrekt kustgebied langs de Waddenzee en het IJsselmeer en omvat vier van de vijf Waddeneilanden. De kustverdediging is op Deltahoogte gebracht, maar ongeveer honderd kilometer aan zeedijken en duinen is momenteel niet op orde. Ook in de Eemsdelta is sprake van een verhoogd overstromingsrisico. Dit vormt niet alleen een bedreiging voor bewoners en grondgebruikers, maar ook voor tal van gaslocaties.

Het natuurlijke watersysteem van Noord-Nederland is omvangrijk en wordt gevoed vanuit het Drents Plateau en door de beeksystemen die vanuit dit gebied alle richtingen uitstromen. Een uitgebreid stelsel van boezemwateren zorgt voor de aan- en afvoer van water. Bij dreigende wateroverlast wordt hieruit water geloosd op IJsselmeer en Waddenzee. Voor piekbelastingen beschikt het Noorden over waterbergingsgebieden. Dit vanuit het besef dat eigen water ons 'blauwe goud' is.

De toegang tot water van de juiste kwaliteit is van levensbelang voor mens en dier en speelt ook een cruciale rol in veel industriële processen. Voor de watervoorziening van Noord-Nederland kan water ingelaten worden uit het IJsselmeer en via Prinses Margrietkanaal

en Van Starckenborghkanaal en tot ver in de Veenkoloniën worden gebracht. Er ontstaan nu in droge perioden tekorten aan zoet water, vooral op de hoge zandgronden. In dergelijke situaties gelden maatschappelijk afgewogen afspraken over de waterverdeling. De droogteschade die ontstaat, is binnen het huidige beleid geaccepteerd.

VERWACHTING

De klimaatverandering zal leiden tot verdere stijging van temperatuur en zeespiegel, en leiden tot extremere neerslag en droogte. Dit heeft negatieve effecten op de kustverdediging en de watersystemen en daarmee op de natuur, de landbouw en de leefbaarheid van de steden. Bodemdaling versterkt die effecten in bepaalde gebieden. Hoewel de huidige kustveiligheidsstrategie voldoet, komen de kust en boezemsystemen steeds meer onder druk, evenals de beschikbaarheid van zoet water. Investerings in het vasthouden, bergen en afvoeren van water zijn nodig. Investerings in de ruimtelijke inrichting en waterbestendig bouwen bieden ook kansen. Voorbeelden zijn een mogelijke uitbreiding en verdieping van de Eemshaven en het ontwikkelen van innovatieve dijken als exportproduct van Noord-Nederland.

Op steeds meer plaatsen zal in de toekomst in droge perioden niet aan de watervraag of de gewenste waterkwaliteit kunnen worden voldaan. De vraag naar IJsselmeerwater zal groter worden, waardoor de kans toeneemt dat deze waterbuffer overvraagd raakt. Dit vraagt van Noord-Nederland een actieve inzet om ons eigen water langer vast te houden en >

de beschikbaarheid van IJsselmeerwater op peil te houden. Bewoners, bedrijven en kennisinstellingen zijn van harte uitgenodigd om voorstellen in te dienen die leiden tot betere bescherming tegen water ('droge voeten') of tot een betrouwbare zoetwatervoorziening.

OPGAVEN

Een belangrijke opgave voor de komende decennia is het verder op orde brengen en houden van de kustverdediging in het kader van de nationale hoogwaterbeschermingsprogramma's. Hierbij dienen mogelijkheden benut te worden voor het versterken van de economische waarde van de expertise in Noord-Nederland, zoals de export van slimme dijken. Ook combinaties tussen kustverdediging en andere economische activiteiten – landbouw, recreatie, herinrichting havenplaatsen – blijven vragen om aandacht van overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Dat geldt overigens ook voor combinaties van economische activiteiten in gebieden waar water, natuur en waterontwikkeling nodig zijn.

"INNOVATIEVE DIJKEN ALS EXPORTPRODUCT VAN NOORD-NEDERLAND"

Daarnaast is het van belang om de kans op droogte verder te beperken. Vermindering van het waterverbruik in Noord-Nederland kan onderdeel zijn van deze aanpak. Ook innovaties op dit gebied, zoals druppelirrigatie in de landbouw, leiden tot exporteerbare expertise – en dus tot bedrijvigheid en banen in Noord-Nederland.

BETROUWBARE DRINKWATERVEROORZIENING

WE DAGEN
NOORDERLINGEN UIT
OM VOOR 2020

15%

MINDER DRINKWATER
TE GEBRUIKEN

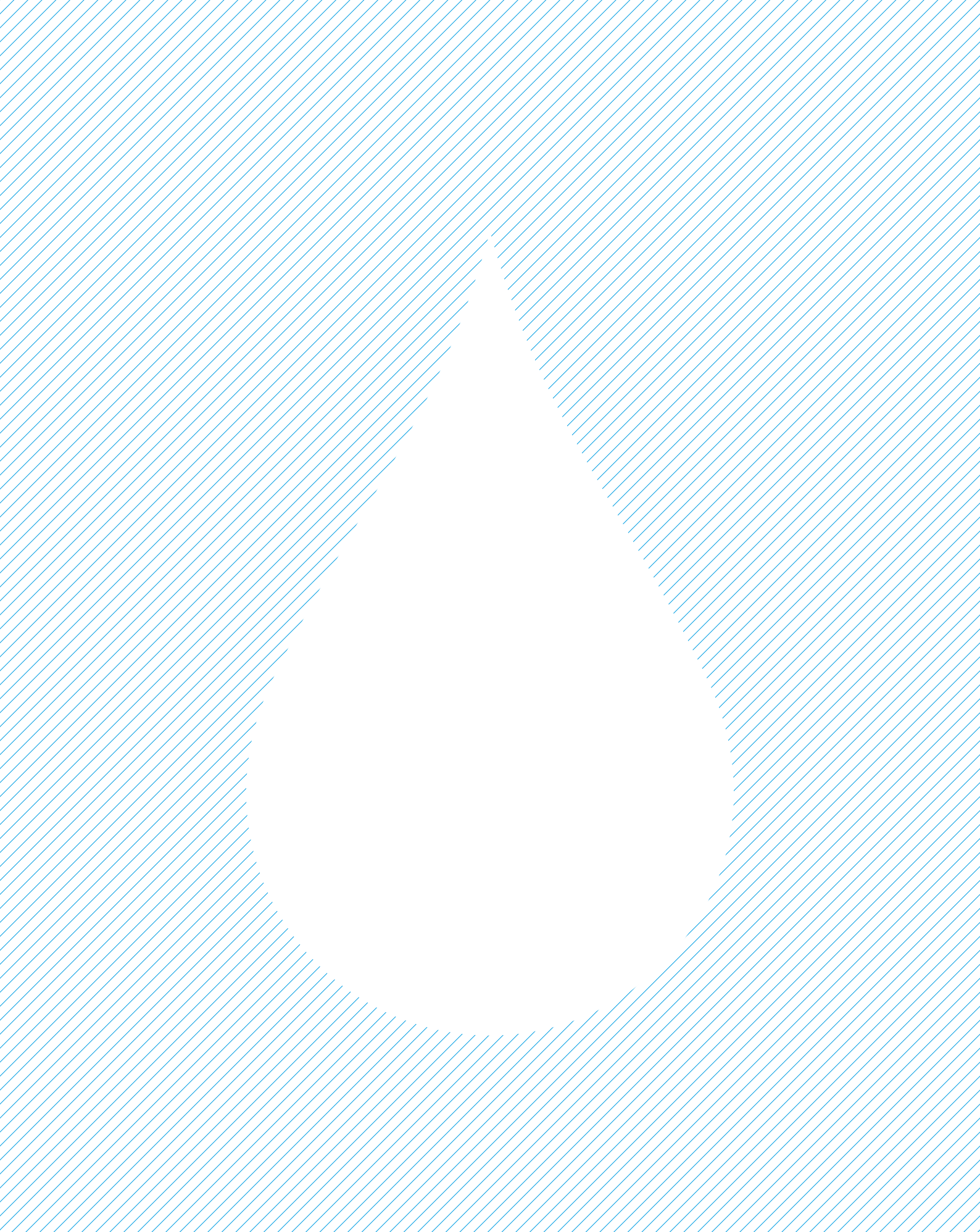
REACTIE

"Ik vind het van groot belang hoe in de noordelijke provincies met brede betrokkenheid van alle stakeholders wordt nagedacht over de middellange termijn. Die werkwijze past goed bij hoe we in het Deltaprogramma werken.

Het is belangrijk dat de noordelijke provincies goed aangesloten blijven bij het Deltaprogramma via de gebiedsgerichte deelprogramma's Waddengebied, Kust en IJsselmeer en de generieke deelprogramma's. Deze visie kan daarbij structurerend werken. Ons land is veilig maar kwetsbaar daarom is er altijd werk aan de delta."

WIM KUIJKEN
— Deltacommissaris

AAN DE KUST

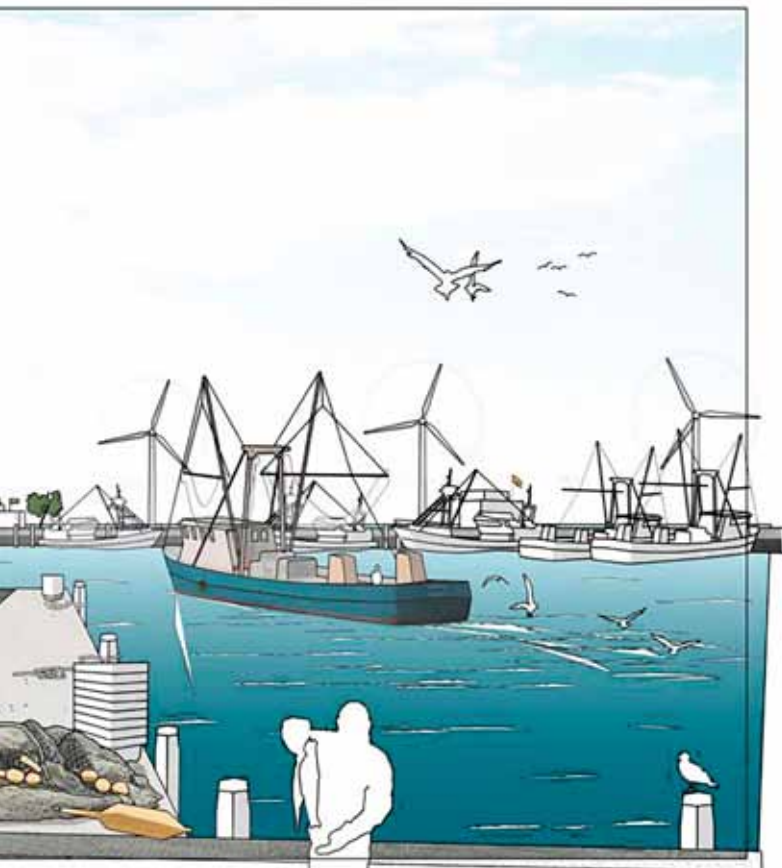
Impressie haven Lauwersoog

WADDENLAND AAN ZEE, DE WADDENKUST ONTWAAKT

Met de bedijkingen is het getij verdwenen uit de noordelijke waddenkust en daarmee de oorspronkelijke dynamiek. De historische ontwikkeling van het Waddenland heeft een prachtig en uniek landschap opgeleverd met grote natuurwaarden buitendijks en hoge cultuurwaarden binnendijks. De Deltadijk zorgt in de huidige situatie voor een harde scheidslijn in ruimtelijk, fysiek en ecologisch opzicht. De omgeving van de Deltadijk is moeilijk toegankelijk door het ontbreken van verbindingen en niet uitnodigend door de vele verbodsborden en het ontbreken van aantrekkelijke bestemmingen. Het kustgebied staat voor belangrijke opgaven die om een integrale manier van kijken vragen.

Met de combinatie van bestaande opgaven valt veel te bereiken, zeker als ze worden geënt op de eigenheid van de plek. Door veranderingen in samenhang te bezien en functies aan elkaar te koppelen kan ruimtelijke meerwaarde worden gecreëerd en ontstaat er een nieuwe vorm van dynamiek.

ESSENTIE: NAAR EEN NIEUWE VORM VAN DYNAMIEK

De waddenkust is een ongekend landschap. Ongekend fraai: een landschap met onderscheidende kwaliteiten. Maar ook on-gekend in de zin van on-ontdekt; de vergeten kust van Nederland. Tegelijk weet het gebied zich gesteld voor een aantal majeure (ruimtelijke) opgaven zoals krimp, vergrijzing, klimaatverandering, ontwikkelingen in landbouw en recreatie. Deze opgaven bieden, gepaard aan de bijzondere kwaliteiten van het gebied, kansen voor een nieuwe koers.

DRIE VERHAALLIJNEN

De waddenkust kan zich ontwikkelen tot de 'nieuwe' kust van Nederland; de 'andere' kust. In de eerste plaats is het van belang de huidige harde grens van de Deltadijk te transformeren tot een brede robuuste kuststrook, waardoor de ruimtelijke barrière wordt 'geslecht'. In de tweede plaats valt er veel te winnen op het gebied van gastvrijheid en toegankelijkheid, waarmee de recreatie in het gebied een forse impuls kan krijgen. En tenslotte liggen er belangrijke kansen rond het thema voedsel op verschillende niveaus. Deze drie lijnen staan niet los van elkaar, maar kennen een duidelijke samenhang, zijn zelfs onlosmakelijk met elkaar verbonden en versterken elkaar. Ze vormen samen het verhaal van het Waddenland aan Zee.

Bron: Waddenvisie, atelier Fryslân, juli 2012

Doorsnede 'holle' terp bij veerterminal Holwerd: parkeren, restaurant en andere functies vormgegeven als 'terpenlandschap'

DENKEN IN

**JOUKE VAN DIJK (RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN)
EN JOHN GRIN (UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM)**

MEERVOUD

Al tijdens de fotosessie op het Academieplein in de stad Groningen, voorafgaand aan het interview, gaan de professoren, die elkaar nog niet kenden, enthousiast in debat. Jouke van Dijk, hoogleraar Regionale Arbeidsmarktanalyse aan de Rijksuniversiteit Groningen en John Grin, hoogleraar Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam, hebben duidelijke ideeën over de toekomst van het Noorden.

Later, achter een cappuccino in het op deze vrijdagmiddag gezellig drukke Feithuis, gaat de discussie moeiteloos door, in een imponerend tempo. Over de identiteit van de Noorderling, de ideale woonlocatie, het wereldwijde voedselvraagstuk en de innovatiekracht van het MKB. Het Noorden maakt de tongen los.

We trappen af met de vraag of de professoren liefde ervaren voor het Noorden. Jouke van Dijk voelt zich een echte Noorderling. Hij is geboren in Holwerd, werkte op Ameland, ontmoette daar zijn vrouw in discotheek The Swinging Mill, ging naar Groningen voor de studie en woont daar nog altijd. "Groningen heeft een prettige maat van leven en wonen, het heeft alle voorzieningen."

"DE KRACHT VAN HET NOORDEN ZIT IN DE
COMBINATIE VAN DE VERSCHILLEN"

John Grin heeft geen noordelijke wortels, maar komt er graag en regelmatig, vanwege vrienden, familie en professionele samenwerking. "Als buitenstaander verbaas ik me erover dat er vaak gesproken wordt over 'het Noorden'. De noordelijke identiteit bestaat in mijn ogen niet, dat is te grofmazig. Groningen bijvoorbeeld is een van de weinige echte steden in Nederland. Eigenzinnig en gezellig, met een oriëntatie naar buiten en een goede kennis van zijn eigen geschiedenis. >

Daaromheen, in de provincie, liggen gemeenschappen die al heel lang bij elkaar horen en daar een specifieke identiteit aan ontleen. En ook in Fryslân bestaan grote verschillen. De Friese Wouden zijn compleet anders dan Leeuwarden. Je moet niet streven naar één identiteit." Van Dijk erkent dat er verschillen zijn, ook op bestuurlijk niveau, maar meent dat het Noorden wel degelijk als een geheel te zien is. "Er zijn ook overeenkomsten. Maar de kracht van het Noorden zit juist in de combinatie van de verschillen. Daarin moet je de balans zien te vinden. Als alles gelijk was, was het niets."

"DE GENERATIE DIE ZIJN HELE LEVEN IN HETZELFDE DORP WOONT, BESTAAT OVER 20 JAAR NIET MEER"

KRIMP

Een van de actuele thema's in het Noorden is krimp, de afname van de bevolking, vooral op het platteland. Van Dijk heeft zijn twijfels of de krimp in de randgebieden zich zal doorzetten. Hij signaleert dat het verband tussen woon- en werkplaats losser wordt en meent dat het Noorden daarvan kan profiteren. "Er zijn tegenwoordig steeds meer mensen die in Groningen of Assen wonen en in Utrecht of nog verder werken, voor een deel via internet. Die afstand wordt steeds minder relevant. Als we in Nederland wat meer aan afstanden gaan wennen, zoals in het buitenland, dan is het Noorden een ideale locatie om te wonen. We liggen eigenlijk prachtig, centraal in Europa." Van Dijk relateert de krimp ook door erop te wijzen dat krimp niet hetzelfde is als leegloop. "Uit onderzoek blijkt dat krimp niet betekent dat er alleen maar mensen weggaan. In deze gebieden komen juist ook weer andere mensen wonen, alleen minder veel. Er is dus wel veel beweging. Bedenk wel: de generatie die zijn hele leven in hetzelfde dorp woont, die bestaat over 20 jaar niet meer. Mensen met jonge kinderen zoeken de ruimte op. Ik wil ook best op het platteland wonen, maar als ik krakkemikkig word, neem ik een appartement in de stad."

ZILTE LANDBOUW

Een belangrijke uitdaging voor het Noorden is het vasthouden van de werkgelegenheid. Volgens Grin kan dat onder andere door slim in te spelen op veranderingen. "Ik heb gelezen dat langs de Waddenkust de landbouw gaat verdwijnen, vanwege de verzilting. Want de traditionele landbouw gebruikt zoet water. Maar het lijkt mij niet verstandig de landbouw in het Noorden op te doeken. Voor een duurzame toekomst zou het Noorden zich tot speerpunt voor zilte landbouw kunnen ontwikkelen, waarbij je dus het zoute water gebruikt om andere gewassen te telen. Van Dijk geeft aan dat hier al initiatieven zijn gestart. We hebben hier verstand van water, kennis van landbouw en voeding én er zijn hier enkele transnationale ondernemingen op het gebied van agrofood. Deze regio zou dankzij zilte landbouw allerlei nieuwe producten kunnen exporteren. Het gaat hier deels om kennisintensieve

arbeid, waarmee je de kenniseconomie van het Noorden een impuls kunt geven. En tegelijkertijd behoud je werkplekken voor mensen die niet een mbo-diploma of hoger hebben." Ook op mondiaal niveau is dit een interessant idee. "Rijst verbouwen vereist ontzettend veel zoet water. Stel dat je erin slaagt in zout water een product als aardappel te telen, dan help je het wereldvoedselvraagstuk enorm vooruit. En de exportmarkt is gigantisch."

LOKAAL

Grin ziet ook kansen ontstaan door bedrijven en lokale gemeenschappen meer met elkaar te verbinden. "Je moet de economische activiteiten in de regio als startpunt nemen. Kijk naar bedrijven als AKZO, Friesland Campina en Philips. Hoe kun je ze versterken? En breng deze bedrijven in contact met lokale gemeenschappen die plannen hebben, bijvoorbeeld op het gebied van energie of zorg." Volgens Van Dijk wordt deze slag in het Noorden al gemaakt. "Philips in Drachten had in het verleden weinig oog voor zijn vestigingsplaats, maar wil nu samenwerken met lokale bedrijven. Ik vind dat echt een verademing." Grote bedrijven en organisaties kunnen bovendien hun voorzieningen openstellen voor de gemeenschap, vindt Grin. "De bedrijfskantine kan 's avonds een bioscoop of een restaurant zijn. De fitnessruimte is in het weekend een sportzaal. Dit vraagt weinig extra energieverbruik en is een oplossing voor de verdwijnende voorzieningen in de dorpen."

OVERHEID

Wat moet in de toekomst de rol zijn van de bestuurders? De professoren zijn het erover eens dat de overheid in ieder geval minder zelf moet doen. Van Dijk: "Als overheid moet je niet zelf de lead nemen. De overheid moet faciliteren, ervoor zorgen dat inwoners en bedrijven initiatieven kunnen ontplooiën." Grin: "Ik zie drie belangrijke taken voor bestuurders. Ten eerste: zorg voor stevige ambities. Maak duidelijk dat er écht iets moet veranderen. Twee: breng als overheid een veelheid aan ideeën in. Zoek naar best practices elders in het land, laat succesvolle mensen hierheen komen en vertellen wat ze hebben gedaan. Drie: help bewoners en bedrijven om ideeën van de grond te krijgen. Steun ze bij het maken van een businessplan, maak onderzoeks- en innovatiecapaciteit beschikbaar en zorg voor voorfinanciering in de vorm van een lening. Het uitgangspunt moet zijn: hoe radicaler het idee, hoe meer ondersteuning. Want een doorsneeplan is veel gemakkelijker te realiseren. Het stomste wat je als overheid kunt doen, is zeggen: 'we gaan het idee zelf verder uitwerken'. Want daar wil je juist vanaf. Zeg ook niet: 'het is niet precies wat wij zelf dachten'. Dat is niet erg, zolang het idee de ambities dichterbij brengt." Volgens Van Dijk moet de overheid ook meer bestuurskracht krijgen. "Veel gemeenten zijn te klein. Op sommige plekken is een gemeentelijke herindeling nodig. Ik denk dat je voor Noord-Nederland aan 12 tot 15 kernen wel genoeg hebt. Dan verdwijnt de bestuurslaag van die drie provincies ook vanzelf. In deze opzet krijg je sterkere bestuurders, meer types als Adri Duivesteyn en Ypke Gietema, types die eens wat durven, die ervoor zorgen dat er iets tot stand komt." Grin: "Als bestuurder moet je de problemen zien op te lossen op een manier waar de mensen blij van worden. Wat wil je nog meer?"

DENKEN

Verskil maken blijkt vooral een andere mentaliteit te vragen. Het Noorden blijft nu te veel hangen in 'blauwdrukdenken'. Daarbij stelt de overheid een langetermijndoel en probeert iedereen dat doel te bereiken. Dat lokt geen innovatie uit, vinden de professoren. Wanneer de huidige problemen het uitgangspunt zijn, ontstaan alleen oplossingen die een verlengstuk zijn van het verleden. De term 'omdenken' valt, een manier van denken waarbij problemen worden omgezet in mogelijkheden. Kijk naar de werkelijkheid zoals die is, en bedenk wat je daar mee zou kunnen. Zoals bij de zilte landbouw. Grin vindt dat dit nog te weinig gebeurt in het Noorden. Van Dijk kan dit deels beamen. "Er zijn nog steeds wethouders die menen dat ze krimp kunnen keren door woningen te bouwen. Maar tegelijkertijd zie ik ook de tendens dat men gaat onderzoeken wat cruciaal is voor de leefbaarheid. Dan blijkt dat een goede sociale cohesie cruciaal is. Dat vraagt heel andere oplossingen."

Ook 'denken in meervoud' zien de professoren als een belangrijke opgave voor het Noorden. Oftewel: niet overal zijn dezelfde oplossingen nodig. "Ga uit van bestaande gemeenschappen en bedrijven", legt Grin uit. "Geef hen de ruimte en ondersteun ze op maat met deskundigheid. Als de ene gemeenschap zich richt op duurzame energie en de andere op zorg, is dat prima. Eventueel kunnen ze hun oplossingen later uitwisselen, maar zeg vooral niet: 'het moet zó'. Laat het gebeuren."

"TEVEEL MKB DOET NOG STEEDS NIKS ONDANKS MEER DAN 25 JAAR INNOVATIEBELEID. DAT MOET ANDERS"

INNOVATIE

Als het gesprek ten einde loopt en het weekend lonkt, legt Grin nog even zijn vinger op een zere plek. "Ik heb gelezen dat er in het Noorden relatief veel midden- en kleinbedrijven zijn. Dat kan lastig zijn, want het is een eeuwig probleem dat de innovatiekracht in het MKB klein is."

Van Dijk reageert verrast: "Interessant dat je dat zegt, want dit is momenteel een hot issue. Ons MKB innoveert inderdaad te weinig. Er is geld genoeg, en de potentie is er ook, maar teveel MKB doen nog steeds niks ondanks meer dan 25 jaar innovatiebeleid. Dat moet anders." Grin meent dat dit ook buiten het Noorden speelt. Innovatie kost veel tijd, onderzoeken en ontwikkelcapaciteit en daar hebben kleine ondernemers altijd tekort aan. De overheid moet volgens hem in ieder geval zorgen voor aandacht, een goede werkwijze, faciliteiten en infrastructuur. "Als het Noorden erin zou slagen om de innovatiekracht in het MKB te versterken, maak je een klapper waarmee je zelfs internationaal kunt scoren." De uitdaging ligt er.

BIOGRAFIE

PROF. JOUKE VAN DIJK

— *Hoogleraar Regionale Arbeidsmarktanalyse aan de RUG en Voorzitter /Directeur van de Waddenacademie-KNAW*

Jouke van Dijk studeerde economie in Groningen. In 1986 promoveerde hij op het proefschrift 'Migratie en Arbeidsmarkt'. Zijn onderzoek richt zich op arbeidsmarktvaagstukken als werkloosheid, werkgelegenheid, migratie en het arbeidsmarktbeleid. Andere onderwerpen waar hij zich mee bezig houdt zijn regionale ontwikkeling en beleid, bedrijvendemografie, sectorale en functionele veranderingen in werkgelegenheid en productie, onderwijs en scholing, innovatie en technologische ontwikkeling en strekt zich ook uit tot locatiegedrag van bedrijven en ondernemerschap. De Waddenacademie is een KNAW-instituut dat een agenderende, programmerende en informerende rol vervult bij het ontwikkelen van een duurzame kennishuishouding in de Waddenregio. De onderzoeksgebieden zijn: geowetenschap, ecologie, cultuurhistorie, economie en klimaat. Jouke van Dijk was lid van de vakjury van de prijsvraag Noordervisie 2040, editie 2012.

PROF. JOHN GRIN

— *Hoogleraar Beleidswetenschap aan de UvA*

John Grin is hoogleraar beleidswetenschap, in het bijzonder systeeminnovatie aan de Afdeling Politicologie van de Universiteit van Amsterdam. Zijn onderzoek richt zich op transities en systeeminnovaties, met name rond landbouw en voeding, gezondheid en zorg. Met Johan Schot en Jan Rotmans publiceerde hij *Transitions to Sustainable Development. New Directions in the Study of Long term Structural Change*. Hij geeft regelmatig training professionals die werken aan systeeminnovaties, en is verantwoordelijk geweest voor de evaluatie en monitoring van diverse organisaties en programma's op dit gebied. Hij is mede-programmadirecteur Programmagroep Transnational Configurations, Conflicts & Governance van het Amsterdams Instituut voor Sociaalwetenschappelijk Onderzoek

IN BEELD

HET GEZICHT VAN HET MKB

Het Noorden kent een ijle economie. Op het terrein van de arbeidsmarkt zijn er twee zorgpunten: de dalende beroepsbevolking en het grote aantal mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Opvallend is dat 75% van de actieve beroepsbevolking werkzaam is in het midden- en kleinbedrijf, het MKB. Dat maakt het MKB tot een belangrijke speler in de noordelijke economie.

De kennis in het MKB is toepassingsgericht. Slechts een klein deel van deze bedrijven kan getypeerd worden als innovatieve koploper. Innovatie kost veel tijd en onderzoeks- en ontwikkelcapaciteit. Daar hebben kleine ondernemers altijd tekort aan. Dit probleem speelt ook buiten het Noorden, feitelijk wereldwijd.

Noordervisie 2040 wil dit probleem helpen kraken. Dat vraagt om nieuwe, soms ongebruikelijke verbindingen. Tussen onderwijs en praktijk, werk en werkplekken, vermaak en verantwoordelijkheid.

Tryntsje Nauta maakte in opdracht van Noordervisie 2040 een eigen impressie, gaf het MKB een gezicht. In een beknopte reeks van negen beelden biedt ze ons een blik op de rijke diversiteit aan Noorderlingen in hun dagelijkse werkomgeving.

Gardeners Pride zocht de ruimte van het Noorden. In het Westen konden ze niet uitbreiden, dus verruilden ze Poortugaal voor Beetgum.

Het werk is arbeidsintensief. Tomaten plukken, knippen, bladbreken, dieven draaien, tussendieven, voedingsstoffen klaarmaken en tomaten verpakken.

DAADarchitecten in Beilen gebruikt haar pand als creatieve broedplaats rond actuele maatschappelijke vraagstukken.

Maallust is een bijzonder initiatief te Veenhuizen. Zij toverden de voormalige graanmaalderij van de Maatschappij van de Weldadigheid om in bierbrouwerij en proeflokaal.

Geïnspireerd door oude biertypen worden in de koperen ketels bieren van zowel hoge als lage gisting gebrouwen.

MAALLUST

Grendel Games uit Leeuwarden is een zeer innovatieve game developer. Zij hebben de eerste serious game ontwikkeld die uitkomt op een spelcomputer.

IJLE ECONOMIE | DALENDE
BEROEPSBEVOLKING | ONDERKANT VAN
DE ARBEIDSMARKT | MISMATCH VRAAG
EN AANBOD | AAN DE KANT STAAN
| ROBUUSTE SECTOREN | HUMAN CAPITAL
| TOEPASSINGSGERICHT | INNOVATIE
IN DE PRAKTIJK | ONGEBRUIKELIJKE
VERBINDINGEN | ONDERWIJS EN
PRAKTIJK | LEVEN LANG LEREN | ICT-
REVOLUTIE | VERGLAZING PLATTELAND
| AFSTANDSONAFHANKELIJKHEID |

THE POTENTIAL OF DECAY

DE POTENTIE VAN VERVAL

Wastelands are important, as they are the only places in the country without a designated use. They are some of the few places in the Netherlands that are not subject to any design or used for any particular purpose. Since wastelands are not defined by planners: everything that happens there is spontaneous and unregulated. Their temporary abandonment allows nature to evolve, influenced only by the wind, the rain and the sun.

LARA ALMARCEGUI
— *Kunstenares met een radicale combinatie van maatschappelijk engagement en een conceptuele werkwijze*

Wastelands are in between places where almost anything is possible and time seems to have stopped. Independent of the rhythm of the city, they offer a paradise for vegetation and for visitors, though perhaps not for much longer.

Empty lots, wastelands and ruins are places which due to forgetfulness or lack of interest escape a defined design and are open to all kind of possibilities. In a territory where all the space has been completely rationalized and designed, they are very necessary and offer an option of freedom. In order to point the interest of such places that differ from the designed city, I have produced guides that identify those blank places describing them carefully and inviting the public to get to know them.

In Fryslân, there are several ruined buildings including mainly dairy factories and some rail bridges. Each of those ruins has its own specificity's - if a bridge is related to a failed railway plan, on the contrary, another bridge corresponds to a very successful tramline that no longer exist. In Groningen there are many ruins of dairy factories, rail bridges and brick factories. But, probably the most impressive ruins are the many abandoned farms of the Oldambt area with some of the larger examples in Nieuweschans, Finsterwolde and Bellingwolde - those include large monumental

farmhouses but also barns and hay barracks in the state of ruin -.

The left overs of industrial processes that do no longer exist are spread all around Drenthe and Groningen, like the factories of potato flour in Ter Apel, Coevorden and Eexterveensche Canal. The very spectacular ruin of the strawboard factory De Toekomst in Scheemda was an industry dedicated to a process of producing package items out of straw. This process was replaced in the sixties by other new packaging products. In the same decade, some villages were forced to disappear due to the enlargement plans of Delfzijl Port. Whilst Oterdum and Heveskes were completely eradicated except for some tombstones and the church respectively, Weiwerd remains abandoned as the port enlargement did not prove as profitable as expected and the original plans were never completed, generating in this way one of the few remaining abandoned villages of the area.

Wastelands are important as places of the possibility, because one can only feel free in this type of land, forgotten by town planners. Unfortunately many wastelands and ruins are in a temporary state - non protected - and will disappear soon. I would like empty terrains to be preserved for so long as possible, so many as possible.

KIJK OP EEN NOORDELIJKE TOEKOMST VOEDSEL

**EEN STERKE EN GROENE
AGRIFOOD SECTOR**

Ambitie: vóór 2020 is de toegevoegde waarde per hectare sterk toegenomen met afname van de belasting van het milieu

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

Noordervisie 2040 richt zich op het vergroten van de toegevoegde waarde van de landbouw en het verder vergroenen van de landbouwsector. De route hiervoor is om samen met onder meer de Agro Agenda invulling te geven aan de grote opgaven voor de toekomst. Dit zijn het investeren in meer toegevoegde waarde uit de agrifood productie, het stimuleren van onderzoek naar gezond voedsel, meer efficiency in grondstoffen en hergebruik en waar nodig gerichte schaalvergroting.

De volledige Strategische Agenda vindt u achterin het Noorderzine op pagina 144-147.

HOE MA ONS VO

AGRIBUSINESS, EEN ROBUUSTE SECTOR

6.000 PRIVATE
BEDRIJVEN

15.000 BANEN

€1,3 MILJARD TOEGEVOEGDE
WAARDE

KEN WE EDSEL?

Noord-Nederland heeft een relatief duurzame, efficiënte en schone landbouw, een goede infrastructuur en veel kennis over zowel de primaire productie als de verwerking van voedsel en biomassa.

Sterke punten zijn de organisatie in ketens en de aanwezigheid van een robuust agroindustriële complex: zowel de productie als de verwerking vindt binnen Noord-Nederland plaats. Naast basisproducten als melk, graan, suikerbieten en consumptie- en fabrieksaardappelen, is de teelt van zaai- en pootgoed belangrijk. Zo wordt op de kleigronden langs de Waddenkust ongeveer 14.000 hectare pootaardappelen verbouwd, wat het Noorden jaarlijks circa 120 miljoen euro aan inkomsten oplevert. Mogelijke bedreigingen in de komende decennia zijn tekorten aan mest en mineralen, onvoldoende beschikbaarheid van water, bodemdaling en verzilting.

"GEWASSEN WORDEN EEN BELANGRIJKE BRON VAN GRONDSTOFFEN VOOR BEDRIJFSTAKKEN ALS CHEMIE EN FARMACIE"

VERWACHTING

De wereldbevolking blijft groeien en de behoefte aan goed en veilig voedsel neemt toe. Als producent van zowel voedsel als biomassa heeft de landbouw hierin wereldwijd een belangrijke taak. Gewassen zullen in de toekomst een belangrijke bron van grondstoffen worden voor bedrijfstakken als chemie en farmacie. De Noord-Nederlandse landbouw is sterk en goed met haar (ruimtelijke) omgeving vervlochten. Samen met externe ontwikkelingen (zoals veranderingen in het Europese landbouwbeleid) geeft dat een goede uitgangspositie voor het verhogen van de toegevoegde waarde van de productie. De verwachting is dat Noord-Nederland op termijn beschikt over een volwaardige cluster Bio Based Economy (BBE). De (vezel)chemie, land- en tuinbouw en agribusiness zullen hiervan de pijlers vormen en verbonden zijn met marktpartijen in binnen- en buitenland. Dit zal leiden tot meer omzet en meer werkgelegenheid.

OPGAVE

Voor de komende jaren liggen er voor de landbouw zowel opgaven op economisch gebied als op maatschappelijk/ruimtelijk terrein. Op noordelijke schaal wordt al gewerkt aan een gezamenlijk programma (Agro Agenda). Een aantal noordelijke opgaven staan centraal voor de landbouw. Een eerste opgave betreft het creëren van meer toegevoegde waarde per hectare door schaalvergroting, efficiëntere technieken, producten met een hogere waarde of productie van grondstoffen en energie. Veilig stellen van de productiviteit van de primaire bedrijven (bodem, water),

doorontwikkelen van precisietechnieken en leren werken met principes als biocascadering en flexibele productie en afzet zijn daarbij belangrijke aspecten. De landbouw kan hierbij ook verbreden van voedselproductie naar de productie van grondstoffen en energie.

Een tweede opgave is de vergroening en landschappelijke inpassing. De duurzaamheids-eisen voor bodem, water, landschap, energie, dierenwelzijn en arbeidsomstandigheden blijven stijgen. Daarnaast moet rekening worden gehouden met eisen die de consument stelt aan de kwaliteit van productie en product.

Een derde opgave is het realiseren van crossovers tussen de landbouw en andere sectoren. Hierbij kan worden gedacht worden aan medicinale voeding of combinaties van landbouw en toerisme. Voor succesvolle crossovers zal samenwerking tussen de landbouw, onderzoeksinstituten en het (hogere) onderwijs vaak meerwaarde bieden.

DUURZAME LANDBOUW

WE DAGEN
DE NOORDELIJKE
AGRARIËRS UIT
OM VOOR 2020 MET
GESLOTEN
KRINGLOPEN
TE WERKEN

"KOESTER
DE STERKE
AGRARISCHE
INDUSTRIE"

Fotografie: Paul Zijlstra

REACTIE

De noordelijke agrifood sector laat in deze moeilijke economische tijden haar kracht en belang voor het Noorden goed zien. Het is deze sector die nog steeds volop kansen blijft benutten en doorgaat met investeringen in duurzaamheid en innovaties. Belangrijk voor de werkgelegenheid en het verstevigen van de positie van het Noorden in de voedselproductie. Voedselproductie dat een van de grote mondiale opgaven wordt en waarin antwoorden gegeven moeten worden op aspecten als klimaatverandering en groei van de wereldbevolking.

Terecht wordt hier in de Noordervisie 2040 aandacht aan besteed en een uitnodiging richting de agrifood sector gedaan om dit in het Noorden gezamenlijk op te pakken. De sector ziet hierin voor haar zelf zeker een rol en wil daarvoor graag de netwerken gebruiken die in gebieden als de Veenkoloniën en ook in noordelijk verband al zijn ontstaan.

HILBRAND SINNEMA
— LTO Noord

Simone Zwarts in gesprek met haar vader Frans Zwarts, hoogleraar aan de University Campus Fryslân

"TALENTVOLLE MENSEN KUNNEN NIEUWE IMPULSEN GEVEN"

Het is vrijdagmiddag vier uur als Simone Zwarts binnenstapt in haar ouderlijk huis. De sfeervolle jarendertigwoning ligt vlak bij het centrum van Groningen. Jaren geleden bouwden haar ouders Frans en Sharon de keuken uit en ontstond er een lichte, vrolijke ruimte waar je als vanzelf naar toe wordt getrokken.

De kleurrijke souvenirs in de keuken vertellen verhalen over de verre reizen die de familie Zwarts maakte. Zo hangt er op een keukenkastje een kaart van Aruba, die herinnert aan de twee jaar dat Simone aan de universiteit van dit zonnige eiland verbonden was als docent straf- en procesrecht.

Terwijl Simone haar moeder Sharon begroet en aan de keukentafel schuift, loopt haar vader Frans energiek de keuken in. Hij komt net terug van de University Campus Fryslân (UCF) in Leeuwarden, waar hij hoogleraar is. Naast deze baan bekleedt hij diverse nevenfuncties. Ook bij Simone speelt onderwijs een belangrijke rol. Zij werkte voorheen als docent straf- en strafprocesrecht en volgt nu de opleiding tot rechter bij de rechtbank in Groningen.

BEWUSTE KEUZE VOOR OPLEIDING

Frans: "Wist je als kind al dat je rechter wilde worden?"

Simone: "Als kind droomde ik ervan om dokter te worden. Maar op de middelbare school kwam ik erachter dat exacte vakken niet bij mij passen. Had jij liever gehad dat ik een ander beroep had gekozen?" **Frans:** "Ik denk dat je vooral een beroep moet kiezen dat bij je past. Ik vind wel dat kinderen de hoogst mogelijk haalbare opleiding moeten doen. En, ik ben er een voorstander van dat kinderen een bewuste keuze maken."

Simone: "Ik wil mijn dochter ook de kans geven om goede keuzes te maken voor haar toekomst. Daarom is mijn dochter in groep zeven gestart met de Weekendschool. Ze gaat tweeënhalf jaar lang elke zondag naar deze school en maakt dan kennis met allerlei beroepen. De ene maand leert ze bijvoorbeeld alles over beroepen in de gezondheidszorg en de andere maand over techniek."

AANSLUITING OP DE ARBEIDSMARKT

Frans: "Het voordeel van de Weekendschool vind ik dat je minder zichtbare beroepen zichtbaar maakt. Het kan ook bijdragen aan een betere aansluiting op de arbeidsmarkt in het Noorden, want je laat kinderen zien wat voor werk hier te doen is." **Simone:** "Een aantal van mijn kennissen zit werkloos thuis, omdat hun studie niet aansluit op het bedrijfsleven en de arbeidsmarkt. Die aansluiting kan naar mijn idee veel beter."

Frans: "Zeker! Op hoog aangeschreven universiteiten als Oxford en Cambridge is er veel aandacht voor 'employment and career guidance'. Ik denk dat kinderen en jongeren in het onderwijs moeten worden begeleid bij hun carrière. Op de Rijksuniversiteit Groningen besteden we hier inmiddels al meer aandacht aan."

INTENSIEF SAMENWERKEN

Simone: "Mijn wens is dat ruim vóór 2040 scholing en werkgelegenheid in het Noorden beter op elkaar aansluiten. Als dat beter matcht, dan heb je ook kans dat goed opgeleide mensen minder snel naar de Randstad vertrekken. Talentvolle mensen kunnen nieuwe impulsen geven aan het Noorden."

Frans: "Dat klopt. En door met elkaar samen te werken, kun je dit bereiken. Dit zie je bijvoorbeeld bij het Innovatie Cluster in Drachten, waar diverse innovatieve internationale bedrijven met elkaar samenwerken en kennis delen. Maar ook de drie noordelijke provincies moeten meer gaan samenwerken. Zij moeten samen zorgen voor een optimaal vestigingsklimaat voor bedrijven. De mogelijkheden in het Noorden zijn groot, maar je moet ze wel verder ontwikkelen en laten zien."

ROBIN GOED

*Lokale rijkdom
vrijmaken voor de eigen
gemeenschap*

Robin Goed wil een systeem opzetten voor lokale coöperatieve duurzaamheidsfinanciering. De centrale gedachte is dat mensen met financiële reserves via Robin Goed geld beschikbaar stellen aan huiseigenaren die onvoldoende middelen hebben om de energieprestatie van hun woning te verbeteren. Doel is het verregaand terugdringen van het energieverbruik van huishoudens, het beperken van de sociale tweedeling als gevolg van stijgende energiekosten en het realiseren van een economische impuls voor de bouw- en installatiesector in het Noorden.

Gemeente Grootegast is de beoogde proeftuin voor uitvoering van de eerste pilots eind 2013. Bij voorkeur worden tegelijkertijd ervaringen opgedaan in andere gemeenten. Zo kan een optimaal beeld verkregen worden van de toepasbaarheid van het concept.

Steeds meer mensen maken de keuze voor lokale duurzame oplossingen, bijvoorbeeld op het gebied van energie en voedsel. Dit concept helpt het mogelijk te maken dat deze keuze voor duurzaamheid ook binnen het bereik komt van huishoudens met lage inkomens. Niet met vreemd geld, maar met geld uit de lokale gemeenschap. Een combinatie die op eigen wijze bijdraagt aan sociale- en economische versterking, gemeenschapszin en een beter milieu.

"KEUZE VOOR DUURZAAMHEID KOMT OOK BINNEN HET BEREIK VAN HUISHOUDENS MET LAGE INKOMENS"

De toepassing van het concept heeft de nodige voeten in de aarde, zo is gebleken. Carst Ivo onderzoekt de haalbaarheid in samenwerking met het kenniscentrum Noorderruimte van de Hanzehogeschool Groningen. Verder zoekt hij aansluiting bij het project 'Slim wonen in het Westerkwartier' en de stimuleringsregeling voor coöperatieve initiatieven van de provincie Groningen.

PROFIEL

Carst Ivo Meijer (42), getrouwd, één kind. Woont en werkt in Grootegast. Eigenaar van een adviesbureau voor innovatief management en financiering.

"Ik beschouw mijzelf als een 'duurzaam dwarsdenker'. In mijn werk zie ik dat er steeds meer lokale verduurzamingsinitiatieven komen. Met dit project wil ik ook de minder draagkrachtige burger daarin laten participeren. In de samenleving zou meer aandacht moeten zijn voor duurzaamheid en de menselijke maat. Daar probeer ik een steentje aan bij te dragen."

Samenwerken aan de toekomst van het Noorden. Dat gaat om kennis en inhoud én om hoe je krachten bundelt om daar te komen, oftewel sociale innovatie.

Tekst: Rosa Lucassen | Fotografie: Ruben van Vliet

HOE BOUW JE EEN KATHEDRAAL?

Biografie Rosa Lucassen (Burosa, Coaching & Cocreatie, Utrecht) begeleidt mensen, teams en organisaties op persoonlijk, organisatorisch en maatschappelijk gebied. Als milieukundige is ze vooral geïnteresseerd in toekomstgerichte vraagstukken en thema's als leiderschap en duurzaamheid. Met creatieve invalshoeken en ongemakkelijke vragen zet ze mensen in beweging. Op dit moment werkt ze aan programma's van AgentschapNL (onder andere Duurzaam Door), enkele provincies en gemeenten en MVO afdelingen van grotere bedrijven. Bij Noordervisie begeleidde ze de ambtenaren en de prijswinnende deskundigen.

Ik werd uitgenodigd voor een avontuur in het Noorden. Een zoektocht met ambtenaren, inwoners en ondernemers naar de toekomst van de provincies Drenthe, Fryslân en Groningen: de NOORDERVISIE 2040. Een zoektocht ook naar een nieuwe verhouding tussen bedrijven, maatschappelijke organisaties, ambtenaren, tussen bestuurders en bewoners. Hoe één plus één drie kan worden. Geloof me, dat kan.

April 2013, provinciehuis Assen. Rond tafel zitten de twaalf ambtenaren uit drie provincies. Elke woensdagochtend komen ze samen om te werken aan NOORDERVISIE 2040. Wat dat is? “Volgens sommigen is het een lijn uitzetten om richting te geven aan de koers van de drie provinciën”, zegt een van hen. “En volgens anderen is het het verzamelen van visies en perspectieven en daar iets goeds mee bakken.”

Het zijn twee antwoorden vanuit verschillend perspectief; tekenend voor het traject, logisch ook.

KRACHTEN BUNDELEN

Een overheid van nu, en met name een provincie, kan het niet alleen. Ze heeft de samenleving nodig om het beleid te vorm te

geven en effectief uit te voeren. Door die samenwerking serieus te nemen kunnen we kansen benutten en vraagstukken oplossen - dát is sociale innovatie. Het mooie is dat het NOORDERVISIE 2040 -traject ook op die manier is opgebouwd. Er waren prijsvragen voor deskundigen en inwoners. Bijeenkomsten als Noorderstorm, en drie Lab-bijeenkomsten daarna. Als je mensen zo bij elkaar brengt dat ze van elkaars ideeën willen leren, ontstaat er veel energie en wordt kennis echt gedeeld. Ik zag het gebeuren tijdens het Event Noorderstorm.

Event Noorderstorm, 2 november 2012. Het was het begin van mijn Noordervisie-avontuur. Ik was gesprekleider bij een van de tafels waaraan mensen met verschillende achtergronden nadachten over de gedeelde toekomst aan de hand van thema's als 'werk', 'water' en 'krimp'. We aten samen, deelden ideeën en maakten mooie plannen. We voelden allemaal: hier werken we aan de toekomst van het Noorden.

Ook het team van ambtenaren was zeer enthousiast. In april 2013 evalueren we het proces tot dan toe. Ze schrijven hun ervaringen op memoblaadjes, en plakken die vervolgens op een tijdlijn. Rond Noorderstorm wemelt het van de positieve

"PRIKKELENDE VRAGEN STELLEN – DAT IS EEN TOEGEVOEGDE WAARDE"

kreten: 'teamgevoel', 'het kan wél #gavreemd', 'andere partijen'. Het was ook het moment dat bestuurders anders gingen kijken naar NOORDERVISIE 2040-traject, merken teamleden op. Minder sturend, meer uitnodigend.

GAAT HET ALLEMAAL GEMAKKELIJK? NEE.

Maar vlak daarna spelen vragen op. Want, hoe beoordeel je de inbreng van de samenleving? Maar ook: voor wie maken we NOORDERVISIE 2040? En hoe moet zoiets eruit zien? Wordt het een document voor provinciebestuurders waarmee ze sterker staan ten opzichte van Den Haag en Brussel? Of gaat het juist om het communiceren met de inwoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties? Het resultaat van die vragen is het magazine dat u nu leest. Voor burgers én bestuurders, met een diversiteit en een gelaagdheid die de drie provincies recht doet en tegelijkertijd richting geeft.

ONDERZOEKENDE INSTELLING

Het zoeken naar wat te doen na Noorderstorm komt ook terug in de evaluatie-tot-dan-toe in april. Een van de leden plakt een memo met 'worsteling' helemaal onderaan – een negatieve ervaring. Maar hoort die plakker daar wel?, vraag ik. Was de worsteling nodig om verder te komen? Vragen stellen – dat is mijn toegevoegde waarde in het proces. Ik stimuleer een onderzoekende instelling bij alle betrokkenen. Samen werken aan de toekomst vraagt om een instelling die niet altijd natuurlijk aanvoelt, zeker niet voor ambtenaren. Het is schaaften in verschillende werelden tegelijk. Zo is inhoudelijke kennis en expertise belangrijk én moet er ruimte zijn voor het 'niet-weten',

voor wat (nog) niet voorstelbaar is. Bovendien is je functie belangrijk, maar ook je persoon doet ertoe. Je komt meestal pas écht verder wanneer je elkaar vindt op gedeelde waarden. Een van de teamleden vergelijkt werken aan de toekomst met het bouwen van een kathedraal. Dat duurde zo lang dat mensen die eraan werkten wisten dat ze het uiteindelijke bouwwerk niet zouden meemaken. Sta je jezelf toe dat je ergens aan werkt waarvan je het eindresultaat niet ziet terwijl het werken eraan prachtig is? Realiseer je dat de kennis van nu er slechts is om op voort te bouwen.

INHOUD ÉN PROCES

NOORDERVISIE 2040 is niet klaar. Het is nooit af. Gaandeweg verandert er steeds iets, vraagt de werkelijkheid of een inzicht om bijsturing. Dat kan voelen als schurend, als inefficiënt ook. Maar het geeft ook kansen om het anders te doen, om samen te groeien. Ik ben ervan overtuigd dat achter een goed inhoudelijk plan een gedegen procesontwerp zit, met aandachtige begeleiding, veelal in het moment zelf. Inhoud en proces moeten zoveel mogelijk één zijn. Dáárom had Noorderstorm zo'n impact: het proces van sociale innovatie was er versmolten met de inhoudelijke vragen voor de toekomst. Verschillende werelden kwamen samen. Goed nieuws dus dat er een tweede editie Noorderstorm komt. Met ongetwijfeld voortschrijdende inzichten, aangescherpte plannen en veel energie. Zó bouw je een kathedraal.

BOUWSTENEN VOOR DE TOEKOMST

Goede samenwerking tussen overheden, burgers en ondernemers is noodzakelijk bij het werken aan de toekomst van het Noorden. Vanaf het eerste moment is dit de motivatie van onze inzending geweest.

"GEEN VASTOMLIJND
EINDBEELD, MAAR
EEN PROCES MET
HANDVATTEN. STERK IN
SAMENHANG EN MET
BREEDTE. HET GAAT
UIT VAN DE NATUUR EN
NATUURLIJKE KRACHT
VAN DE REGIO"

VAKJURY PRIJSVRAAG DESKUNDIGEN

— *Jouke van Dijk, Gryt van Duinen,
Sybrand Tajllingi*

Geen traditioneel plan, maar een werkwijze om toekomstgericht en verantwoord aan een sterke toekomst van het Noorden te werken. Een set gebiedsgerichte bouwstenen is ontworpen waarmee gezamenlijk aan een goede toekomst van het Noorden kan worden gebouwd. De focus van de transitie van het Noorden moet naar onze mening liggen op het adaptief vermogen ten opzichte van de tijd en niet zozeer op een vastgesteld eindbeeld.

VERTREKPUNT

De tijd van de traditionele planvorming is voorbij. De stip op de horizon ontwerpen, zoals in de prijsvraag werd gevraagd, past niet binnen het huidige perspectief en de huidige tijdgeest. Bovendien weten wij niet hoe de wereld er in 2040 uitziet. Die wereld hebben wij dan ook niet getracht te ontwerpen. Wij hebben ons gericht op de verschillende opgaven van morgen waar het Noorden mee te maken zal krijgen. De visie van Natuurlijk het Noorden is dan ook een ander type product geworden. Wij hebben een set bouwstenen ontworpen die handvatten biedt voor een natuurlijke ontwikkeling van het Noorden. De bouwstenen zijn stuk voor stuk ruimtelijke ontwerprichtingen die de oplossing kunnen bieden voor de hedendaagse en vooral toekomstige

KUSTVERDEDIGING
OP ORDE BRENGEN

NIEUWE FUNCTIE
LANDBOUWGROND

GRONDWATER-
PROBLEMATIEK

BIODIVERSITEIT
VERGOTEN/BEHOUDEN

DIVERSITEIT IN
LANDSCHAPSTYPEN

VERBETEREN DIRECTE
LEEFOMGEVING

OPWEKKING DUURZAME
ENERGIE

ENERGIEBESPARING

UITWERKING BOUWSTEEN 'KWELDERLANDSCHAP'

- positief effect op opgave
- mogelijke positieve bijdrage

opgaven die op het Noorden afkomen. Zo moet het Noorden inspelen op drie belangrijke autonome ontwikkelingen: klimaatverandering, demografische krimp en het opraken van fossiele brandstoffen. Het is de doelstelling van de provincies vanuit de gebiedseigen kwaliteiten een economisch sterk, duurzaam en vitaal landsdeel te vormen. Onze bouwstenen zijn oplossingen voor de opgaven van morgen op basis van en met respect voor de bestaande kwaliteiten. De bouwstenen maken voor alle betrokken partijen in het Noorden inzichtelijk voor welke opgaven het Noorden staat en welke oplossingen er mogelijk zijn. Hierdoor wordt er bewustzijn gecreëerd en zijn gedeelde belangen/problemen snel zichtbaar. Dat leidt tot een groter draagvlak voor ruimtelijke en programmatische ingrepen. Op deze manier kan er van bovenaf worden gestuurd op het werken aan toekomstgerichte opgaven en kunnen de daadwerkelijke transformatie en planvorming van onderaf worden gevoed.

TOEKOMSTVISIE

De kern van de visie Natuurlijk het Noorden is om van de opgaven en kansen die er liggen breed gedragen verhalen te maken. De bouwstenen vormen hierin een rode draad die tijdens de transitie richting geven. Door de verwevenheid van de verschillende (ruimtelijke) opgaven bieden de bouwstenen te allen tijde oplossingen voor meerdere opgaven tegelijk. De bouwstenen zijn echter niet zonder meer overal te gebruiken, doordat de gevolgen van de autonome ontwikkelingen veelal verschillend ruimtelijk neerslaan. Ook kunnen bouwstenen op verschillende locaties een andere ruimtelijke impact hebben. De bouwstenen kunnen gebiedsspecifiek worden ingezet en gecombineerd. Dit is dan ook ruimtelijk verbeeld over de drie noordelijke provincies (zie kaart op de volgende pagina's). Het kan voorkomen dat meerdere bouwstenen in een bepaald gebied kunnen worden ingezet. Enerzijds kan dit plaatselijk een conflict opleveren, maar anderzijds kunnen de bouwstenen elkaar juist versterken. Het is aan de bewoners, lokale overheden en ondernemers een

" RESPECTEER DE BESTAANDE
KWALITEITEN EN GA FLEXIBEL
OM MET TIJDELIJKE TRENDS "

keuze uit of combinatie van bouwstenen te maken waarmee zij de opgave van morgen het hoofd kunnen bieden. Door deze keuzevrijheid kan er altijd een lokaal gedragen oplossing worden bedacht. De bouwstenen kunnen worden gezien als gidsprincipes voor te nemen beslissingen in de toekomst. Het Noorden van de toekomst moet uitgaan van de eigen kwaliteiten en deze behouden, benutten en waar mogelijk versterken. De natuur, de ruimte en focus op energie zijn de natuurlijke krachten van de regio. Het merendeel van de bouwstenen is dan ook verwant aan deze thema's. Zo zal de kustverdediging door een stijgende zeespiegel met de bouwsteen kwelderlandschappen op orde worden gehouden. Boeren hebben de keuze uit een aantal bouwstenen, gericht op een nevenactiviteit, om het gebruik van hun landbouwgrond rendabel te houden. Maar er zal ook moeten worden gelet op de biodiversiteit, de grondwaterproblematiek/verzilting en de zoetwaterhuishouding om in de toekomst van de natuur te kunnen blijven profiteren en genieten.

Naast de waarborging van de natuur en het landschap hebben de genoemde bouwstenen indirect ook effect op bijvoorbeeld het tegengaan van krimp, door de leefomgeving aantrekkelijker te maken en bestaande woonkernen te versterken. Een aantrekkelijke leef- en woonomgeving is tevens belangrijk om talent te binden en aan te trekken en is hierdoor van groot economisch belang. Vanuit de ruimte dient er dan ook te worden geïnvesteerd in voldoende voorzieningen in de woonkernen van formaat, recreatiemogelijkheden en een fraaie natuur in de nabijheid van de directe leefomgeving. Om ook de kleinere woonkernen in het Noorden vitaal te houden, is het noodzakelijk een hiërarchisch kernensysteem op te zetten. Gerangschikt naar grootte en de positie binnen het netwerk van woonkernen zal er een complementaire keten ontstaan die inspeelt op de vragen en behoeften van het Noorden. Hierin spelen de inzet en samenwerking van lokale netwerken van mensen een belangrijke rol en grotere kernen zullen door middel van goede

verbindingen bijdragen aan de woonkwaliteit en levensvatbaarheid.

Een ander belangrijk punt uit onze visie is om het Noorden te profileren als voorloper op het gebied van duurzame energieopwekking en energiegebruik en in te zetten op innovatieve sectoren. Deze sectoren en de duurzame ambitie moeten ervoor zorgen dat de werkgelegenheid in het Noorden floreert. Zo kunnen bedrijven en hoger opgeleide inwoners worden aangetrokken en behouden. In combinatie met een betere bereikbaarheid zou het Noorden in de toekomst zelfs kunnen uitgroeien tot een belangrijk knooppunt in de West-Europese rivierdelta.

UITVOERINGSAGENDA

Met de set bouwstenen is het goed mogelijk prioriteit te geven aan de aanpak van de verschillende opgaven. De meest integrale bouwstenen en hierdoor tegelijkertijd de meest strategische ingrepen kunnen direct winst opleveren op verschillende schaalniveaus: van inwoner tot landsdeel. Het is belangrijk om door de schalen heen te beschouwen wat er reeds gaande is en bestaande krachten en processen op de juiste manier in te zetten en te sturen. Vanuit de overheid is het van belang gedurende de transitie doelen te blijven stellen en de noodzaak van vooruitkijken en werken aan de toekomst op het netvlies van de Noordelingen te houden. Regeren is vooruitzien. De gezamenlijke provincies (of het toekomstige landsdeel) kunnen door goed vooruit te kijken de juiste, gemeente-overstijgende opgaven agenderen en hun rol als bestuurslaag op een goede manier invullen. In de meeste gevallen zal de overheid deze processen leiden. Maar ook het faciliteren van processen wordt een nieuwe rol waarmee de overheid te maken zal krijgen.

De tijd is aangebroken dat ook de Noorderling zijn of haar verantwoordelijkheid neemt om de directe leefomgeving ook in de toekomst vitaal te houden. Het gebruik van de bouwstenen moet de drempel naar deze eerste stap wegnemen. Zelf helpen we graag mee onze visie te vertalen in lokale strategische plannen en programma's. Het Noorden is aan zet!

Verwijzingen Dit essay is het product van een denkproces. We hebben gebruik gemaakt van een aantal bronnen en zijn geïnspireerd door diverse teksten, gesprekken, bijeenkomsten.

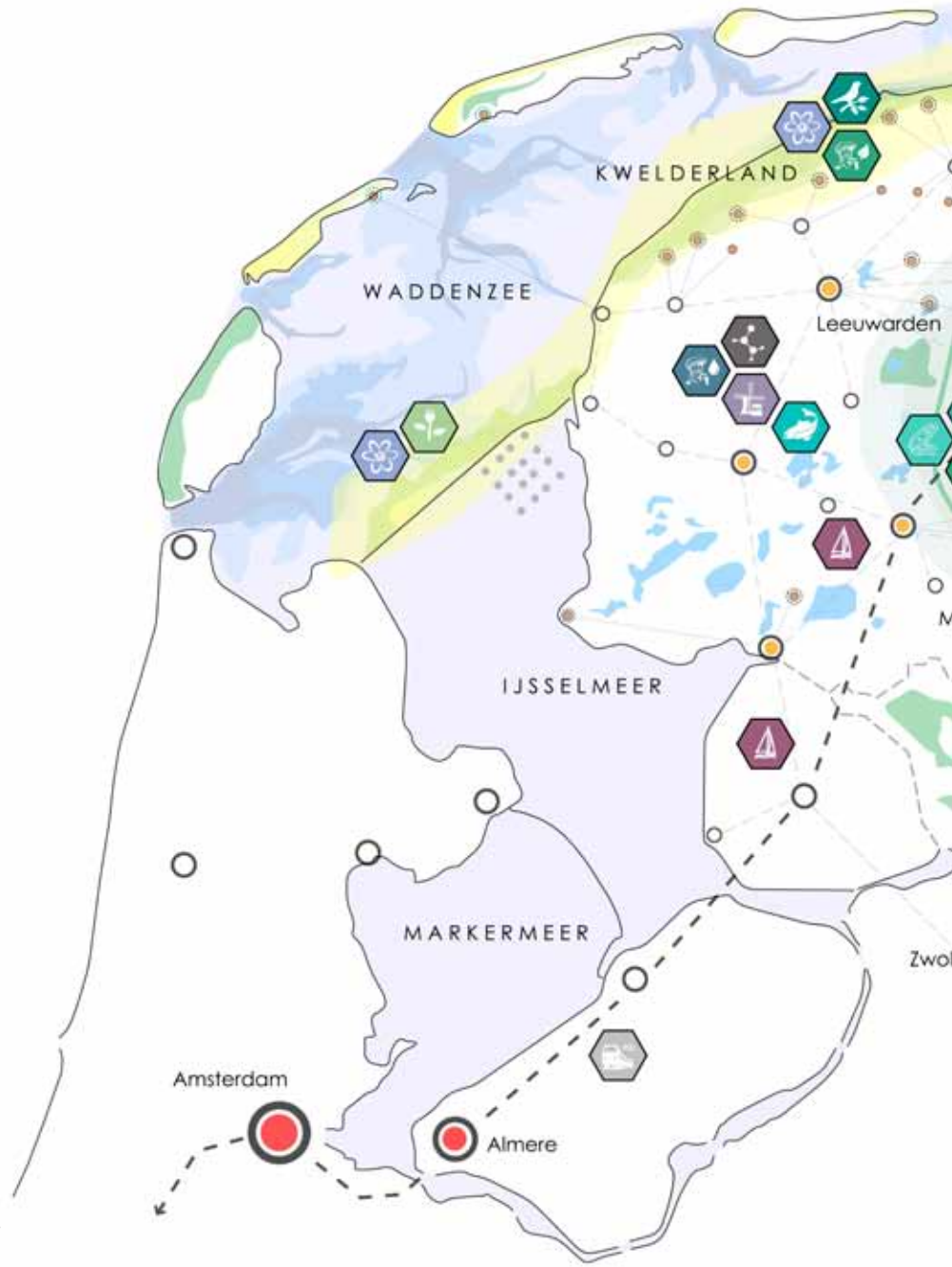
PROFIEL

Tom van der Eng & Ricardo Bleekemolen, een nieuwe generatie vooruitstrevende ontwerpers binnen de ruimtelijke ontwikkeling grijpen hun kans!

Voor de prijsvraag Noordervisie 2040 hebben twee jonge Amsterdamse stedenbouwkundige bureaus, bureauvandereng en bureau URBAAN, de handen ineengeslagen. Met eenzelfde denkwijze, ambitie en kwaliteiten die elkaar aanvullen en versterken vormen zij een ijzersterk team. De bureaus zijn gespecialiseerd in strategische en toekomstgerichte opgaven en zijn uitstekend in staat deze ruimtelijk te vertalen in heldere kaarten, concepten en eindbeelden. In de constant veranderende wereld van de ruimtelijke ontwikkeling zijn zij altijd op zoek naar creatieve en vooral realistische oplossingen. Tom van der Eng (1984) en Ricardo Bleekemolen (1988) behoren tot een nieuwe generatie ontwerpers, die mede door de huidige economische crisis, gewend zijn om met minimale middelen het maximale resultaat te behalen. Nieuwe typen producten en processen, de samenwerking aangaan met nieuwe partijen en diverse vraagstukken integraal benaderen zijn voor hen geen onbekende terreinen.

bureauvandereng
ir. Tom van der Eng
+31 6 40 38 37 89
tom@bureauvandereng.nl
www.bureauvandereng.nl

bureau URBAAN
ing. Ricardo Bleekemolen
+31 6 13 25 33 15
contact@bureau-urbaan.nl
www.bureau-urbaan.nl

Landbouwgrond t.b.v. energie
nevenactiviteit boeren

Energielandschap

Opwekking duurzame energie

Landbouwgrond t.b.v. natuur
nevenactiviteit boeren

Koppelen natuurlijke gebieden

Koppelen waterrijke gebieden

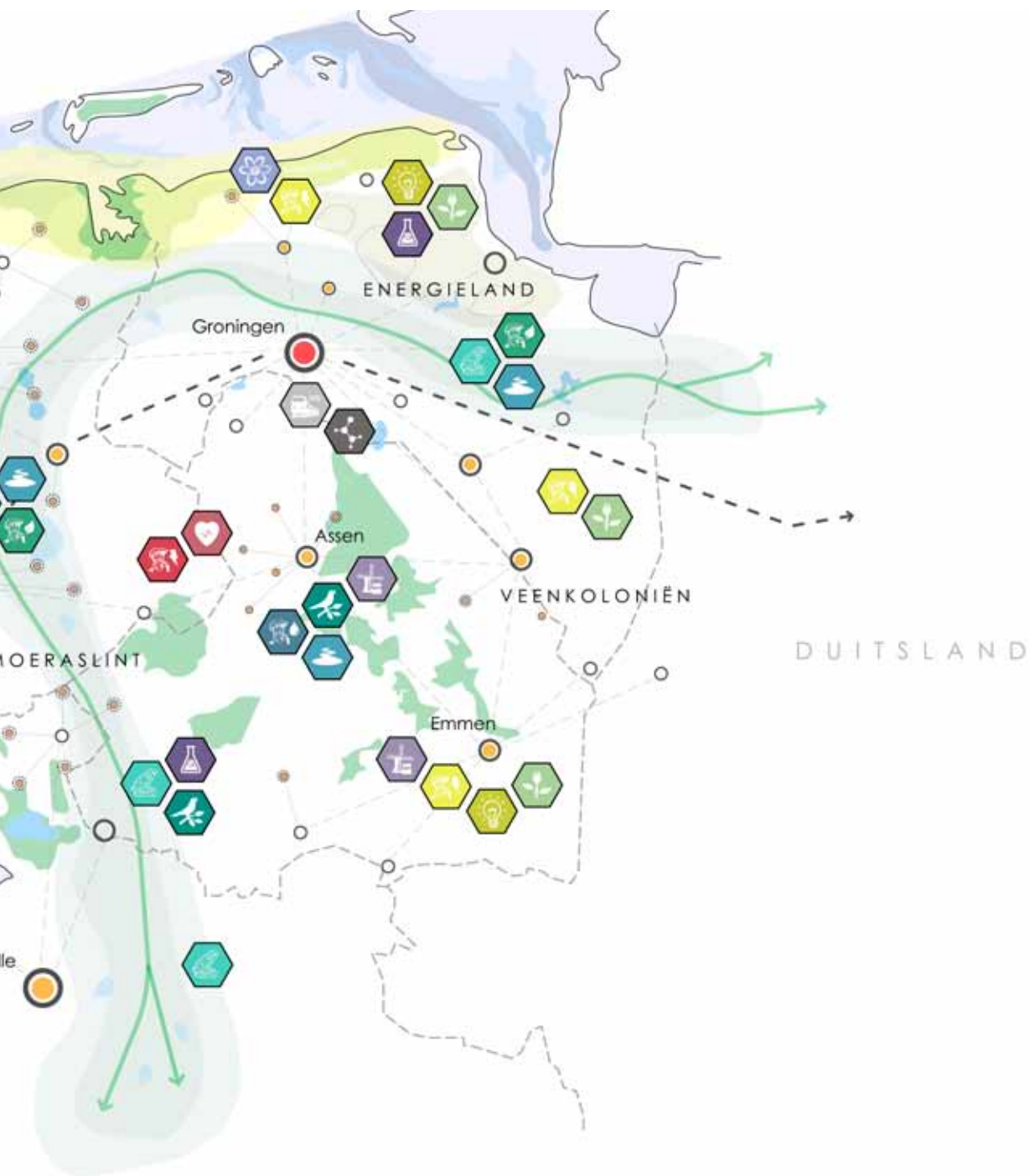
Moeraslint

Aanleg natuurlijk beken
waterberging

Landbouwgrond t.b.v. water
nevenactiviteit boeren

Kwelderlandschap

**Cultureel historisch landschap
behouden/beschermen**

Inzet op innovatiesectoren

Inzet op recreatie/toerisme

Inzet op zorgsectoren

**Landbouwgrond t.b.v. zorg
nevenactiviteit boeren**

HSL-lijn / Zuiderzeelijn

Hiërarchisch kernensysteem

Grote stedelijke kern

Middelgrote kern

Woonkern

Kleine kern

**Kern in de omgeving van
aantrekkelijk landschap**

DOORSCHUIVEN OF DOORPAKKEN

Ik hoop dat we in 2040 kunnen constateren dat we de moed hebben gehad in het Noorden, tijdig de bakens te verzetten en rigoureuze keuzes te maken. In 2012 is dat nog niet te merken. Er zijn mooie voornemens en mooie rapporten, maar intussen wordt nog vol ingezet op kolencentrales en is windenergie in de ban.

MARJAN MINNESMA

— *Nr. 1 van
Duurzame Top 100
en directeur Urgenda,
actie-organisatie voor
duurzaamheid en
innovatie*

10 mei 2012 werd de magische grens van 400 ppm overschreden: zo'n hoge CO₂-concentratie was er in 3 miljoen jaar niet meer in de lucht geweest en alle alarmbellen gingen af. Neemt het Noorden het voortouw? Een gebied met relatief weinig industrie en heel veel groen, als het daar niet kan, waar dan wel? Of stoken we lekker door op fossiel en schuiven we de twintig keer hogere rekening door naar de volgende generaties?

De komende twintig jaar kunnen we alle huiseigenaren en woningcorporaties helpen om huizen zo zuinig en gezond mogelijk te maken. De energie die daarna nog nodig is, wekken we op met zonnepanelen en gezamenlijke coöperatieve windmolens, waar burgers van profiteren. Gas hebben we ook niet meer nodig, want we verwarmen met warmtepompen en houtkachels en we verwarmen ons water waar mogelijk met zonneboilers. Er komen lokale opslagsystemen en we gaan veel slimmer om met energie. We verspreiden het gebruik beter over de dag en we slaan energie ook op in de accu's van honderdduizenden auto's, die vaak meer dan 90% van hun tijd stil staan. De technieken zijn er al, laten we ze ook gebruiken!

In het Noorden is veel groen, in het energiejargon heet dat biomassa. Dan hebben we het over gras, houtafval, algen, restafval uit de voedingsmiddelen energie, houtachtige gewassen, mest, resten uit de landbouw, enzovoorts. Biomassa zal in de toekomst nodig zijn om aardolie te vervangen. In de chemie en als grondstof voor vele producten zoals plastics en meststoffen. De groene grondstoffen moeten we daar inzetten waar ze het meeste waard zijn. Dat is eerst in allerlei toepassingen voor medicijnen, chemie en allerlei producten en pas onderaan de lijst voor energie. We kunnen beter beginnen om energie uit zon, wind en aardwarmte te halen en uiteindelijk ook deels uit biomassa. Uit oogpunt van efficiency en goed gebruik van je vierkante meters grond, kunnen we beter elektrisch gaan rijden. In de toekomst kun je al rijdend opladen en gaat een accu langer mee. In de overgangperiode is rijden op groen gas ook een optie, vooral als je rijdt op je eigen afval.

Zoveel mogelijkheden, waar wachten we nog op? Niet blijven hangen in het fossiele verleden, maar werken aan een toekomstige circulaire economie die draait op duurzame energie!

KIJK OP EEN NOORDELIJKE TOEKOMST ENERGIE

STRATEGISCHE AGENDA 2020

EEN ROBUUST ENERGIESYSTEEM EN EEN STERKE ENERGIESECTOR

Ambitie: vóór 2020 heeft Noord-Nederland een leidende positie in het produceren en en aansturen van (duurzame) energie, met smart grids en een internationaal SuperGrid

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

Energie heeft een centrale plek in Noordvisie 2040. Veel aandacht blijft besteed worden aan de verdere ontwikkeling van Energy Valley als Energyport van Europa. Daarnaast stimuleren we duurzame energieproductie door te investeren in infrastructuur en balanceringstechnieken. Hierdoor gebruikt Noord-Nederland op een slimme en efficiënte manier duurzame en fossiele energie. De energiesector wordt verder versterkt middels kennisontwikkeling via de Energy Academy Europe en het opleiden van vakmensen op het bijbehorende E-College. Naast productiecapaciteit voor energie is immers ook de in het Noorden aanwezige expertise van grote economische en maatschappelijke waarde.

SAMEN AAN DE SLAG VOOR EEN DUURZAME ENERGIEVOORZIENING

Ambitie: vóór 2020 is er meer draagvlak voor de realisatie van (duurzame) energie in het Noorden

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

Het debat over de energievoorziening van de toekomst, met meer ruimte voor duurzame energie, is gestart en zal ook in de komende decennia intensief gevoerd worden. Hierin zetten de drie provincies in op een langetermijnvisie op de energiemix en wat dit ruimtelijk en economisch betekent. Een fonds waarmee de langetermijn doelstellingen voor energie kan helpen realiseren, kan hier onderdeel van uitmaken.

De volledige Strategische Agenda vindt u achterin het Noorderzine op pagina 144-147.

HOE ZOR VOOR EEN ENERGIE

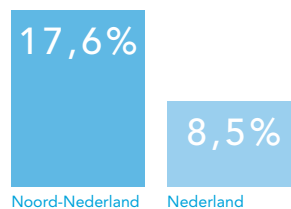
Koploper
in kennis en
infrastructuur

Productie
van de totale
nationale gas-
vraag en 1/3 van
elektriciteit

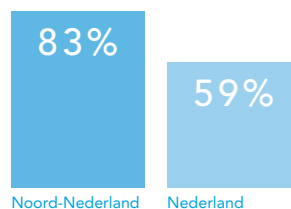
Veel lokale
duurzame
energie-
initiatieven

WERKGELEGENHEID IN DE ENERGIESECTOR NOORD-NEDERLAND IN DE PERIODE 2000 - 2010

Groei in banen

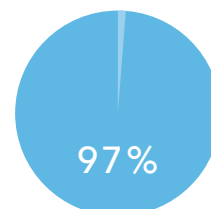

Aantal bedrijfsvestigingen

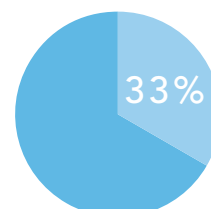

AANDEEL PRODUCTIE ENERGIE OP LAND IN NOORD-NEDERLAND

Gas

Elektriciteit

GEN WE N DUURZAAM SYSTEMEEM?

De schaarste van hulpbronnen, de toenemende energiebehoefte en de klimaatverandering maken de overstap naar een nieuw, betrouwbaar, duurzaam en concurrerend energiesysteem noodzakelijk. Aardgas is een zeer geschikte brandstof om in die overstap een grote rol te spelen. Dankzij de 'bel van Slochteren' is rondom aardgas in de afgelopen decennia in Noord-Nederland een schat aan kennis en ervaring opgebouwd.

Op dit ogenblik is de energiesector een sterke sector, die goed is voor meer dan 25.000 directe banen met een netto toegevoegde waarde van meer dan 1,5 miljard euro. Samen met de aanwezige infrastructuur (Eemshaven en gasrotonde) en de beschikbare ruimte heeft de regio op energiegebied een aantal sterke troeven in handen. Met grote windparken op land en binnenkort ook op zee, biomassa en zonne-energie speelt het Noorden ook een belangrijke rol in de productie van duurzame energie. Ook uit agrarische reststromen kan veel energie worden gewonnen.

Maar er is tegelijk ook weerstand tegen windmolens en opslag van CO₂ en verzet tegen de gaswinning door recente aardbevingen. De ontwikkeling van de diverse energie-initiatieven vragen om een dialoog tussen bedrijven, overheden, kennisinstellingen en bewoners van het Noorden.

VERWACHTING

Eén van de uitdagingen voor de komende tijd is het creëren van een robuuster energiesysteem dat niet alleen werkt vanuit het principe van grote centrales die via één richting hun elektriciteit bij bedrijven en huizen afleveren. Een nieuw systeem dient de balans tussen centraal en decentraal geproduceerde energie, tussen vraag en aanbod per periode, tussen duurzaam en fossiel en tussen aardgas en elektriciteit te optimaliseren. Deze balans is vooral belangrijk om de groei van (lokaal en) duurzaam opgewekte energie te accommoderen.

Op kleine schaal is Noord-Nederland al koploper: lokale projecten waarin sturing plaatsvindt tussen vraag en aanbod, bieden kansen voor toepassing op veel grotere schaal. Die toepassingen passen bij de ambitie en de excellente ligging van het Noorden om offshore wind fors uit te breiden in combinatie met de bestaande koppeling met Noorwegen (waterkracht) en de voorspelde groei van zonne-energie. Noord-Nederland als ontwikkelingsland kan hierin in de komende jaren een belangrijke rol spelen. Hetzelfde geldt voor de doorontwikkeling van smart grids: slimme bemetering en aansturing voor een betrouwbare en zuinige energievoorziening. Een tweede argument voor een slimmere inrichting van ons systeem is de grote hoeveelheid energieverlies die jaarlijks plaatsvindt. Meer dan de helft van alle gebruikte energie gaat verloren bij opwekking, transport en warmte-overschotten. >

OPGAVEN

De opgave voor de komende decennia is het uitbouwen van een betrouwbaar en duurzaam systeem waarin productie, opslag en distributie in samenhang worden ontwikkeld. In het publieke domein vraagt dit hoge investeringen in netwerken, zowel grootschalig (supergrid) als kleinschalig (slimme systemen voor opslag en teruglevering). Niet alleen voor de bewoners en bedrijven in Noord-Nederland, maar ook als exportproduct naar de rest van Nederland, Europa en de wereld.

Daarbij is het beter benutten van de beschikbare energie, bijvoorbeeld door meer lokale productie met minder transport of bijvoorbeeld meer gebruik van restwarmte, een sleutel voor hogere efficiency. Omdat de vraag naar ruimte voor duurzame energie de komende decennia fors groter wordt, vraagt deze ambitie om een breed maatschappelijk debat over efficiency, inpassing en de betrokkenheid van bewoners en bedrijven. De provinciale overheden zullen op beide aspecten een rol spelen: daar waar nodig worden innovaties aangejaagd en wordt geïnvesteerd in het verenigen van de belangen van bewoners en van producenten en gebruikers van energie.

LOKALE DUURZAME ENERGIEPRODUCTIE

WE DAGEN
NOORDERLINGEN
UIT VOOR 2020
ZELF MINIMAAL

50%

VAN HUN ELEKTRICITEITS-
BEHOEFTE DUURZAAM
OP TE WEKKEN

"DE BALANSROL
VAN GAS ZAL
GROEIEN"

Fotografie: Paul Zijlstra

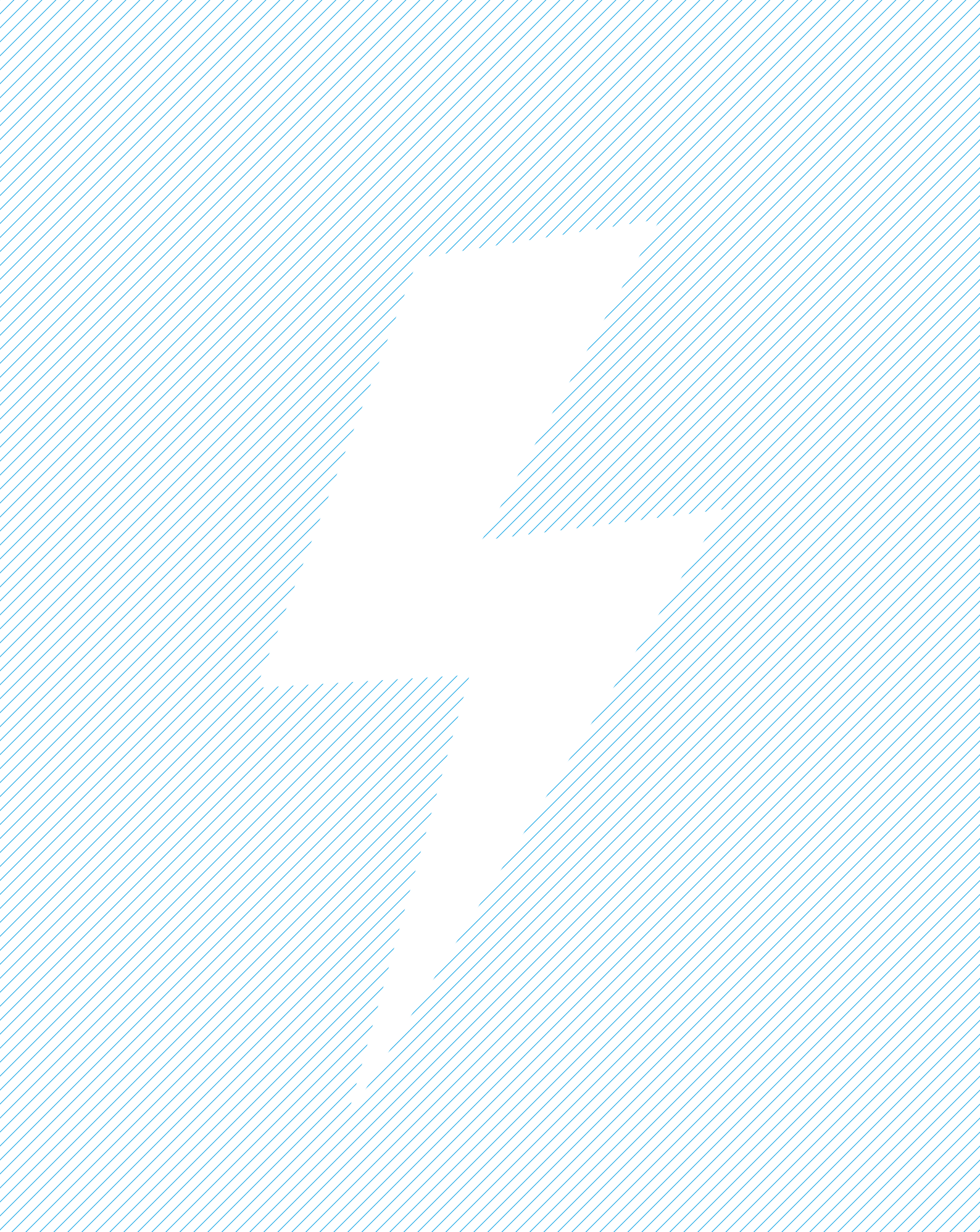
REACTIE

De Noordervisie 2040 geeft goed aan waar het in de komende jaren om gaat bij de energievoorziening: het slim combineren van steeds meer lokale (duurzame) initiatieven met een centraal systeem dat zorgt voor een goede balans in de energienetten. In het Noorden zijn beide aanwezig. Gas speelt in die samenwerking een cruciale rol, omdat het die balansfunctie goed kan vervullen. De balansrol van gas zal groeien, omdat duurzame energiebronnen een minder goed stuurbaar productiepatroon hebben dan klassieke elektriciteitscentrales. Gascentrales kunnen dus zorgen voor elektriciteit als de zon niet schijnt of de wind niet waait. Bovendien kunnen tijdelijke overschotten aan duurzame energie ook omgezet worden in gas, dat dan kan worden bijgemengd in het gasnet.

GasTerra heeft al veel ervaring met deze balansrol, en probeert elke dag beter in te spelen op de uitdagingen die de energievoorziening van de toekomst stelt.

GERT JAN LANKHORST
— algemeen directeur

GasTerra

VERSCHILMAKERS

TOP REIS

Spelenderwijs ontdekken
van techniek en wetenschap

Het initiatief 'Pi op reis' behelst de realisatie van een technisch recreatieve route in Noord-Nederland. Het meer techniek-minded maken van de jeugd staat voorop. De route verbindt leuke en spannende activiteiten op het gebied van techniek met de toeristische sector.

Vertrekpunt zijn de sterke punten van het Noorden: energie, water, astronomie en agribusiness. Studenten verzorgen workshops, rondleidingen en doe-activiteiten bij aan de route verbonden bedrijven. Zo kunnen kinderen en hun ouders op een ontdekkende en enthousiasmerende manier kennis maken met techniek en wetenschap.

Bestaande initiatieven op het gebied van techniek en wetenschap worden aaneengeschakeld en verrijkt met activiteiten en evenementen. Het voegt een vorm van dagrecreatie toe aan het keuzepalet van het Noorden, versterkt de toeristische infrastructuur. Op lange termijn kan de route bijdragen aan een vermindering van de mismatch op de noordelijke arbeidsmarkt. Het initiatief haakt in op het doe-karakter van het Noorden. Het degelijke en kunstige vakmanschap als unique selling point. Gekoppeld aan de aanwezige toeristische aantrekkingskracht biedt 'Pi op reis' een nieuwe niche van onderwijs, beleving en werkgelegenheid. Opgezet als groeimodel schept het ruimte voor nieuwe initiatieven en nieuwe manieren van samenwerking.

" HET MEER TECHNIEK-MINDED MAKEN VAN DE JEUGD STAAT VOOROP "

Marieke heeft contact gelegd met het Seaports Xperience Center in Delfzijl en het Platform Bèta Techniek voor een mogelijke samenwerking. Zij zoekt daarnaast naar partners voor de verdere uitvoering van haar idee.

PROFIEL

Marieke Berghuis (54), woont samen in Zuidwolde (Gr.) en heeft twee kinderen. Zelfstandig ondernemer. Eigenaar van een onderzoeks- en adviesbureau op het gebied van arbeid, welzijn en zorg.

"Het steekt me dat er in het Noorden zo veel mensen werkloos zijn, terwijl er tegelijkertijd zo veel werk ligt te wachten. Vooral in de technische sectoren is er een tekort. Ik vind het jammer dat er vooral weinig vrouwen zijn in de techniek. Met mijn idee hoop ik de beeldvorming rond techniek te verbeteren. Techniek is belangrijk en helemaal niet saai, maar juist interessant."

EIGEN ENERGIE

Artist impression van een autonoom esdorp (bron: kWh/m2, HNS, 2013)

NAAR EEN ENERGIEKE SAMENLEVING

Energie is van oudsher eigen aan het Noorden. Eerst turf, daarna olie en gas heeft in belangrijke mate bijgedragen aan de energievoorziening van onze regio en ver daarbuiten. Via handel en logistiek werd de winning van energie verbonden met de vraag. Tegenwoordig is die keten sterk in beweging. Er zijn veel meer bronnen in beeld, duurzame bronnen als wind, zon, biomassa, groen gas en restwarmte. De energieketen transformeert hierdoor in een energieweb.

AUTONOMIE

Steeds meer burgers en bedrijven maken zelf hun energie, samen of alleen. Energieconsumenten worden producenten, de zogenaamde prosumenten. Dit leidt tot tal van verrassende innovaties. Van het schaalniveau van het eigen huis, tot straat, wijk, dorp of stad wordt geëxperimenteerd met het herwinnen van een stuk autonomie. Je eigen energie produceren met zonnepanelen, warmtepomp of houtkachel. Samen energie organiseren via een lokale duurzame energiecoöperatie. Het aantal energie-initiatieven in het Noorden groeit nu al ieder jaar.

EIGEN KRACHT

Eigen energieproductie blijkt meer koop- en veerkracht te bieden. Zo levert een vierkante meter zonnepaneel op je dak meer rendement dan je geld op een spaarrekening. En voor diegene die zo'n investering niet kunnen opbrengen, komen er steeds meer alternatieve financieringsmogelijkheden. Elders in het Noorderzine zijn daar voorbeelden van te vinden (Robin Goed, pagina 114 en 3x GroenLicht, pagina 138).

Het opgewekte rendement biedt bij bundeling in een coöperatie of fonds perspectief op het inzetten ten gunste van het wijk- of dorpsbelang. Zo kunnen voorzieningen als bibliotheken of sportverenigingen in de benen gehouden worden met de revenuen van de eigen productie.

NAAR EEN ENERGIEKE SAMENLEVING

Naast de traditionele energiebronnen zal duurzame energie een steeds belangrijker plaats innemen. Dit vraagt niet alleen om inpassing in het energienetwerk en de ruimte, het vraagt ook om nieuwe organisatievormen, nieuwe kennis, nieuwe financiële arrangementen en nieuwe wet- en regelgeving.

Als we de energiemarkt kunnen decentraliseren, wat kunnen we dan nog meer? Waarom ook niet de zorg of onze verzekeringen in eigen hand nemen? Waarom ook niet voedsel? Er is een kentering gaande. In het klein nog, maar met in potentie grote gevolgen.

Doorsnede autonoom esdorp (bron: kWh/m², HNS, 2013)

Welmoed Konst in gesprek met haar vader Hans Konst, Gedeputeerde provincie Fryslân

"JE HEBT HET VERMOGEN JE LEVEN ZELF TE STUREN"

Welmoed Konst is, op de dag dat ze haar vader ontmoet voor het interview, op doorreis van haar woonplaats Groningen naar Fryslân. Ze studeert Engelse taal en cultuur aan de Rijksuniversiteit Groningen.

De kennis die ze daar opdoet, brengt ze meteen in praktijk. Ze is namelijk op weg naar het Friese dorpje Tzum om Engelse les te geven aan kinderen op een zorg- en leerboerderij. In haar drukke schema van die dag maakt ze een tussenstop om met haar vader Hans Konst, gedeputeerde bij de provincie Fryslân, in gesprek te gaan en te vertellen hoe zij zou willen leven in 2040.

ONDERWIJS VOOR IEDEREEN

Hans: "Afgelopen tijd ben je erachter gekomen dat je het onderwijs in wilt. Daarom maak je binnenkort de overstap van de universitaire studie Engels naar de hbo-opleiding lerars Engels. Eigenlijk vind ik dat heel logisch, want onderwijs loopt als een rode draad door je leven. Toen je veertien was en op het Marne College in Bolsward zat, gaf je al bijles aan medescholieren. Ik herinner mij nog dat je dat geweldig vond. Nu geef je ook weer les, dit keer aan moeilijk lerende kinderen. Hoe denk jij dat het onderwijs er in 2040 uitziet?" **Welmoed:** "Ik hoop dat ook in 2040 onderwijs voor iedereen toegankelijk is. Niet geld, maar intelligentie en motivatie zouden bepalend moeten zijn of iemand onderwijs kan volgen. Verder vind ik dat je door je lesmethode onderwijs toegankelijk moet maken. Dat doe je vooral door je in te leven in de personen aan wie je les geeft en het voor hen leuk te maken. Kinderen leren meer door te ervaren dan door het in het hoofd stampen van feitenkennis."

LEREN VAN ERVARINGEN

Hans: "Kun je, als je terugkijkt op je leven, een ervaring noemen waar jij veel van hebt geleerd?" **Welmoed:** "Nou, laat ik het dicht bij huis houden. Ik weet nog dat ik het op mijn vijftiende

geweldig naar mijn zin had op het Marne College. Daar deed ik het vwo, maar had het zo druk met mijn sociale leven, dat huiswerk erbij inschoot. Het resultaat was dat ik naar een andere school moest overstappen. Na een week miste ik het Marne College enorm en wilde ik terug! Jij zei 'helemaal prima, maar je moet het zelf regelen'. Tijdens een gesprek met de leiding van het Marne College overtuigde ik hen ervan dat ik ontzettend mijn best ging doen om goede cijfers te halen, en mocht ik terugkomen. Omdat ik alles zelf had geregeld, voelde ik mij ook verantwoordelijk om mijn belofte na te komen. Van deze ervaring heb ik twee dingen geleerd. Ten eerste besefte ik dat een goede sfeer motiverend werkt, en daarom zorg ik er als lerares nu ook voor dat mijn lessen leuk zijn voor de leerlingen. Ten tweede was het goed dat ik op mijzelf werd teruggeworpen. Het was alsof er een motor aansloeg. Ik heb toen ervaren dat ik zélf het vermogen heb om mijn leven te sturen. Zo krachtig kun je dus leren van ervaringen."

AANDACHT VOOR MENSEN

Hans: "Je hebt nu een bijbaan als lerares op een zorg- en leerboerderij. Op deze boerderij krijgen jongeren extra les en aandacht. Denk je dat er in 2040 nog zoiets als een zorgboerderij bestaat?" **Welmoed:** "Nou, ik hoop het wel, want het is voor alle partijen van meerwaarde. De sfeer is erg goed en de jongeren worden op een leuke manier gestimuleerd om zich te ontwikkelen. Daarnaast verschaft het agrarische ondernemers een extra inkomen en versterkt het de leefbaarheid op het platteland. Een zorgboerderij laat zien dat wij in het Noorden veel te bieden hebben: aandacht en zorg voor mensen en natuurlijk veel natuur en ruimte."

Hier kom
ih weg

NOORDERLINGEN

Je moeten der van haoln
Dat is wat ik doe
Bekend terein, vrumd genog
Hoe 't rök en vuuld, hoe het lek en klinkt
Elke straote ken ik, elke bocht
Jij woont hier ver vandaan, zeggen ze elders in het land
Dan zeg ik, insgelijks, u ook, a'j 't zien van dizze kant

Hier kom ik weg, veur mien hiele leben
Ben 'k met dizze horizon verweben
Hier kom ik weg, hier stiet ons huus
Blekbar kom ik daor altied weer terecht
Hier kom ik weg

Hier bennen die paar mensen
zunder wie 't niks is
Bekend gedrag, vrumd genog
De wiede wereld is der wel,
via draod en golven
waormet ik vaak
naor gruuner grös heb zocht
Naor de verste verten
wul ik altied wel hen
Mar dat gevuul dreijt zich weer um
zo gauw as ik daor ben

Ruumte smooort de drokte
Stilte gef rust
Ben me der nie alle dagen
hielmaol van bewust
Hoe graag ik hier mag wezen
Gruuntesoep met worst!
Leven hier helpt net zo goed
as drinken tegen de dörst...

DANIËL LOHUES
— *Muzikant*

3X GROEN LICHT

*CO₂-reductie
met een
sociaal hart*

Het project 3xgroenlicht is een formule voor CO₂-compensatie, bestrijden van energiearmoede en het scheppen van werkgelegenheid in één integrale aanpak. Centraal in het project staat de MAXI, een doos met 33 producten om te besparen op het gebied van gas, elektra en water. Door de CO₂-reductie van de geïnstalleerde producten te verkopen aan bedrijven die hun gereden kilometers CO₂-neutraal willen maken, kan de MAXI gratis aangeboden worden aan huishoudens met lage inkomens. Met inzet van gemotiveerde werkzoekenden bij de installatie van de producten is de drieslag compleet.

De maatregelen uit één MAXI leveren een besparing op van € 500 per huishouden per jaar, een reductie van ruim 1000 kg CO₂ en ongeveer 4 uren aan werkgelegenheid. De kostenbesparing biedt ruimte voor meer zelfredzaamheid en afloscapaciteit in geval van schulden of betalingsachterstanden. Daarmee wordt vaak erger, zoals een gedwongen huisuitzetting, voorkomen.

De complexiteit van verschillende maatschappelijke urgenties als klimaatverandering, armoede en werkloosheid wordt hanteerbaar gemaakt met een praktisch instrument, de MAXI. Het slim verbinden van verschillende belangen biedt perspectief op daadwerkelijke realisatie, hier en nu. Zo kan ieder bedrijf of organisatie eenvoudig instappen en via deze weg invulling geven aan haar maatschappelijk verantwoord ondernemen.

"HANDVAT VOOR DE SOCIALE MINIMA IN DE KRIMPGEBIEDEN VAN HET NOORDEN"

Gezien de nu al toenemende energiearmoede in de krimpgebieden van het Noorden biedt dit project een handvat voor de sociale minima woonachtig in die delen. Iena zoekt daarin nog naar samenwerking met lokale bedrijven en organisaties, en is in gesprek met ministeries en werkgeversorganisaties.

Interesse? Kijk dan eens op www.coop3xgroenlicht.nl

PROFIEL

Iena Pals (45), ongehuwd, woont in Emmen. Bedacht een project dat goed is voor het milieu, dat werkzoekenden aan het werk helpt én dat energiebesparende middelen geeft aan mensen die dat niet kunnen betalen. Een unieke combinatie, waarin alles samenkomt waar Iena voor staat.

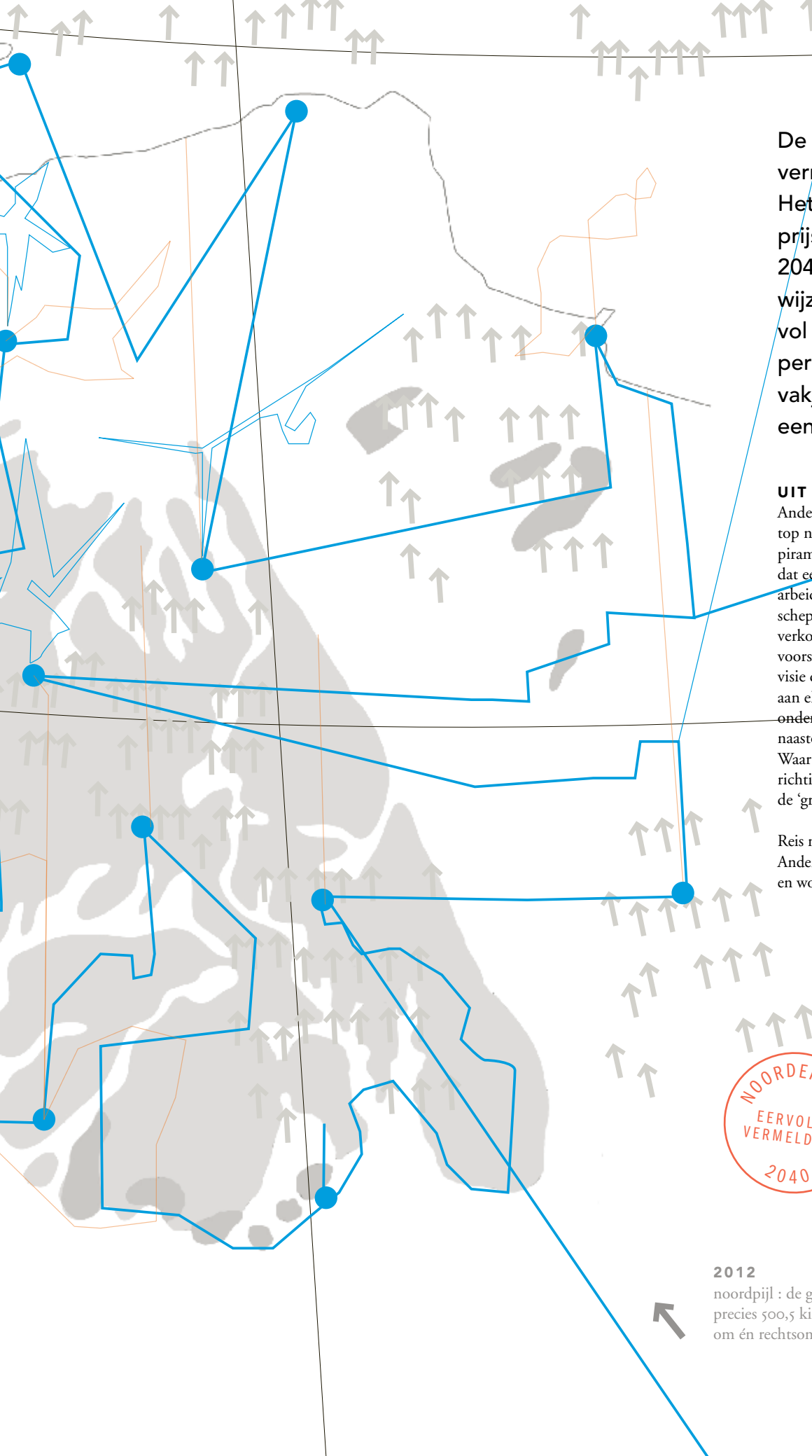
"Als milieukundige ben ik me gaan bezig houden met duurzaamheid in de breedste zin van het woord. Dat komt tot uiting in mijn werkzaamheden als projectmanager bij de Periklesstichting maar ook mijn vrijwilligerswerk bij het Rode Kruis en de WMO-raad Emmen. Momenteel is het 3xgroenlicht gelukt om een kleine pilot te starten in Anna-Paulowna. Men wil graag een grotere pilot starten in het noorden van Nederland."

VOORUITDENKERS

ANDERLICHT DEKUNST VAN HET 'NOORDEN'

'noorden' is een werkwoord. Noorden is thans de geijkte manier van oriënteren. Ouder is de herkomst van de term oriënteren: van oriënt, het oosten. Oriënteren was weten waar het oosten ligt. Op kaarten lag het oosten boven. 'noorden' is weten waar het noorden ligt. Trekvogels weten dat. Op hun kaart ligt het noorden boven. 'noorden': weten hoe te navigeren. Vooral weten hoe te reizen. 'noorden' is een houding, een geotude. Dat is nieuw. Het is een manier van reizen. Als met een aangenomen inborst: geschoold, open, alert, nieuwsgierig, serendiep. En met eigen ogen. Leidraad is de vraag: wat is noords? Wat is noord-heid? 'noorden' is een zoektocht naar de idee 'noord'.

De inzending Anderlicht verrast en verwondert. Het team benaderde de prijsvraag Noordervisie 2040 op geheel eigen wijze, onderzoekend en vol poëzie. Dit unieke perspectief is door de vakjury gehonoreerd met een eervolle vermelding.

UIT HET ESSAY:

Anderlicht is geen inrichtingsplan van top naar down. Het is geen zoveelste piramidiaal planologisch document dat een wervend woonmilieu belooft, arbeidsplaatsen bij de vleet zegt te scheppen, supersnelle infrastructuur verkoopt of schijnbaar eindeloze energie voorspelt. Het is ook geen snipperige visie die vanaf onderop, bottom up, aan elkaar geschreven is. Anderlicht is onderzoek. Geen vóór-onderzoek maar naastonderzoek. Het is een parallelactie. Waar het zoekt? Zijwaarts, in de dwarsrichting, haaks op het gebaande pad van de 'grote lijn'.

Reis mee door het 'gelaagde' landschap van Anderlicht via www.noordervisie2040.nl en word je gewaar van het Noorden.

2012

noordpijl : de grote rondrit is precies 500,5 kilometer. Links om én rechtsom: 1001 kilometer.

KIJK OP EEN NOORDELIJKE TOEKOMST AGENDA

8 UITNODIGINGEN

AAN BEWONERS, BEDRIJVEN, MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIES EN OVERHEDEN

Met de Strategische Agenda steken de provincies de hand uit naar al deze partners in Noord-Nederland: sla de handen ineen om samen te bouwen aan een sterke economie, een aantrekkelijk landschap, een robuuste water-, energie- en voedselvoorziening en een goede bereikbaarheid van het Noorden.

Samenwerking tussen de partners maakt dat Noord-Nederland sterker staat in Den Haag, Brussel en elders in de wereld en dat het voor bedrijven nog aantrekkelijker wordt zich in het Noorden te vestigen of uit te breiden.

Samenwerken is geen doel op zich: sommige opgaven laten zich prima op lokale schaal oplossen, worden al lang opgepakt door het bedrijfsleven en/of zijn nog in een dusdanig pril stadium van ontwikkeling dat de broedende kip beter niet gestoord kan worden. Noordervisie 2040 brengt die thema's in beeld waarop noordelijke samenwerking zeker meerwaarde biedt. Deze thema's zijn belangrijk, urgent en overschrijden de grenzen van provincies, organisaties en beleidsterreinen.

Dit laatste deel van Noordervisie 2040 bevat acht uitnodigingen van de noordelijke provincies aan bedrijven, bewoners en maatschappelijke organisaties. Op deze thema's wordt kort beschreven wat Drenthe, Fryslân en Groningen zelf voornemens zijn te doen, en wat de uitnodiging aan de partners in het Noorden inhoudt.

"NOORDERVISIE 2040 BRENGT
DIE THEMA'S IN BEELD WAAROP
NOORDELIJKE SAMENWERKING
ZEKER MEERWAARDE BIEDT"

HUMAN CAPITAL AGENDA NOORD-NEDERLAND

Ambitie: vóór 2020 de onderwijsparticipatie en werkgelegenheid in het Noorden op het landelijk gemiddelde te brengen

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

De drie provincies streven naar een arbeidsmarkt waar bedrijven beschikken over de goede werknemers en zoveel mogelijk mensen kunnen meedoen in een betaalde baan. Een opgave is om, met een fors krimpende beroepsbevolking, voldoende goed geschoolde vakkrachten op te leiden voor het noordelijk bedrijfsleven en werkzoekenden aan een baan te helpen. Onder meer de SER Noord-Nederland en de Programmaraad Noord-Nederland hebben de arbeidsmarkt van het Noorden in kaart gebracht en ideeën ontwikkeld om de concurrentiepositie te verbeteren en de arbeidsparticipatie te vergroten.

Uitnodiging aan bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden

De uitnodiging van de drie provincies is om de handen ineen te slaan voor het opstellen van een meerjarige Human Capital Agenda voor Noord-Nederland. Deze agenda wordt opgesteld door onder andere ondernemers, onderwijs- en kennisinstellingen, gemeenten, provincies, sociale partners en UWV en bevat maatregelen en investeringen in de beroepsbevolking van nu en straks. De rol van de steden en het bedrijfsleven is hierbij cruciaal. Zij zijn ervoor verantwoordelijk dat voldoende mensen worden opgeleid en dat de opleiding aansluit op de vraag van de werkgevers in het Noorden. Wisselwerking tussen onderwijs en bedrijfsleven leidt bovendien tot waardevolle innovaties in alle economische sectoren van het Noorden.

"DE ROL VAN STEDEN EN HET BEDRIJFSLEVEN IS CRUCIAAL"

ECONOMISCH OFFENSIEF NOORD-NEDERLAND

Ambitie: vóór 2020 minimaal drie R&D kernen in het Noorden en twee 'parels' uitgebouwd tot sectoren van betekenis

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

In NOORDERVISIE 2040 wordt gepleit voor structuurversterking van de robuuste sectoren en een investeringsprogramma voor nieuwe parels. De structuurversterking richt zich op de

gehele bedrijfskolom van de grote sectoren. In eerste instantie zijn dat energie en agrifood. Met name op het vlak van de innovatie (R&D kernen) vanuit de grote en kleine bedrijven liggen hier kansen voor de regio voor versterking (investeren in kennis). Het investeringsprogramma richt zich ook op nieuwe en veelbelovende parels: initiatieven die de potentie hebben voor opschaling en export vanuit het Noorden naar andere delen van Nederland en de wereld. Het gaat hier onder meer om healthy ageing, slimme (sensor)systemen en materialen, watertechnologie en recreatie & toerisme. Met als resultaat een duurzaam toekomstperspectief gestoeld op eigen kracht (investeren in bedrijvigheid).

Uitnodiging aan bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden

De economie wordt niet gemaakt in de provinciehuizen maar in de bedrijven. Voor een economisch offensief wordt daarom een beroep gedaan op de in het Noorden aanwezige expertise bij bedrijven, ondernemersorganisaties en kennisinstellingen. De vertegenwoordigers van ondernemers worden uitgenodigd een noordelijke investeringsagenda op te stellen, met daarin scherpe keuzes over die bedrijven en clusters waarin wel – en waarin niet – geïnvesteerd zou moeten worden.

VERSTERKING (INTERNATIONALE) BEREIKBAARHEID

Ambitie: vóór 2020 is de hoofdinfrastructuur van het Noorden op orde en zijn forse stappen gezet in verbetering van de bereikbaarheid over weg en spoor naar Duitsland

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

In de routekaart voor 2040 is een aantal gewenste investeringen in de infrastructuur van Noord-Nederland genoemd. Het betreft onder andere een betere spoorverbinding met Duitsland en de aanpak van knelpunten rondom de stedelijke gebieden Groningen-Assen en Leeuwarden. Het op peil houden van de openbaar vervoer voorzieningen speelt hierbij ook een belangrijke rol (combinatie met krimp). Voor een goede positie van het Noorden zijn goede verbindingen (weg, water en spoor) met de Randstad, Duitsland en het achterland van belang voor de groei en concurrentiekracht. De luchthaven Groningen Airport Eelde wordt verder ontwikkeld tot internationale aan- en afvoerlijn. In de Gebiedsagenda Noord-Nederland en het MIRT zullen deze ambities verder worden geconcretiseerd.

Uitnodiging aan bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden

Ideeën voor investeringen in slimme mobiliteitssystemen zijn van harte welkom. Schone mobiliteit heeft een positieve invloed op de economie en zorgt ervoor dat bewoners en bedrijven elkaar kunnen ontmoeten. Ook bewoners van het

platteland die willen experimenteren met nieuwe vormen van collectief vervoer, deelauto-systemen of verbetering van internetverbindingen, worden uitgenodigd hierover voorstellen te doen bij de drie provincies.

"DE AANPAK VOOR DE KRIMPREGIO'S COMBINEREN MET EEN INVESTERINGSAGENDA VOOR DE STEDELIJKE GEBIEDEN"

NOORDELIJK AANVALSPLAN KRIMP EN GROEI

Ambitie: in het Noorden heeft iedereen de basisvoorzieningen in de nabijheid en zijn bovenlokale voorzieningen bereikbaar

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

NOORDERVISIE 2040 beschrijft de noodzaak te komen tot een noordelijke strategie voor de woningvoorraad, voorzieningen en leefbaarheid van de perifere regio's, maar ook in de meer stedelijke centra als het gaat om herstructurering. Het betreft onder meer een regionale sturing voor de middellange termijn op de ontwikkeling van bedrijven en winkellocaties, maar ook sport-, sociale- en culturele voorzieningen, onderwijs en ontmoetingsplekken voor bewoners van jong tot oud. De aanpak voor de krimpregio's dient gecombineerd te worden met een investeringsagenda voor de stedelijke gebieden. Flexibiliteit inbouwen zal de sleutel zijn omdat de trek naar de steden nog een tijd zal doorlopen. Hierbij is gebiedsgericht maatwerk leidend en spelen ook afgeleide opgaven als de bereikbaarheid (infra) en toegang tot onderwijs. Er kan geleerd worden van de reeds opgedane kennis en ervaringen ook op het digitale gebied. Wij kunnen met innovatieve oplossingen koploper in Europa worden.

Uitnodiging aan bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden

Met deze Strategische Agenda nodigen de provincies uit om voorstellen te doen voor het inspelen op de verwachte krimp en groei in de regio's van Noord-Nederland. Te denken valt bijvoorbeeld aan ideeën om zorgvoorzieningen op het platteland betaalbaar te houden of om de steden te laten groeien zonder dat dit ten koste gaat van het waardevolle landschap van Noord-Nederland.

VERBETEREN VAN DE WATERVEILIGHEID, VOLDOENDE WATER BESCHIKBAAR

Ambitie: vóór 2020 is een groot deel van de dijken op niveau 'Deltaprogramma' gebracht en is het robuuste natuursysteem (EHS) gereed

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

De waterveiligheid verbeteren door investeringen in de kustveiligheid, het verbeteren van de watersystemen op de schaal van Noord-Nederland en het voorsnog blijven gebruiken van IJsselmeerwater voor de drinkwatervoorziening. Daarnaast is het vervolmaken van de EHS tot een robuust systeem met stevige verbindingen van belang. Synergie tussen water en natuur wordt geoptimaliseerd, ook in relatie tot het duurzaam economisch medegebruik van grond.

Uitnodiging aan bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden

Met het Deltaprogramma werken overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties samen aan een goede bescherming tegen het water en een betrouwbare drinkwatervoorziening. In de komende decennia zal het Deltaprogramma worden geactualiseerd als daartoe aanleiding is. Zodat Noord-Nederland ook in 2040 en daarna droge voeten houdt en beschikt over schoon en voldoende water. Daarnaast wordt een breed scala aan partijen uitgenodigd bij te dragen aan de realisatie van het noordelijk natuur- en landschapsnetwerk.

EEN STERKE EN GROENE AGRIFOOD SECTOR

Ambitie: vóór 2020 is de toegevoegde waarde per hectare sterk toegenomen met afname van de belasting van het milieu

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

NOORDERVISIE 2040 richt zich op het vergroten van de toegevoegde waarde van de landbouw en het verder vergroenen van de landbouwsector. De route hiervoor is om samen met onder meer de Agro Agenda invulling te geven aan de grote opgaven voor de toekomst. Dit zijn het investeren in meer toegevoegde waarde uit de agrifood productie, het stimuleren van onderzoek naar gezond voedsel, meer efficiency in grondstoffen en hergebruik en waar nodig gerichte schaalvergroting.

"INVESTEREN IN MEER TOEGEVOEGDE WAARDE UIT DE AGRIFOOD PRODUCTIE"

Uitnodiging aan bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden

De provincies stimuleren netwerkvorming in de agrifood sector tussen onder meer landbouwbedrijven, de verwerkende industrie en onderwijs- en kennisinstellingen. Voorstellen vanuit de sector zijn meer dan welkom en kunnen worden opgenomen in onder andere de Agro Agenda voor Noord-Nederland.

EEN ROBUUST ENERGIESYSTEEM EN EEN STERKE ENERGIESECTOR

Ambitie: vóór 2020 heeft Noord-Nederland een leidende positie in het produceren en aansturen van (duurzame) energie, met smart grids en een internationaal SuperGrid

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

Energie heeft een centrale plek in NOORDERVISIE 2040. Veel aandacht blijft besteed worden aan de verdere ontwikkeling van Energy Valley als Energyport van Europa. Daarnaast stimuleren we duurzame energieproductie door te investeren in infrastructuur en balanceringstechnieken. Hierdoor gebruikt Noord-Nederland op een slimme en efficiënte manier duurzame en fossiele energie. De energiesector wordt verder versterkt middels kennisontwikkeling via de Energy Academy Europe en het opleiden van vakmensen op het bijbehorende E-College. Naast productiecapaciteit voor energie is immers ook de in het Noorden aanwezige expertise van grote economische en maatschappelijke waarde.

Uitnodiging aan bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden

De energiesector is van groot belang voor Noord-Nederland. Bedrijven, kennisinstellingen en overheden werken al intensief samen in Energy Valley – en blijven dat doen. Particuliere initiatieven op het terrein van energieopwekking en -besparing zijn welkom bij de drie provincies en zullen waar mogelijk worden geacomodeerd.

SAMEN AAN DE SLAG VOOR EEN DUURZAME ENERGIEVOORZIENING

Ambitie: vóór 2020 is er meer draagvlak voor de realisatie van (duurzame) energie in het Noorden

Wat willen Drenthe, Fryslân en Groningen

Het debat over de energievoorziening van de toekomst, met meer ruimte voor duurzame energie, is gestart en zal ook in de komende decennia intensief gevoerd worden. Hierin zetten de drie provincies in op een langetermijnvisie op de energiemix en wat dit ruimtelijk en economisch betekent. Een fonds waarmee de langetermijndoelstellingen voor energie kan helpen realiseren, kan hier onderdeel van uitmaken.

Uitnodiging aan bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden

Bewoners en het maatschappelijk middenveld van Noord-Nederland zullen actief betrokken worden bij het debat over de toekomst van de energievoorziening. Ook kleine initiatieven op dit thema worden aangemoedigd en waar mogelijk ondersteund.

"DE AANWEZIGE ENERGIE-EXPERTISE IS VAN GROTE ECONOMISCHE EN MAATSCHAPPELIJKE WAARDE"

AAN HET NOORDEN

U heeft in uw handen het Noorderzine met daarin als rode draad de Ontwerp Noordervisie 2040: de ruimtelijk-economische visie voor Noord-Nederland in 2040. Het is het resultaat van een intensieve samenwerking tussen bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden; Noordervisie 2040 is van ons allemaal. Samen hebben we gebouwd aan een wervend perspectief voor de ontwikkeling van Noord-Nederland in de komende periode.

Rol overheid van 'zorgen voor' naar 'zorgen dat'

NOORDERVISIE 2040 markeert het startpunt voor een nieuwe rolverdeling tussen overheid en samenleving. De rol van de overheid ontwikkelt zich van 'zorgen voor' naar 'zorgen dat', van top down bestuurder naar speler in een netwerk van burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Nu we de stap maken van visie naar uitvoering, zullen we als provincie nadrukkelijk een stap terug doen en ruimte bieden aan particuliere initiatieven.

Uiteraard blijft er een publieke verantwoordelijkheid om een aantal basisvoorwaarden en -voorzieningen op orde te hebben, kwetsbare waarden te beschermen en marktfalen tegen te gaan. Het gaat hier onder meer om inzet voor goede gezondheidszorg, infrastructuur, openbaar vervoer, onderwijs, landschap en veiligheid. Maar uitdrukkelijk nodigen de provincies u uit met ideeën te komen. Bijvoorbeeld voor versterking van de leefbaarheid in kleine kernen, voor onorthodoxe maatregelen om de zorg op niveau te houden of voor private investeringen in natuur of cultuur.

Oproep voor projecten, ideeën en investeringen

In NOORDERVISIE 2040 zijn acht thema's uitgewerkt waarop u van harte wordt uitgenodigd met ideeën te komen voor een

verdere versterking van Noord-Nederland. Het gaat om de thema's Human Capital, Innovatie, Bereikbaarheid, Krimp & Groei, Voedsel, Energie en Water.

De drie provincies zullen op deze acht thema's met bewoners, bedrijven, publieke en private investeerders in gesprek gaan over de inzet. Onder andere KvK, NOM, MKB, VNO-NCW, SER Noord-Nederland en kennisinstellingen zullen actief worden uitgenodigd de investeringen in Noord-Nederland te verbinden. Ook een jaarlijkse uitvraag rondom een maatschappelijk thema kan hiervoor een invulling zijn.

Uitnodiging aan bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en overheden

Met deze uitnodigingsbrief roepen de drie provincies u op om experimenten, business cases en concrete investeringsprojecten aan te dragen die bijdragen aan de routekaart voor 2040. Dit betekent dat de initiatieven een concrete oplossing bieden voor de vraagstukken die op de acht thema's in NOORDERVISIE 2040 zijn geformuleerd.

De initiatieven kunnen passen in bestaande regelingen, kaders en beleid. Is dit het geval dan kunt u uw voorstel indienen via www.noordervisie2040.nl ter attentie van de Stuurgroep NOORDERVISIE 2040.

Voor kansrijke initiatieven gaan de provincies, samen met de initiatiefnemers, op zoek naar draagvlak, expertise en financiële middelen. Deze financiering kan uit verschillende bronnen komen: banken, investeringsmaatschappijen, de NOM, Europese en Rijksmiddelen en provinciale middelen zoals de economische investeringsprogramma's.

De toekomst is werk in uitvoering

Wij zijn benieuwd naar uw ideeën voor een duurzame versterking van het woon-, werk- en investeringsklimaat in Noord-Nederland. Bij voorbaat danken wij u hartelijk voor uw medewerking aan NOORDERVISIE 2040, nu en later.

WILLIAM MOORLAG

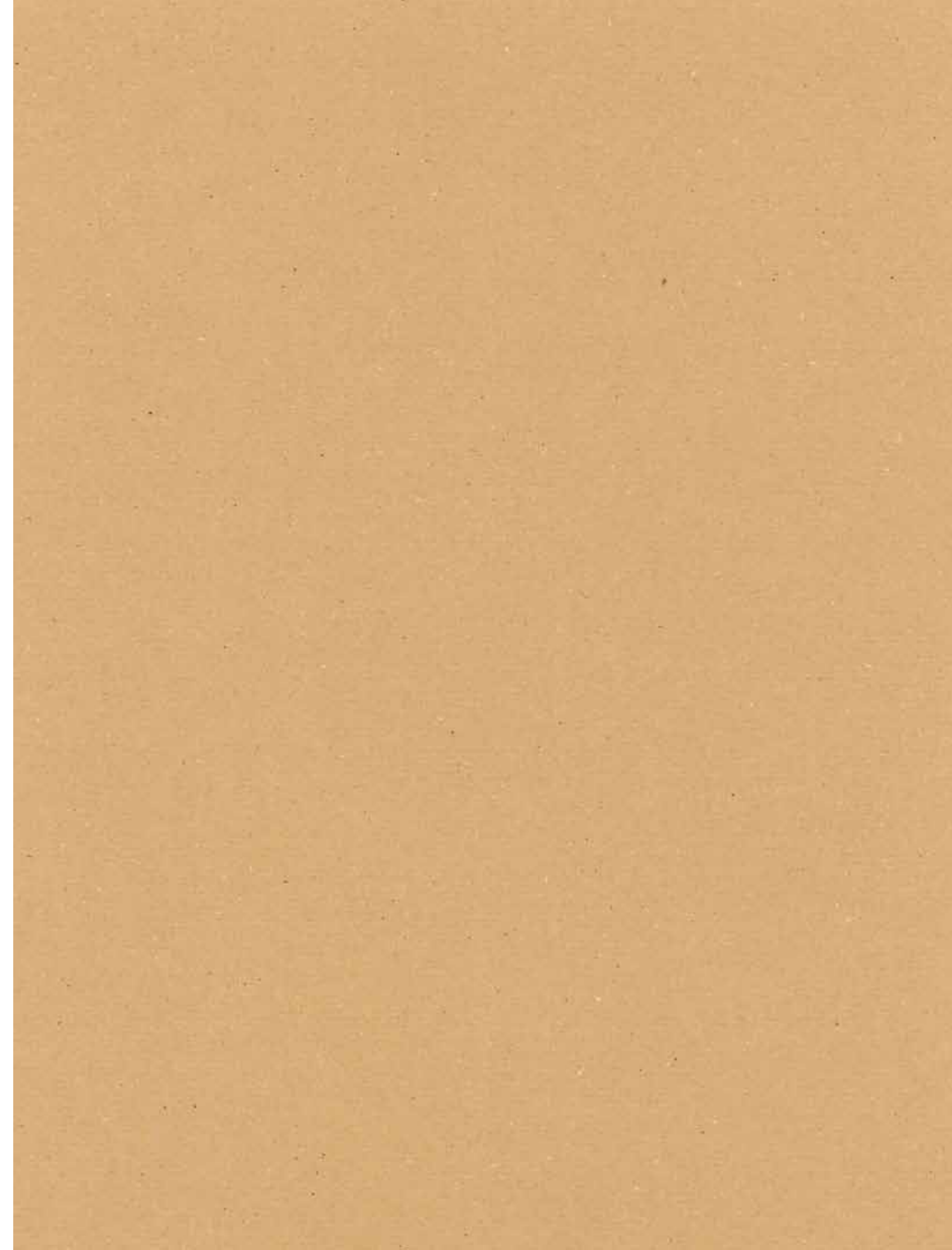
— *Gedeputeerde Provincie Groningen*
(voorzitter)

HANS KONST

— *Gedeputeerde Provincie Fryslân*

REIN MUNNIKSMMA

— *Gedeputeerde Provincie Drenthe*

A sepia-toned photograph of a man with a beard and a top hat riding a bicycle. He is holding a megaphone to his mouth and shouting. The background is a flat, open landscape under a hazy sky. The image has a decorative border of diagonal lines on the left and bottom edges.

KIJK OP EEN NOORDELIJK